

ISSN 1561-1264 (PRINT)

ISSN 2664-5998 (ONLINE)

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

Філософія

ВИПУСК 2(52) 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 2 (52) 2023

ISSN 1561-1264 (Print)

ISSN 2664-5998 (Online)

Key title: Naukove piznannâ. Metodologiâ ta tehnologiâ

Abbreviated key title: Nauk. piznannâ, Metodol. tehnol.

Variant title: Naukove piznannâ: metodologiâ ta tehnologiâ

Журнал зареєстрований
26 червня 2010 р.
Міністерством юстиції
України № 17195-5965 Р.

Журнал виходить
2 рази на рік і є фаховим
(категорія «Б»)
зі спеціальності
033. Філософія
відповідно до Наказу
МОН України
від 02.07.2020 № 886
(додаток 4).

Рекомендовано
до друку вченою радою
Університету Ушинського,
протокол № 3
від 28.09.2023 р.

Друковані матеріали
виражають позицію автора,
яка не завжди поділяється
редакційною колегією.

Статті у виданні
перевірені на наявність
плагіату за допомогою
програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від
польської компанії Plagiat.pl.

Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання
на «Наукове пізнання:
методологія
та технологія».

Редакційна колегія

Головний редактор:

Борінштейн Євген Русланович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Члени редакційної колегії:

Атаманюк Зоя Миколаївна – доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Балашенко Інна Валеріївна – кандидат філософських наук, доцент, завідувачка наукового відділу, КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»

Бліхар В'ячеслав Степанович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології, Львівський державний університет внутрішніх справ

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна – доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Златіца Плашієнкова – PhD, доктор філософії, філософський факультет, Університет Каменського в Братіславі, Словаччина

Огорокова Віра Вікторівна – доктор філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Орленко Ірина Миколаївна – доктор філософії, завідувач Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти, КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»

Петінова Оксана Борисівна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Романенко Сергій Степанович – кандидат філософських наук, в.о. доцента кафедри спортивних ігор, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Халапсіс Олексій Владиславович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Цибра Микола Федорович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Юшкевич Юлія Сергіївна – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет.

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ»**

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті у науковому журналі «Наукове пізнання: методологія та технологія» необхідно надіслати на електронну пошту editor@nr.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком докторів та кандидатів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: – статтю прийнято до друку, – доопрацювати статтю, – автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@nr.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософія природи, світу і космосу;
2. Філософія суспільства та суспільної історії;
3. Філософія людини з її особливостями, здібностями і властивостями;
4. Філософія духовної сфери або інтелектуальних процесів.

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) x 2 см (верхнє), 3 см (ліве) x 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (–), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ** журналу.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою статті (5-10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: *актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження*.

5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється у порядку згадування з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*. У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (в квадратних дужках переклад на англійську мову), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями на англійській мові. Наприклад:

Bilodid, I. K. (Ed.). (1970). *Slovník ukraínskoj movy: v 11 tt.* [The Ukrainian language dictionary]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5-10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 141.319.8:323.17(045)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2023-2-1>**Богданов Володимир Семенович**

доктор філософських наук,
професор кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету
вул. Гоголя, 100, Черкаси, Україна
orcid.org/0000-0002-1076-064X

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ УКРАЇНИ: КОНСТРУЮВАННЯ ДОСВІДУ

Актуальність статті обумовлена релевантністю проблематизації конструювання досвіду рецепції та рефлексії феномену національної ідеї і його ролі для цілого суспільства. Осмислення, форми кодифікації, головні аксіологічні та праксеологічні меседжі також актуалізують тему статті. Безсумнівна сформованість в Україні модерної політичної нації має вивести рефлексії щодо національної ідеї на принципово новий рівень, результатом чого має стати зміщення фокусу уваги з полеміко-публіцистичних і відверто ідеологізованих форматів розмислу про минуле та майбутнє України до наочної соціально-політичної та культурної конкретики сьогодення, в якому власне і формується омріяна поколіннями українських національних еліт нова вільна і незалежна в повному сенсі Україна. Філософський аналіз цього складного процесу видається наразі евристичним. **Метою статті** є актуалізація питання про форми конструювання досвіду переживання й осмислення національної ідеї України в умовах трансформацій ідеології, національної ідентичності, національного світогляду. **Методологічними засадами дослідження** стали історичний, герменевтичний, феноменологічний методи. Під час написання статті використовувались також методи історико-культурного, поняттєвого та дискурсивного аналізу. **Результати дослідження.** У статті досліджено кореляцію феномену національної ідеї та проблематики конструювання досвіду. Поняття досвіду розглянуто під кутом зору трансцендентальної та герменевтичної феноменології, акцентовано його процесуальність як визначальну ознаку. Принагідно до соціокультурної проблематики понять феномен національної ідеї розглянуто в контексті парадигми соціального конструювання в сучасних науках про суспільство. Акцентовано поняття хабітусу й аутопоезису принагідно до форм маніфестації, побутування й трансляції ідейно-сміслового комплексу національної ідеї. Також підкреслено смислогенеративну роль національної ідеї у формуванні ідентичностей, образу майбутнього, картини світу та кореляції між наративно-дискурсивними формами репрезентації національної ідеї та особистісним чи груповим досвідом національної ідеї. Зазначено суб'єкт-об'єктний характер конструювання досвіду національної ідеї. Вказано на етичний та аксіологічний характер обґрунтування нормативних базових уявлень, які лежать в основі національної ідеї. З'ясовано, що наративи національної ідеї реалізують себе в численних дискурсивних практиках, серед яких дискурси влади й еліт фіксують наявну умовну формалізацію національної ідеї натеper. Отже, виникає кореляція між дискурсом національної ідеї та її осмислення в особистому й груповому досвіді, результатом чого є конструювання досвіду як оптики рецепції, дескрипції та інтерпретації.

Ключові слова: національна ідея, досвід, конструювання досвіду, герменевтика, феноменологія, аксіологія, наратив, дискурс.

Актуальність дослідження. Спротив України агресору в російсько-українській війні з необхідністю унаочнив і проблематизував філософські та соціальні, ідеологічні й політичні, культурні (принагідно до культурних еліт і масової культури) аспекти побутування конструкту національної ідеї. Напружена теоретична дискусія, присвячена національній ідеї України, точилася

протягом трьох десятиліть Незалежності на тлі політичних пертурбацій, трансформації політикуму та суспільства з різним ступенем гостроти, але ніколи не сходила нанівець. Безсумнівна сформованість в Україні модерної політичної нації, що повністю дезавувала ворожі ідеологічні кліше щодо України як «країни, що не відбулася» (failed state) безпрецедентною залученістю до спротиву в різних формах ворожій інвазії – як військовій, так і соціокультурній, на нашу думку, має вивести рефлексії щодо національної ідеї на принципово новий рівень, результатом чого має стати зміщення фокусу уваги з полеміко-публіцистичних і відверто ідеологізованих форматів розмислу про минуле та майбутнє України до наочної соціально-політичної та культурної конкретики сьогодення, в якому власне і формується омріяна поколіннями українських національних еліт нова вільна і незалежна в повному сенсі Україна. Ідеться про феноменологічний аспект трансформації картини світу від індивідуальної до масової свідомості, що зачіпає соціальні групи різного ступеню загальності, змінює вимоги до функціонування соціальних інститутів, механізмів влади, стосунків між державою та суспільством. Мова про конструювання досвіду незалежності в реальному часі для цілого суспільства, його осмислення, форми кодифікації, головні аксіологічні та праксеологічні меседжі. Філософський аналіз цього складного процесу видається наразі евристичним, що обумовлює актуальність нашої статті.

Метою статті є актуалізація питання про форми конструювання досвіду переживання й осмислення національної ідеї України в умовах трансформацій ідеології, національної ідентичності, національного світогляду.

Аналіз останніх наукових досліджень. У нашій статті ми орієнтуємось на праці таких зарубіжних дослідників, як М. Гайдеггер, Е. Гуссерль, М. Шелер, М. Мерло-Понті, Ж.-Ф. Ліотар, Т. Лукман, П. Бергер, П. Бурдье, Н. Луман, П. Слотердайк, Ф. Маклін, Б. Нейбауер, Д. Ортега-Санчес, Л. Томкінс та ін.

Серед вітчизняних дослідників слід назвати доробок І. Франка, Д. Донцова, В. Липинського, М. Міхновського, С. Бандери, М. Грушевського, Ю. Липи, Л. Лук'яненка, В. Даценко, А. Єрмоленка, О. Забужко, Г. Касьянова, Н. Кочан, І. Кресіної, Є. Бистрицького, Є. Андроса, В. Кривошеїна, М. Мінакова, М. Поповича, Ю. Римаренка, В. Сабадухи, Н. Чепелевої, М. Шинкарука, С. Безклубенка та ін.

Методологічними засадами дослідження стали історичний, герменевтичний, феноменологічний методи. Під час написання статті використовувались також методи історико-культурного, поняттєвого та дискурсивного аналізу.

Результати дослідження. Відпочатку маємо підкреслити, що корпус уявлень (у смислово-му тезаурусі національних культури та свідомості) під назвою *національна ідея* в українській традиції пройшов, з одного боку, цілком очевидну історико-культурну еволюцію від часів європейської весни народів, коли власне цей феномен став предметом наукових і політичних рефлексій [5], ускладнену практично колоніальним статусом України в межах російської імперії, а з іншого – якраз через згаданий статус зазнав певної непродуктивної стабілізації в часах, коли Україна вела національні визвольні змагання і мала шанси отримати нарешті державність. Маємо на увазі, що теоретичні положення та уявлення, які лягли в основу свідомісного конструкту національної ідеї, насамперед апелювали або до ідеалізованої минувшини, або до гіпотетичних видив національного майбутнього. Такий стан речей, цілком оптимальний для репродукції та трансляції в поколіннях національної культури й спадку, неодноразово з'ясував свою недостатність і неефективність у ситуаціях, які вимагали швидкої реакції на соціально-політичні зміни, пристосування до ситуативних фреймів. Ідеться про синтез суб'єктивного й об'єктивного в рецепції національної ідеї, за якого вона виступатиме не лише запорукою відтворення і збереження національного духу і національної культури в гранично несприятливих історичних контекстах, а зможе започаткувати генерацію нових смислів, що в соціокультурному та політичному сенсах стало б маркером постановки ідентичності не лише як окремоті (відмінності, диференціації), але як і як тожсамості.

Д. Донцов у своїй фундаментальній праці «Націоналізм» (1926), у третій частині з промовистою назвою «Українська ідея», починає з вимоги «цілком нового духу» і апелює

до Фіхтевої думки про те, що «переклад наших підсвідомих *хотінь* на ясну мову *понять*... – спосіб кристалізації всякої ідеї. З тих двох частин складається українська ідея. З ясно сформульованої мети, з *образу ідеалу*, до якого стремить національна воля, з самої волі, і з чуттєвої сторони, з національного «еросу», «емотивности» (Барес). З *почування*, що є мотивом діяння, з *думки*, що надає почуванню означену форму (Спенсер)» [3, с. 394]. Наголошуючи на відсутності психо-емоційного фундаменту національної ідеї, філософ, на нашу думку, якраз і позначає феноменологічний аспект переживання специфічного досвіду великими спільнотами, який кристалізується у наративах і дискурсах, символічних рядах, утворюючи відкриту смислогенеративну модель. «Всяка творча ідея потребує не тільки визволитися (*se liberer*), але, як казав Лебон, накинутися (*s'improser*) оточенню... В наявності цього духа не лиш спротиву, але й волі панування, волі не лише до визволення, а й волі до примусу... – і є сильна сторона «емотивности» творчих ідей» [3, с. 397]. На наш погляд, наразі йдеться якраз про мотиваційний та пов'язаний з ним комунікаційний потенціал національної ідеї, про інформаційну експансію, яка, не будучи тотожною ідеології та пропаганді, охоплювала б індивідів і спільноти на основі конструювання ними привласненого особистого досвіду.

Актуальність такої візії національної ідеї в часи конкузіональних воєн в умовах сучасної російсько-української війни не викликає сумнівів, причому зосереджує увагу якраз на проблемі побутування національної ідеї в масовій свідомості, тобто до її інструментального тлумачення, генезу якого можна прослідкувати в західній традиції від платонівських «Держави» та «Законів», аристотелівської «Політики», а в східній – до славетного трактату Сунь Цзи «Мистецтво війни». На нашу думку, для того, щоб онтологізувати смисли концепту національної ідеї, слід нас насамперед чітко розмежувати, в традиції М. Гайдеггера, онтичний та онтологічний виміри національної ідеї. У першому випадку національна ідея є інструментом, тригером змін, фактором впливу, у другому – вона є константою картини світу. Інструментальне тлумачення національної ідеї неодмінно призводить до спротиву відторгнення, а це своєю чергою обумовлює екзистенційну кризу (за В. Франклом, екзистенційну фрустрацію, кризу сенсів), яка гранично загострює соціальну напругу, демонолітизує суспільство тощо. Тому для того, щоб, перемигши у війні, не «програти мир» (В. Пекар), національна ідея має стати підставою за замовчуванням, позбавитись статусу проблеми, подібно до того, як у філософії свідомості та феноменології розмежовується запитування про те, як бути (тобто про форми досвіду), та про простір буття (я, самість, істинна екзистенція тощо). Є. Д. Онацький в «Українській малій енциклопедії» визначає національну ідею як «основу всякого націоналізму як свідомого вияву національного почуття приналежності до певної нації» [8, с. 1103]. Сучасний словник тлумачить національну ідею як насамперед «політичний проект майбутнього нації, імператив її свідомості й чину, смисложиттєвий чинник національного розвитку» [9, с. 386-387]. У сучасній літературі наявні розлогі дослідження як підходів до цього феномену [6], типів репрезентації національної ідеї [11], так і її структури та функціоналу [10]. Слід зауважити, що тенденція до подолання певної міфологізації концепту національної ідеї як її «деромантизації» (В. Ю. Вілков), що розмежувала національне піднесення 90-х років ХХ ст. та перші десятиліття ХХІ ст., позначені становленням української модерної політичної нації, розвитком національних еліт і політикуму, продемонструвала амбівалентність спроб узгодити раціональне й ірраціональне, філософські підстави з соціологічною та політологічною оптикою проблеми, суб'єктивне та об'єктивне, проблематику соціальної філософії та соціальної психології. Тому феномен національної ідеї в сучасній ситуації не може бути розкритий в межах поняттєвого апарату одного з перелічених підходів так само, як поняття національної ідеї неможливо підмінити поняттям національної стратегії чи національної мрії.

Проблема в тому, що форми дескрипції й трансляції смислів, які охоплює національна ідея, укорінені в наративних структурах культури та соціальних дискурсивних практиках, є процесуально змінними і функціонують у масовій та індивідуальній свідомості як символічні конструкції в межах символічних механізмів когнітивного. Розуміння цього імпліцитно наявне вже в ранніх підходах Т. Лукмана та П. Бергера, в їх теорії соціального конструктивізму, яка

передбачає формування типу ідентичності під впливом символічної кореляції, наголосимо – насамперед інформаційно-комунікаційної, індивіда й суспільства. Звідси – усталена традиція зближення понять національної ідеї та національної ідентичності і пов'язані з цим теорії взаємодії ідей, суспільств і мас-медіа. На нашу думку, в контексті нашої теми з усього корпусу ідей П. Бурдье та Н. Лумана найбільш важливим є відповідно концепції хабітуалізації (від *habitus* у значенні програми чи продуктів індивідуальної соціалізації, формування поведінкових фреймів в інформаційному полі суспільства) та аутопоезису (Ф. Варела, Х. Матурана), розглянутого Н. Луманом принагідно до комунікативних та інформаційних механізмів соціуму. Хабітус як соціальний фрейм формує межі соціально-політичної дії на основі привласненого індивідом уявлення про ідеальний стан речей, власне ідею, трансльовану в медіапросторі, рецепція якої відбувається як на раціональному, логічному рівні, так і на дологічних рівнях свідомості, в опорі на психоемоційну сферу. Аутопоезис на інформаційному рівні засвідчує можливість не лише самовідтворення, але також збагачення й розвитку картини світу чи образу світу як конструйованої реальності. За фундаментальним Гуссерлевым зауваженням («Картезіанські медитації», §13), критика трансцендентального досвіду, як і трансцендентального пізнання назагал, є модусом конкретизації трансцендентальної суб'єктивності, яка розгортається як у наявному, так і в імовірнісному трансцендентальному досвіді. Йдеться, таким чином, не лише про дихотомію суб'єктивного й об'єктивного знання, цілком умовну на рівні горизонтів смислів свідомості, і в жодному разі не про пансуб'єктивізм у традиції Й. Г. Фіхте, а про «абсолютно суб'єктивну науку», яка фіксує уречевленість ідеї, що є предметом рефлексії, умосяжного розгляду та, власне, не залежить від реальності, буття чи небуття світу. Фундатор феноменології наголошує, що предметом і простором таких рефлексій є трансцендентальне *его* того, хто мислить, філософа, когнітивного агента. Таким чином, послідовники Гуссерля досліджують механізми експлікації згаданого *его* та когнітивні структури, які розгортають уявлення і знання про соціальне. У цьому сенсі національна ідея є цілком феноменологічним конструктом, оскільки топос її уречевленості перебуває в комунікативному просторі і фіксується завдяки когнітивним механізмам свідомості, пов'язаним зі смислогенерацією та розумінням на рівні мовних практик і дискурсів. Національна ідея як об'єкт філософського дослідження набуває формальної смислової визначеності в зазначеній системі мовних практик, мовній картині світу.

Беручи до уваги принципovu обмеженість людської істоти (М. Шелер) назагал і когнітивні обмеження стосовно прийняття рішень (Г. Саймон), обумовлену роллю емоцій, соціальних насамперед, можемо припустити, що структури досвіду, які формуються в процесі соціальної взаємодії, суттєво залежні від психо-емоційного фону прийняття й оцінювання рішень і дій в межах певного символічно-смислового ландшафту консенсусної реальності. Властиво, соціальна реальність як вона мислиться, та ті ідеї, які в ній побутують, можуть бути розглянуті, наприклад, під кутом зору компенсаторної (інформаційної) теорії емоцій (П. Сімонов), коли соціальні емоції, колективна уява спрацьовують як компенсаторний механізм під час прийняття рішень за недостатньої кількості інформації і формують такий емоційний комеморативний тезаурус колективного досвіду, який переважає в якості системи мотивацій поведінки та відповідно тригера соціальних змін досвід раціональний.

Сучасні дослідники зауважують, що «досить переконливими є дані, котрі вказують на те, що достатньо велика група людей в разі краще справляється з когнітивними проблемами, котрі мають конкретне рішення, ніж окремо взята людина, навіть експерт» [13, с. 420]. Якщо це так, то цілком коректним видається припущення, що феномен національної ідеї працює не лише як базовий фактор формування ідентичностей різного рівня, але і є базовою структурою для конструювання образу майбутнього на основі наявного досвіду.

Феноменологічне розуміння досвіду в цьому контексті тісно пов'язане з герменевтикою смислів потоку реальності, яке відбувається на основі певної засадової оптики, якою може бути, наприклад, національна ідея. «В основі досвіду лежить предикація *як*. Це специфічна герменевтична структура, яка забезпечує рух смислу від розуміння до тлумачення і до висловлення, і знову до розуміння. Акт тлумачення полягає в обробці можливостей, наявних у розумінні

і доступних завдяки розімкнутості сущого, переводячи їх у розуміння конкретного сущого на тлі світу. Це розуміння, своєю чергою, ми артикулюємо як *щось*, оскільки в можливість висловлення саме так наперед задано. Отже, феноменологічне з'ясування досвіду показує його герменевтично структурованим, що зумовлює його тлумачне ставлення до підручного, завдяки чому суще висловлюється завжди як *щось*, як певна річ» [7, с. 337], – зазначає М. Мінаков, аналізуючи гайдеггерівську інтерпретацію філософемі досвіду. Зауважимо, що така інтерпретація цілком ясно демонструє філософсько-антропологічне скерування розуміння поняття досвіду, що видається надзвичайно актуальним у сучасному постсекулярному світі постправди та популізму, в якому поняття фактуальності зазнає (у своєму соціальному вимірі) серйозних втрат, подекуди до повної дискредитації досвіду реальності, чим викликані зокрема розквіт конспірологічних теорій, цифрового містицизму, радикального трансгуманізму та криза наукової експертизи.

Сучасні дослідники стверджують, що «світ є свідком відродження ідеологій, які, здавалося, були остаточно вигнані з людської думки та політичних дій у ХХ столітті; однак доведено не тільки те, що вони вижили та зміцніли, але й те, що вони також широко розповсюджені через мережі та стали формувати мислення багатьох людей, які використовують їх, коли вирішують майбутнє своїх суспільств і те, як вони хочуть, щоб воно розвивалося. Зростання популізму ґрунтується на емоціях і на надзвичайно націоналістичних дискурсах» [17]. За таких умов національна ідея та її дискурсивна репрезентація в численних малих наративах та в соціальному метанаративі (чи то гранднаративі – Ж.-Ф. Ліотар) виступає як надзвичайно потужний фактор мобілізації та монолітизації суспільства, що свідчить про те, що пророкований Ф. Фукуямою в 90-ті рр. ХХ ст. кінець історії та націоналізму як ідеології не відбувся. Сучасні дослідниці відзначають наративне конструювання досвіду як «процес безперервного смислотворення, один із найбільш продуктивних способів організації смислів за допомогою залучення соціокультурних та особистісних інтерпретаційних схем. Основною його характеристикою є смислова інтеграція окремих блоків (подій) у цілісний дискурс. Інтерпретація як один із провідних механізмів конструювання досвіду особистості, що розвивається, передбачає породження нових смислів шляхом діалогічної взаємодії, зовнішнього та внутрішнього контекстів, а також використання наявних в особистості інтерпретаційних схем» [12, с. 13].

Слід зазначити, що за умови прийняття фундаментального поділу феноменологічного методу як вивчення життєвого досвіду людини на дві традиції – трансцендентальну (описову) та герменевтичну (інтерпретаційну) [14], стає очевидно ефективність поєднання цих двох підходів для подолання позірною суперечливості феномену національної ідеї, до якої зазвичай намагаються підійти або «зсередини» (суб'єкт) на основі пережитого досвіду, соціальної міфології та символіки або «ззовні» (об'єкт) на основі інтерпретацій, які генерують численні наративи та дискурсивні практики. Справа в тому, що національна ідея як уявлення та національна ідея як дискурс утворюють наразі герменевтичне коло, в якому знайомство з даними, яке формує загальне уявлення та розуміння, передує особистому залученню та рефлексивному письму, які обумовлюють повернення до первісного тексту (як смислової реальності, соціальної в тому числі) з уточненим розумінням, підкріпленим уже особистісним досвідом. Власне, це один з модусів подолання суб'єкт-об'єктної дихотомії принагідно до досвіду. Сучасна національна ідея може слугувати хрестоматійним прикладом того, як в нових інформаційних, соціальних, комунікативних, цифрових реаліях функціонує когнітивний механізм формування досвіду. Можна сказати, що сучасна національна ідея на відміну від ідеології не є виключно інструментом політики, здійснення панування (М. Фуко) чи маніпуляцій із суспільствами саме тому, що вона завжди є результатом привласненого (пережитого) сконструйованого досвіду, який лише постфактум набуває наративної форми, що своєю чергою збагачує й ускладнює його. Знаменно, що численні сучасні дослідження акцентують саме момент сконструйованості досвіду як міри його персоніфікації [15; 16; 19].

На нашу думку, феноменологічний підхід принагідно до соціально-політичного аналізу не має працювати за аналогією з генератором випадкових чисел в інформатиці. Він не просто надає матеріал, теми, лейтмотиви, символи й образи, ідеї для пострецептивного аналізу нара-

тивних даних – наразі феноменологія має розкрити «втлені суб'єктивні та інтерсуб'єктивні якості життєвого світу» [18], дані в досвіді, тобто уречевлені, причому поняття речі ми наразі тлумачимо в гайдеггерівській традиції не просто як даність, а як модус маніфестації буття. Наприклад, у традиції Е. Гуссерля природна настанова унеможливує адекватне осмислення досвіду, і тому має відбутися конкретизація уречевленості аспектів досвіду, обґрутовуючи наші рефлексії тут і тепер і надаючи нашій самості когерентності з реальністю, соціальною в тому числі. Слід вказати, що подібний підхід явно корелює з поняттям політичної раціональності, яке може виступати запорукою нівеляції негативних впливів різноманітних маніпулятивних технік дискурсу влади, які апелюють до феномену національної ідеї [1].

Крім того, оскільки національна ідея передбачає соціальну антиципацію, формування образу майбутнього, слід брати до уваги, що соціально-філософський вимір ментальних проєкцій майбутнього з необхідністю має бути укорінений у переживанні наявної реальності, тобто національна ідея у своїй повноті жодним чином не є безплідними фантазіями, про які національний фольклор влучно зауважує, що «дурень думкою багатіє». Консенсусна реальність, корелюючи з медіареальністю та наявними візіями майбутнього – як індивідуальними, так і груповими – з необхідністю передбачає власну трансформацію, яка здійснюється в процесі соціально-політичної діяльності, а якнайширше – в потоці досвіду. Тому, якщо йдеться про онтологічний та епістемологічний статуси національного майбутнього, яке окреслює національна ідея, то не слід забувати, що вона є тригером змін та критерієм соціально-політичної практики, але аж ніяк не догмою. «В людському бутті виникає специфічне відношення суб'єкта з майбутнім, відношення взаємодії, взаємовпливу. Людина як екзистенція вступає з майбутнім у своєрідні діалогічно-комунікативні стосунки. Такий зв'язок має інформаційний, а також інтерактивний характер. Людина запитує майбутнє й одержує відповіді, перетворює майбутнє, а частково й творить його», – стверджує сучасна дослідниця [2, с. 28–29]. А. Єрмоленко, зауважуючи, що національна ідея функціонує насамперед як «підґрунтя соціальних та етичних норм і цінностей», висновує, що еволюція Гуссерлевого поняття життєсвіту через М. Шелера веде до того, що «до будь-якої рефлексії та будь-якого обґрунтування моралі в її когнітивістському, раціоналізованому, формальному вигляді життєсвіт задає горизонт належностей» [4, с. 118]. Слід зауважити, що кантівське трансцендентальне запитування іманентно передбачає не лише суб'єкта, але й систему його орієнтацій як зв'язків з навколишньою смисловою реальністю. У цьому сенсі трансцендентальний суб'єкт творить етичні настанови й належності, не лише онтологізуючи себе, але і проєктуючи себе на горизонт смислів як горизонт належностей. Якщо розглядати цей процес як конструювання досвіду, то національна ідея є не лише формоутворюючим та смислогенеративним конструктом свідомості (від якого починається розбудова системи ідентичностей), але і є своєрідним відпочатковим, первісним форматом реальності, певним фреймом рецепції потоку досвіду, його організації та кристалізації на рівні генеративних структур мови (Н. Хомський).

Висновки. Таким чином, потік соціального досвіду, підлягаючи постійному аксіологічному скануванню, формує й утримує мінливий у деталях та монолітний в основі образ майбутнього як смисложиттєвого вибору великих суспільних соціальних груп та етносу. Національна ідея, маніфестована в численних малих наративах та метанаративі, укорінена насамперед етично в межах дихотомії правди й кривди (в сучасному вимірі фактичного стану речей та пропаганди, реальності та постправди). Ці наративи реалізують себе в численних дискурсивних практиках, серед яких дискурси влади й еліт фіксують наявну умовну формалізацію національної ідеї натепер. Отже, виникає кореляція між дискурсом національної ідеї та її осмислення в особистому й груповому досвіді, результатом чого є конструювання досвіду як оптики рецепції, дескрипції та інтерпретації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданов В. С., Галицький І. В. Політичний раціоналізм : статус концепту в управлінні державою. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 22–33.
2. Даценко В. С. Майбутнє як філософська проблема. *Philosophy and political science in the context of modern culture*. 2019. Т. 11. № 1. С. 21–31.

3. Донцов Д. Націоналізм. Д. Донцов. Твори. Т. 1. Львів : Кальварія, 2001. С. 243–427.
4. Єрмоленко А. Ціннісні зміни етносу як чинник творення модерної ідентичності української нації. *Трансформація української національної ідеї ; упоряд. О. Доній*. К. : Наш формат, 2019. 464 с. С. 107–130.
5. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. К. : Либідь, 1999. 352 с.
6. Кривошеїн В. В., Іваненко В. В. Українська національна ідея в добу постіндустріального (інформаційного) суспільства. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2019. Том 22 № 9–10. С. 5–14. URL: <https://doi.org/10.15421/171986>.
7. Мінаков М. Історія поняття досвіду : монографія. К. : ПАРАПАН, 2007. 380 с.
8. Онацький Є. Д. Національна ідея. *Українська мала енциклопедія : у 8 т. Буенос-Айрес : Дзвін, 1957-1967*. 2148 с. Кн. 9.
9. Політологічний енциклопедичний словник ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. 2-ге вид., доп. і перероб. К. : Довіра, 2004. 740 с.
10. Римаренко Ю. І. Національний розвій України : проблеми і перспективи. К. : ЮРІНКОН, 1995. 272 с.
11. Сабадуха В. Українська національна ідея та концепція особистісного буття. *Мандрівець*. 2012. № 6. С. 4–14.
12. Чепелева Н. В., Рудницька С. Ю. Наративне конструювання досвіду особистості. *Psychological journal*. 2022. Vol. 8 Is. 2 (58). Pp. 7–17. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.2.1>
13. Широка А. О., Сенік О. М., Бінас О. Р., Василюшин О. І., Костів Ю. М., Тимців І. М., Мицько Ю. Р. Колективні судження як інструмент передбачення та конструювання майбутнього. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. К. : Гнозис, 2015. Дод. 2 до Вип. 35, Том 1(12) : Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». С. 418–425.
14. Contributions to phenomenology. In : Embree L, ed. *Encyclopedia of phenomenology*. Vol. 18. Netherlands : Springer, 1997.
15. McLean F. Museums and the construction of national identity : A review. *International Journal of Heritage Studies*, 2007, 3:4, 244–252, DOI: 10.1080/13527259808722211.
16. Neubauer B. E., Witkop C. T., Varpio L. How phenomenology can help us learn from the experiences of others. *Perspect. Med. Educ.* 2019. Apr ; 8(2) : 90–97. doi: 10.1007/s40037-019-0509-2.
17. Ortega-Sánchez D., Blanch J. P., Pérez-González C. Emotions and Construction of National Identities in Historical Education. *Education Sciences*. 2020. Vol. 10. Is. 11. <https://doi.org/10.3390/educsci10110322>
18. Tomkins L. The feel of experience : Phenomenological ideas for organizational research. *Qualitative Research in Organizations and Management An International Journal*. 2013. Vol. 8(3). DOI:10.1108/QROM-04-2012-1060.
19. Zake I. The Construction of National(ist) Subject : Applying the Ideas of Louis Althusser and Michel Foucault to Nationalism. *Social Thought & Research*. 2002. Vol. 25, No. 1/2, Postmodernism, Globalization, and Politics, pp. 217–246. URL: <https://www.jstor.org/stable/23250012>.

REFERENCES

1. Bogdanov, V. S., Halytskyi, I. V. (2014). Politychnyi ratsionalizm : status kontseptu v upravlinni derzhavoiu. [Political rationalism : the status of the concept in state management]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 51. S. 22–33.
2. Datsenko, V. S. (2019). Maibutnie yak filosofska problema. [The future as a philosophical problem]. *Philosophy and political science in the context of modern culture*. T. 11. № 1. S. 21–31.
3. Dontsov, D. (2001). Natsionalizm. [Nationalism]. *D. Dontsov. Tvory*. T. 1. Lviv : Kalvariia. S. 243–427.
4. Iermolenko, A. (2019). Tsinnisni zminy etnosu yak chynnyk tvorennia modernoi identychnosti ukrainskoi natsii. [Value changes of ethnos as a factor in creating the modern identity of the Ukrainian nation]. *Transformatsiia ukrainskoi natsionalnoi idei ; uporiad. O. Donii*. K. : Nash format. 464 s. S. 107–130.
5. Kasianov, H. (1999). Teorii natsii ta natsionalizmu. [Theories of nation and nationalism]. K. : Lybid. 352 s.

6. Kryvoshein, V. V., Ivanenko, V. V. (2019). Ukrainska natsionalna idea v dobu postindustrialnoho (informatsiinoho) suspilstva. [The Ukrainian national idea in the era of post-industrial (information) society]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*. Tom 22 № 9–10. С. 5–14. URL: <https://doi.org/10.15421/171986>.
7. Minakov, M. (2007). Istoriiia poniattia dosvidu : monohrafiia. [The history of the concept of experience: monograph]. K. : PARAPAN. 380 s.
8. Onatskyi, Ye. D. (1957-1967). Natsionalna idea. [The national idea]. *Ukrainska mala entsyklopediia* : u 8 t. Buenos-Aires : Dzvin. 2148 s. Kn. 9.
9. Politolohichni entsyklopedychni slovnyk. (2004). [Political science encyclopedic dictionary] ; za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V. P. Horbatenko. 2-he vyd., dop. i pererob. K. : Dovira. 740 s.
10. Rymarenko, Yu. I. (1995). Natsionalnyi rozvii Ukrainy : problemy i perspektyvy. [Ukraine's national development: problems and prospects]. K. : YuRINKOM. 272 s.
11. Sabadukha, V. (2012). Ukrainska natsionalna idea ta kontsepsiia osobystisnoho buttia. [The Ukrainian national idea and the concept of personal existence]. *Mandrivets*. № 6. S. 4–14.
12. Chepelieva, N. V., Rudnytska, S. Yu. (2022). Naratyvne konstruiuvannia dosvidu osobystosti. [Narrative construction of personal experience]. *Psychological journal*. Vol. 8 Is. 2 (58). Rr. 7–17. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.2.1>
13. Shyroka, A. O., Senyk, O. M., Binas, O. R., Vasylyshyn, O. I., Kostiv, Yu. M., Tymtsiv, I. M., Mytsko, Yu. R. (2015). Kolektyvni sudzhennia yak instrument peredbachennia ta konstruiuvannia maibutnoho. [Collective judgments as a tool for predicting and constructing the future]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichni universytet imeni Hryhoriia Skovorody»*. K. : Hnozs. Dod. 2 do Vyp. 35, Tom 1(12) : Tematychni vypusk «Mizhnarodni Chelpanivski psykholoho-pedahohichni chytannia». S. 418–425.
14. Contributions to phenomenology (1997). In : Embree, L., ed. *Encyclopedia of phenomenology*. Vol. 18. Netherlands : Springer.
15. McLean, F. (2007). Museums and the construction of national identity : A review. *International Journal of Heritage Studies*, 3:4, 244–252, DOI: 10.1080/13527259808722211.
16. Neubauer, B. E., Witkop, C. T., Varpio, L. (2019). How phenomenology can help us learn from the experiences of others. *Perspect. Med. Educ. Apr.* ; 8(2) : 90–97. doi: 10.1007/s40037-019-0509.
17. Ortega-Sánchez, D., Blanch, J. P., Pérez-González, C. (2020). Emotions and Construction of National Identities in Historical Education. *Education Sciences*. Vol. 10. Is. 11. <https://doi.org/10.3390/educsci10110322>.
18. Tomkins, L. (2013). The feel of experience : Phenomenological ideas for organizational research. *Qualitative Research in Organizations and Management An International Journal*. Vol. 8(3). DOI:10.1108/QROM-04-2012-1060.
19. Zake, I. (2002). The Construction of National(ist) Subject : Applying the Ideas of Louis Althusser and Michel Foucault to Nationalism. *Social Thought & Research*. Vol. 25, No. 1/2, Postmodernism, Globalization, and Politics, pp. 217–246. URL: <https://www.jstor.org/stable/23250012>.

Bogdanov Volodymyr Semenovich

Doctor of Philosophical Sciences,
Professor at the Department of Philosophical and Political Sciences
Cherkasy State Technological University
100, Gogol str., Cherkasy, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1076-064X

THE NATIONAL IDEA OF UKRAINE: CONSTRUCTING EXPERIENCE

The relevance of the article is due to the relevance of the problematization of the construction of the experience of reception and reflection of the phenomenon of the national idea and its role for the entire society. Understanding, forms of codification, main axiological and praxeological messages also actualize the topic of the article. The undoubted formation of a modern political nation in Ukraine should bring reflections on the national idea to a fundamentally new level, the result of which should be a shift in the focus of attention from polemical-journalistic and frankly ideological formats of thinking about the past and future of Ukraine to the visible socio-political and

*cultural concreteness of the present, in in which the new free and independent Ukraine, dreamed of by generations of Ukrainian national elites, is actually being formed. Philosophical analysis of this complex process seems to be heuristic at the moment. **The purpose** of the article is to actualize the question of the form of constructing the experience of experiencing and understanding the national idea of Ukraine in the conditions of transformations of ideology, national identity, and national worldview. Historical, hermeneutic, and phenomenological methods became the **methodological bases of the research**. During the writing of the article, methods of historical-cultural, conceptual and discursive analysis were also used. **Research results**. The article examines the correlation between the phenomenon of the national idea and the problems of constructing experience. The concept of experience is considered from the point of view of transcendental and hermeneutic phenomenology, its procedurality is emphasized as a defining feature. On the occasion of socio-cultural problems of concepts, the phenomenon of the national idea is considered in the context of the paradigm of social construction in modern social sciences. The concepts of habitus and autopoiesis are emphasized in connection with the forms of manifestation, living and broadcasting of the ideological and semantic complex of the national idea. The meaning-generating role of the national idea in the formation of identities, the image of the future, the picture of the world, and the correlation between the narrative-discursive forms of representation of the national idea and the personal or group experience of the national idea are also emphasized. The subject-object nature of the construction of the experience of the national idea is indicated. It is pointed out the ethical and axiological nature of the substantiation of the normative basic concepts that underlie the national idea. It has been found that the narratives of the national idea realize themselves in numerous discursive practices, among which the discourses of the authorities and elites record the existing conditional formalization of the national idea for now. Consequently, there is a correlation between the discourse of the national idea and its interpretation in personal and group experience, the result of which is the construction of experience as an optic of reception, description and interpretation.*

Key words: national idea, experience, construction of experience, hermeneutics, phenomenology, axiology, narrative, discourse.

УДК 141.319

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2023-2-2>**Проценко Ольга Петрівна**

доктор філософських наук, професор,
завідувачка кафедри філософії та суспільних наук
Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова 17, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-4085-4276

Чмихун Світлана Євгенівна

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова 17, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-1090-2900

ФЕНОМЕН АГРЕСІЇ У ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ СОЦІО-ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

Актуальність поставленої проблеми обумовлена необхідністю реалізації в практичну сферу суспільного життя принципів гуманізму, миролюбності, відповідальності й справедливості для зняття деструктивних видів і форм поведінки, пов'язаної з притаманним людині агресивним настроєм. Пошук нових, більш ефективних засобів встановлення факторів упорядкування, організації та дисципліни поведінки людей безпосередньо впливають на збереження біосоціальної екології, контролю над використанням досягнень науки і техніки, стримування економічної та воєнної експансії й нестримної гонки військового озброєння.

Мета статті полягає в аналізі феномену агресії з боку філософсько-антропологічних досліджень з акцентом на біосоціальну сутність людини, закономірності її дій та вчинків, що впливають на головний контекст аксіосфери суспільства. Для системного аналізу зазначених проблем в завдання статті входить також огляд інтерпретацій людської агресії з боку представників соціо-гуманітарного знання та висновків дослідників природничих наук. *Методи дослідження* базуються на загальнонаукових підходах к дослідженню (аналіз, синтез, порівняння, дефініції) та принципах філософського пізнання об'єктивності, системності, положеннях діалектики і синергетики, а також міждисциплінарному підході до сучасних знань, які стосуються феномену агресії, з використанням прийомів дослідження феноменології, герменевтики та прагматизму. *Результати дослідження* дозволяють узагальнити й конкретизувати науково-теоретичні результати вивчення проблем агресії в таких напрямках як історико-філософська ретроспектива та сучасні дослідження феномену агресії в сфері соціо-гуманітарного знання щодо змісту агресії людини, її форм та функцій у людському існуванні. Розкриваються змістовні межі терміна й поняття «агресія» та її зв'язок з деструктивними різновидами поведінки, вчинків і дій. Розглянуті сучасні виміри добра і зла в якості джерел деструктивної поведінки та появи стереотипів поведінки так званої ресентиментної людини, обґрунтовано значення захисних функцій культурних форм взаємодії людей в особистісному й колективному спілкуванні як факторі їх самозбереження в ціннісних показниках комунікативного простору сучасного суспільства.

Ключові слова: людина, суспільство, поведінка, агресія, деструкція, насильство, ресентимент.

Вступ. За роки своєї незалежності Україна зміцнила свій науково-теоретичний потенціал у дослідженні надзвичайно актуальних проблем, пов'язаних в цілому з практикою соціальної діяльності та багатовимірністю притаманних для неї подій в аксіологічному контексті. У зв'язку з цим виникла необхідність значного переосмислення й оновлення розуміння

та інтерпретації складних суспільних явищ, до яких з впевненістю слід віднести феномен агресії. Актуальність та своєчасність дослідження пов'язана передусім з загостренням відносин між соціальними суб'єктами, а також з появою оновлених форм людських протистоянь на глобальному рівні, які акумулюються в різні антагонізми та конфлікти, що виникають непрогнозовано і неочікувано. Не дивлячись на те, що явища людської агресивності займають значну позицію в напрямках науково-теоретичних роздумів та їх практичної реалізації, проблемна ситуація залишається і потребує визначеності й вивчення з боку філософського підходу, а тому вимагає додаткових знань. У цьому питанні слід погодитися з думкою вітчизняних дослідниць А. А. Зуб та О. Б. Петінової стосовно сутності та процесу наукового пізнання. Дослідниці приділяють проблемам у науці велике значення тому, що «проблемна ситуація є зазвичай результатом протиріччя між знову відкритими в науці фактами та наявною теорією» [2, с. 118]. «Головна роль проблемної ситуації в динаміці наукового пізнання в тому, що вона потребує осмислення, формування та вирішення нових проблем» [2, с. 119]. Таким чином, аналіз проблемної ситуації допомагає одержувати найбільш повні знання стосовно досліджуваних явищ.

Мета статті полягає в аналізі феномену агресії в межах філософсько-антропологічних досліджень з акцентом на біосоціальну сутність людини, а також з урахуванням закономірностей її дій та вчинків, що впливають на головний контекст аксіосфери суспільства. Для системного аналізу зазначених проблем в завдання статті входить також огляд інтерпретацій людської агресії з боку представників соціо-гуманітарного знання та висновків дослідників природничих наук.

Методи дослідження базуються на загальнонаукових підходах до досліджень (аналіз, синтез, порівняння, дефініції) та принципів філософського пізнання об'єктивності, системності, на положеннях діалектики і синергетики, а також міждисциплінарному підході до сучасних знань, які стосуються феномену агресії, з використанням прийомів дослідження феноменології, герменевтики та прагматизму.

Результати дослідження. Нині можна констатувати досить широке використання терміну «агресія» (з латинського – напад) як у сфері науково-дослідної активності, так і в повсякденному спілкуванні. Звертають на себе увагу також терміни, похідні від нього. Це – «агресор», «агресивність», та широке коло наближених понять, а саме: боротьба, конфлікт, насильство, деструкція, деспотія та інші. Особливу увагу слід приділяти перш за все науково-теоретичному рівню дослідження зазначеного феномена та огляду головних висновків у його інтерпретації та пошуку шляхів оптимізації та гуманізації соціальних відносин й удосконаленню предметно-практичної діяльності. Наразі аналіз самої агресії та її проявів представлений різними сферами соціо-гуманітарного знання. До них передусім слід віднести психологію, педагогіку, соціологію, політологію, які є основою для накопичення емпірично-прикладного матеріалу. В той же час для системного погляду на феномен агресії в умовах сьогодення особливу актуальність мають дослідження філософсько-антропологічного характеру з акцентом на сутність людини та закономірності її дій і вчинків, які детермінують поведінку і спілкування людей, визначають їх відмітні риси та безпосередньо впливають на зміст і структуру аксіосфери суспільства.

Антропологічна проблематика є традиційною в історії філософської думки, але звернення до «людинознавства» та її актуалізація, які виникли у другій половині XIX століття, були пов'язані з появою нових кризисних станів в житті суспільства та людини. Крім цього, інтерес до даної проблематики був стимульований і розвитком окремих природних та соціальних знань щодо сутності людини. Тому після Першої світової війни в Германії заявив про себе самостійний напрямок під назвою філософська антропологія. Філософська антропологія спиралась на вчення своїх попередників, перш за все філософів Л. Фейєрбаха та В. Дільтея, а також інтерпретації досліджень віталістичної біології, фізіології та ірраціональної психології. В наш час вже хрестоматійно відомо, що основу філософської антропології складають погляди таких глибоких мислителів як М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен, в авторських концепціях яких простежуються головні положення філософської антропо-

логії, які й в статусі теоретичного підґрунтя, і в статусі методологічної бази є головними в філософській базі досліджень феномену агресії й її присутності в аксіосфері суспільства. Про ці положення вже свідчать і самі назви досліджень: «Положення людини у Космосі» (М. Шелер), «Ступені органічного та людина» (Г. Плеснер), «Про систематику антропології» (А. Гелен). Найперше це стосується думки про те, що реальне існування людства відносно всієї повноти та багатовимірності визначає місце і відношення людини до світу, який її оточує. По-друге, що сутність людини – єдність двох взаємозалежних проявів біологічного і соціального в її існуванні. І, по-третє, що є те, що притаманне виключно людині в порівнянні з будь-якою живою істотою. М. Шелер у своїх викладах безпосередньо прояснює сакрамент агресивних вчинків окремої людини та присутність агресії у масштабних рухах великих людських мас. Отже, на думку М. Шелера, «...людина – це істота, яка перевершує саму себе і світ. Як така, вона здатна на іронію та гумор, які завжди містять у собі піднесення над власним існуванням... Таким чином, людина є тією живою істотою, що може (придушуючи і витискуючи імпульси власних потягів, відмовляючи їм у живленні образами сприйняття та уявлення) ставитися принципово аскетично для свого життя, яке вселяє у неї жах. В порівнянні з твариною, яка завжди говорить «так» дійсному буттю, якщо лякається та втікає, людина – це «той, хто може сказати ні», «аскет життя», вічний протестант проти всякої тільки дійсності..., людина це «вічний Фауст», звір, ненаситний до нового, вона ніколи не заспокоюється на оточуючій дійсності, завжди прагне прорвати межі свого тут-і-тепер так буття та «навколишнього світу», в тому числі й наяву дійсність особистісного Я» [6, с. 151–152].

Для розгляду феномену агресії в ціннісно-оцінних вимірах вчинків та спілкування людини стають цікавими думки М. Шелера щодо внутрішнього її світу, центру духа її особистості. Людина в пориві говорити «ні» іноді вивільнює енергію своїх потягів в духовну діяльність таким чином, який може бути пов'язаний з крайніми формами агресії, бути «вічним Фаустом». Тому в своїй праці «Ресентимент у структурі моралей» філософ звертає увагу на розгляд людини ресентиментного типу, однією з характерних рис якого є озлоблення, що несе в собі тенденцію створювати дії морального зла. М. Шелер вказує на безпосередній прояв біосоціальної сутності людині, де природно обумовлений інстинкт боротьби за існування примушує бачити в іншій істоті того, хто заважає йому, заперечує, а, мабуть, і загрожує. Тому головною вадою ресентиментної людини, на думку М. Шелера, є заздрість, яка не дає їй спокою. Цей болючий душевний стан вимушує «малювати» винного або ворога, який як би постійно псує її стан у кар'єрному рості, родинному щасті, творчості, благополуччі і тому подібне. Сама заздрість та вибір ворога продукують помсту й агресивні дії ресентиментної людини в залежності від того, хто вона й які її можливості. Зазначимо, що в аксіосфері суспільства моральна оцінка поведінки людини має велике значення тому, що безпосередньо вказує на ту небезпеку, що продукує зло, яке пов'язане з активністю самої людини, а також з її унікальною здібністю причиняти собі шкоду. Таким чином, моральне зло й як сукупність деструктивних дій, і як злочинні наміри, у випадку, якщо їх вчасно не зупинити, стають джерелом руйнування буття не тільки окремої людини, а й існування людського роду взагалі.

Основу в розробці проблем людської агресії поклала плеяда вчених, які звернули увагу на мотиваційний механізм агресії з точки зору зануреності людини у соціум та форм прояву агресії у поведінці, спілкуванні і соціальній взаємодії взагалі. У розробці цієї проблематики послідовно були представлені фрейдизм, неофрейдизм, етологія та біхевіоризм. Зазначимо деякі положення засновників вказаних напрямків, які отримали подальший розвиток в інтерпретації агресії сучасними дослідниками.

Головною тезою фрейдизму, на яку спирається М. Шелер, є аналіз психофізіологічного стану людини, який у широкому сенсі став відомий як вчення про безсвідоме. Агресія представлена в логіці роздумів З. Фрейда як дещо, суто притаманне інстинктивній діяльності людини, що реалізується в її безпосередніх стосунках. При чому, той, хто стає не тільки об'єктом агресивного нападу, але і його засобом, зазнає певного задоволення від агресії. В тому випадку, коли сили, що

стримують агресію, стають слабше або зникають зовсім, агресивність стає безмежною, а людина може перетворитися у дику тварину. Стосовно агресії З. Фрейд висовує ще одне ілюстративне положення в своїй роботі «Я і Воно». Це наявність в природі людини, з одного боку, «нахилу» до життя, так званого Еросу, а з іншого – «нахилу» до смерті – Танатосу. Ці два стани тісно пов'язані і не існують один без одного. На думку вченого, агресивність – головний представник інстинкту смерті. Людина охоплена свідомим чи несвідомим бажанням руйнування або себе, або іншого, і такого стану їй не вдасться уникнути. Тому агресивність не є випадкова реакція на фактори, які роздратовують, а це притаманний організму процес, обумовлений природною силою людини. Цю природну силу подолати дано культурним принципам життя, стверджує З. Фрейд в роботі «Невдоволення культурою». Він особливо наполягає на тому, що під культурою має розумітися все багатство досягнень та установлень, які відрізняють наше людське життя від життя наших предків із природного світу, і націлені на захист людини від самої природи і на регулювання відносин між самими людьми. Вчений стверджує, що всі форми і цінності, якими володіє культура, приносять людині користь, навіть такі, які викликають сумніви, наприклад, краса, дисципліна, упорядкування. Доля людства залежить, головним чином, від того, чи в змозі розвиток культури припинити первинний потяг людського роду до агресії, який порушує співіснування людей. З. Фрейд покладає відповідальність за співіснування людей на розвиток цивілізації, оцінює такий розвиток як інструмент інстинкту життя, який об'єднує ізольованих індивідів, потім родини, народи, нації в єдине людство. Але слід зазначити, що в наш час саме технологічний стан сучасного суспільства, в якому опинився індивід, свідчить про протилежне. Цивілізаційні процеси не врятовують від розгортання людської агресивності. Навпаки, сплеск технічних досягнень роблять її більш небезпечною завдяки поширенню духовної кризи суспільства та особистості, яке стало наявним в середині ХХ ст. напередодні Другої світової війни та після її завершення. Поняття «духовна криза суспільства», як справедливо зазначає український вчений С. Криворучко, передбачає фіксацію настроїв незадоволення та пригнічення, які викликають відчуття страху перед невідомими історичними подіями: війни, хвороби (Перша і Друга світові війни, Холодна війна, Covid-2019) [3, с.245]. Сюди слід віднести безліч жорстоких протистоянь та конфліктів в сучасному суспільстві, що підпитують людську агресивність та демонструють безмежність видів і форм деструктивних явищ, які вона викликає і перед якими культура втрачає силу, особливо культура окремого індивіда.

Вслід за З. Фрейдом, Е. Фромм у своїх поглядах стосовно агресії також відштовхується від біосоціальної природи людини, але додає, що сутнісний вплив на цей феномен має ще й історичний розвиток суспільства. Саме історизм обумовлює виникнення нових видів і форм агресивної деструктивної поведінки. Такий підхід дає привод для розгляду безпосередньо деструктивної поведінки, викликаной не тільки природою людини, але й соціальними умовами її життя. Такий висновок спонукав вченого класифікувати агресію як «доброякісну» і як «злроякісну» в залежності від ступеню наслідків деструктивної поведінки стосовно інших людей та навколишнього світу взагалі. Перша, доброякісна, пов'язана з інстинктами людини. Вона обумовлена його психофізичними механізмами, внутрішнім наміром людини перемагати своє безсилля перед середовищем, яке її оточує і загрожує їй, не дати світу знищити себе. Тому особливе місце в деструктивній поведінці людини займає оборонна агресія. Друга, злроякісна, пов'язана з характером людини, її екзистенціальними потребами, пристрастями, які притаманні характеру і які виникають на ґрунті соціальних і культурних процесів. Стосовно розуміння феномену людської агресії дуже важливим на наш погляд є думка Е. Фромма про соціальний характер, тому, що «...соціальний характер інтеріоризує зовнішню необхідність і тим самим мобілізує людську енергію на виконання завдань даної соціально-економічної системи» [5, с. 184]. Тому риси характеру допомагають людині пристосуватися до існуючих умов, а агресивність – ще і захистити себе.

Сучасна агресія, яка продукує широку і жорстоку деструктивність, пов'язана не стільки зі станом культури, скільки з новими показниками цивілізаційних процесів сучасного технологічного суспільства, які впливають на накопичення явищ, дегуманізуючих відносини між

людьми. Е. Фромм не тільки глибоко аналізує проблеми агресії та деструктивної поведінки, але й дає деякий прогноз на можливі напрямки розгортання агресії, поширення її деструктивної функції, що в сукупності загрожує існуванню людства вже найближчим часом. І приводом тому може бути так званий авторитарний характер окремої людини.

В наш час значно зростає актуальність дослідження агресії К. Лоренцом. Особливо продуктивні його філософські погляди в умовах сучасного суспільства, які він викладає в своїй найвідомішій праці «Агресія (так зване зло)». Висновки стають тією теоретичною базою, яка безпосередньо впливає не тільки на розуміння даного феномену, але й на удосконалення регулятивних механізмів припинення процесів агресивного руйнування. Здобуті знання про агресію дають практичну цінність в розповсюдженні гуманістичних принципів у людських відносинах. У процесі вивчення стереотипів поведінки птахів і тварин вчений проводить аналогію з поведінкою людини. Таке порівняння дає йому підставу не просто зазначити зв'язок агресії з інстинктами, але і зробити важливі уточнення: агресія є інстинкт боротьби з представниками свого виду. І це характерно для всіх живих істот, включаючи і людину. Агресія, згідно К. Лоренца, бере початок із вродженого інстинкту боротьби за виживання. В ході еволюції інстинкт трансформується і отримує свої різновиди, серед яких територіальна агресія, а також агресія як засіб покращення генетичного фонду завдяки виживанню в боротьбі з собі подібними. Вслід за Е. Фроммом, К. Лоренц виокремлює агресивну спонтанність, яка, на його погляд, стає найбільш небезпечним інстинктом. К. Лоренц наполягає на тому, що агресивність людини принципово відрізняється від агресивності тварин завдяки наявності абстрактного мислення, самопізнання, а також вербальної комунікації та розумної відповідальності, що дає можливість стримувати найбільш загрозову для людей агресивну деструктивність. При аналізі суто людської агресії, зазначає дослідник, слід мати на увазі те, що, вступаючи до агресивних відносин, людина використовує крім природних засобів ще і допоміжні, які по своєму масштабу руйнування не знають меж і можуть в кінці кінців знищити вісь рід людський. Відсутність природних засобів захисту та нападу (фізичної сили, кликів, кігтів и таке інше) веде до появи штучних засобів захисту і нападу, які можуть спонукати людину до самознищення. Чому ж досі цього не сталося, ставить запитання К. Лоренц. І пропонує свою відповідь.

В процесі історичного розвитку суспільства людство культивує засоби стримування та відмови від жорстоких видів агресивної деструкції, яка розповсюджує зло в його крайності. Він звертає увагу на умиротворення, яке може бути досягнуте при поширенні ритуалів, перенесення агресії на ерзац-об'єкти, сублімації. Все це може направляти агресію не на деструкцію, а, навпаки, на конструкцію: творчість, агональність (змагальність), гру. К. Лоренц звертає увагу і на культурні форми спілкування, так звані церемонії, які підтримуються традиціями і котрі навчають людину контролювати свої агресивні імпульси. В підрозділі «Сподіваюсь і вірю» своєї головної праці «Агресія (так зване зло)», К. Лоренц висловив впевненість стосовно дружніх форм поведінки людей, які можуть значно знижувати міжособистісну агресивну напругу.

Сучасний погляд на проблематику агресії свідчить, що вона була і залишається наскрізною, тобто вона присутня майже на всіх етапах історичного розвитку соціо-гуманітарного знання, її інтерпретаційне поле значно поширювалось і завжди впливало на конструювання аксіосфери в залежності від культурного стану суспільства, цивілізаційних перетворень, інтересів та ціннісних пріоритетів людства. Можна погодитися з поглядом сучасного українського дослідника О. Дроздова, що агресія в сучасному просторі науки викликає інтерес багатьох теоретичних студій і являє собою міждисциплінарну галузь наукових досліджень [1, с. 45–46]. Ґрунтовно з боку соціальної психології агресія розглядається в працях американського автора Л. Берковця. Саме він визначає та аргументує безпосередній вплив на активізацію та розповсюдження насильства завдяки інформації, яка транслюється засобами мас-медіа в сучасному суспільстві.

В працях сучасних закордонних та вітчизняних фахівців (Р. Берон, Д. Річардсон, А. Даніленко, О. Дроздов, Л. Казіміренко, О. Качмар, Н. Тужеляк, Е. Скиба та багато інших) агресія також

інтерпретується як соціальне явище, що обумовлене біологічною суттю людини і з'являється в межах її деструктивної поведінки, вчинків та дій, які безпосередньо пов'язані з нападом і які ведуть за собою різні форми знищення, руйнування, шкоди та втрат.

Агресивна поведінка деформує ціннісну наповненість суспільних надбань на всіх рівнях: від зусиль особистісного характеру до спільних масштабних проявів. Слід зазначити також, що агресія, як сукупність вчинків та дій, заключає в собі певний бінаризм, тобто вона знаходить себе в різного роду бінарних опозиціях з маркерами на позитив і негатив, справедливою або несправедливою, виправданою або невиправданою, тобто декларує деструкцію як вимушену реакцію в процесі захисту при нападі і деструкцію, цілеспрямовану при нападі як реалізацію спеціально обраної мети. Інакше кажучи, коли мова йде про напад з метою захисту певної цінності (життя, добробуту, моральних принципів, світогляду, ідеологічних поглядів і так далі), агресія як стан живого організму знаходить себе у деструктивних формах поведінки, які порушують норми моралі та закони права, завдають шкоди єдності, миролюбству, взаєморозумінню. Коли агресивна поведінка знаходиться у межах позитивних координат (необхідність самозахисту, наприклад), агресивні вчинки можуть розглядатися як менше зло, в порівнянні зі злом більшим, або, за словами відомого сучасного філософа В. Малахова, «можливість зла як передумова морального добра». Тому, що «...справа тут не тільки у формальній, суто логічній залежності. Щоб усвідомити себе як моральну особистість, зібрати свою суб'єктивну енергію в єдине ціле, виховати свою волю, людина має відчувати весь ризик, усю незабезпеченість добра, яке не може утвердитися без її вибору, її рішучого вчинку» [4, с. 142]. В випадку, якщо агресія викликана безкомпромісним наміром руйнувати або знищувати будь-кого або будь-що заради самого процесу і задоволення від такого роду активності, то вона розцінюється як суто негативна та являє собою приклад абсолютного зла.

Висновки. Звернення до аналізу такого складного і багатовимірного явища як агресія з точки зору філософської антропології й завдяки методології наукового пізнання та плідному підґрунтю мислителів попередніх часів дозволило визначити найбільш вагомні напрямки дефініції феномену агресії та зазначити шляхи її подальшого дослідження. Доведено, що проблеми агресивної поведінки людини пов'язані з її біосоціальною природою, її поведінковими стереотипами, обумовленими сукупністю рис характеру, які продукують вчинки в межах диференціації добра і зла, що транслують явища ресентименту. Тому агресія та агресивність мають тенденцію викликати деструктивні форми соціальної активності людей: руйнування, шкоду, помсту, що можуть мати різні масштаби загроз існуванню самої людини і людства взагалі. Цивілізаційні процеси, активізуючи технотронну складову суспільства, не в змозі в повній мірі стримувати розгортання надто деструктивних форм агресії, які погрожують існуванню людства. Тобто розвиток цивілізації повинен безпосередньо спиратися на культурну базу взаємодії індивідів в суспільстві: поширенню освіти, культивуванню людяності, зміцненню контролю над дисципліною поведінки, упорядкуванню дій та вчинків, організаційних та керівних заходів, всього того, що збагачує аксіосферу суспільства з її морально-правовою домінантою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дроздов О. Агресіологія як міждисциплінарна галузь наукових досліджень. *Соціальна психологія*. 2006. № 1. С. 43-49.
2. Зуб А. А., Петінова О. Б. Проблемні ситуації в науці: філософський контекст. *Наукове пізнання: методологія та технологія. Науковий журнал: ДЗ «ЛНПУ імені К.Д. Ушинського» Філософія*. 2020. Випуск 1(45). С. 116-121.
3. Криворучко С. К. Духовна криза індивіда в технологічному розвитку суспільства. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 22 травня 2020 р. НЮУ ім. Ярослава Мудрого*. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. С. 244-247.
4. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: навч. посібник. Київ: Либідь, 2001. 384 с.
5. Фромм Е. Втеча від свободи. *Читанка з історії філософії: у 6 кн.* Київ: Фірма «Довіра», 1993. Кн. 6: зарубіжна філософія ХХ століття. С. 179-195.

6. Шелер М. Положення людини у космосі. *Читанка з історії філософії: у 6 кн.* Київ: Фірма «Довіра», 1993. Кн. 6: Зарубіжна філософія XX століття. С. 146-152.
7. Lorenz K. On Aggression. 2nd ed. London: Routledge, 2002. 321 p.

REFERENCES

1. Drozdov, O. (2006) Ahresiologiya yak mizhdystsyplinarna haluz' naukovykh doslidzhen'. [Aggressionology as an interdisciplinary branch of scientific research]. *Sotsial'na psykholohiya*. No. 1, 43-49. [in Ukrainian].
2. Zub, A. A., Petinova, O. B. (2020) Problemni sytuatsiyi v nauksi: filosofsk'ky kontekst. Naukove piznannya: metodolohiya ta tekhnolohiya. [Problem situations in science: philosophical context]. *Naukovyy zhurnal: DZ «PNPU imeni K.D. Ushyns'koho» Filosofiya*. Vypusk 1(45), 116-121. [in Ukrainian].
3. Kryvoruchko, S. K. (2020) Dukhovna kryza individa v tekhnolohichnomu rozvytku suspil'stva. [Supersubstantial crisis of the individual in the technological development of society]. *Superechnosti vzayemodiyi morali i prava v suchasnomu suspil'stvi: Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi*, May 22, 2020. NYUU im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Drukarnya Madryd, 244-247. [in Ukrainian].
4. Malakhov, V. A. (2001) Etyka: Kurs lektsiy: navch. posibnyk. [Ethics: Course of lectures: teaching. manual]. Kyiv: Lybid, 2001. 384 s. [in Ukrainian].
5. Fromm, E. (1993) Vtecha vid svobody. [Escape from freedom]. *Chytanka z istoriyi filosofiyi: u 6 kn.* Kyiv: Firma «Dovira». Kn. 6: zarubizhna filosofiya KHKH stolittya, 179-195. [in Ukrainian].
6. Sheler M. Polozhennya lyudyny u kosmosi. [The human place in the cosmos]. *Chytanka z istoriyi filosofiyi: u 6 kn.* Kyiv: Firma «Dovira». Kn. 6: zarubizhna filosofiya KHKH stolittya, 146-152. [in Ukrainian].
7. Lorenz, K. On Aggression. 2nd ed. London: Routledge, 2002. 321 p.

Protsenko Olga Petrovna

Doctor of Philosophical Sciences, Full Professor,
Head of the Department of Philosophy and Social Sciences
National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”
17, Chkalova str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4085-4276

Chmyhun Svitlana Evgenivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Social Sciences
National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”
17, Chkalova str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1090-2900

THE PHENOMENONA OF AGGRESSION IN THE PROBLEMTIC FIELD OF SOCIOHUMANITARIAN KNOWLEDGE

The relevance of the problem at issue is based on the need to implement humanism, peacefulness, responsibility and justice into the practical sphere of public life in order to remove destructive behaviour associated with the inherent aggressive mood of an individual. The search for new, more effective means of establishing factors for ordering, organizing and disciplining human behaviour has a direct impact on the preservation of biosocial ecology, control over the use of scientific and technological achievements, curbing economic and military expansion and unrestrained military arms race.

The purpose of the article is to analyse the phenomenona of aggression from the perspective of philosophical and anthropological research with an emphasis on the biosocial essence of an individual, the patterns of his actions and deeds that influence the main context of the axiosphere of society. The objectives of the article also include a review of interpretations of human aggression developed by representatives of socio-humanitarian knowledge, and the conclusions of natural science researchers

*in order to conduct a systematic analysis of the issues under study. **Research methods** are based on general scientific approaches to research (analysis, synthesis, comparison, definitions) and the principles of philosophical knowledge of objectivity, systematicity, the provisions of dialectics and synergetic, as well as an interdisciplinary approach to modern knowledge concerning the phenomenon of aggression, using the techniques of phenomenology, hermeneutics and pragmatism. **The results of the study** make it possible to generalize and concretize the scientific and theoretical results of studying the problems of aggression in such areas as historical and philosophical retrospective and modern studies of the phenomenon of aggression in the field of socio-humanitarian knowledge concerning the content of human aggression, its forms and functions in human existence. The substantive framework of “aggression” and its connection with destructive types of behaviour, deeds and actions are revealed. The modern dimensions of good and evil are considered as sources of destructive behaviour and the emergence of behavioural stereotypes of the so-called resentment person. The importance of the protective functions of cultural forms of individuals' interaction in personal and collective communication as a factor of their self-preservation in the value indicators of the communicative space of modern society is substantiated.*

Key words: individual, society, behaviour, aggression, destruction, violence, resentment.

УДК 140.8

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2023-2-3>

Семенов Ігор Сергійович

здобувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності

ДЗ «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0001-6855-7794

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ВІДПОВІДНІСТЬ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИМ ЦІННОСТЯМ

Дослідження екзистенції як філософської проблеми почалося з ХІХ ст. Вже на початку ХХ ст. філософія екзистенціалізму виступила з критикою раціональної філософії, вказуючи на її абстрактність та спекулятивність, відсуваючи на задній план увагу до раціональних структур та віддаючи перевагу дослідженню існування, проблемам свободи та вибору людини. Актуальність філософського аналізу проблеми екзистенції підтверджується тим, що сьогодні підхід до дослідження людини формується здебільшого в рамках наукового знання. Однак ні психологія, ні антропологія, ні соціологія, ні інші науки не можуть, на наш погляд, запропонувати вичерпну відповідь на запитання: «У чому унікальність буття людини?», «Яке місце людини у світі?», «Як людині розв'язувати екзистенційні питання, що виникають у процесі всього її життя?», «Що є свобода і відповідальність перед суспільством?», «Що людина може змінювати у своєму житті, а що і чому повинна приймати?», «Чи варте життя того, щоб його прожити та який у цьому сенс?», «Як людині пережити смерть тих, кого вона любить, та переносити страждання?» тощо. Вивчення питання, що таке екзистенція, дозволяє підійти до знання про загальнолюдські цінності, сучасні екзистенційні виклики. У зв'язку з цим звернення до ідей філософів-екзистенціалістів може бути фундаментом для критичного осмислення людських цінностей та розкриття самотності людського існування. Саме виходячи з цього знання ми можемо зрозуміти, як конструктивно пережити екзистенційні виклики та знайти перманентні відповіді на вічні питання для самих себе.

Мета дослідження – виявити екзистенційні виклики ХХІ століття та їх відповідність загальнолюдським цінностям.

В процесі дослідження було використано різні методи філософського дослідження. Основним методом дослідження став історико-філософський аналіз, за допомогою якого було досліджено історичні підстави виникнення екзистенціалізму. Також було здійснено порівняльний аналіз екзистенційних та психологічних проблем, для виявлення їх особливостей.

В результаті проведення дослідження було визначено, що екзистенціалізм – це важливий філософський рух, який надавав перевагу існуванню над сутністю. Виявлено, що у ХХІ ст. актуальні ті самі універсальні екзистенційні виклики, як і у попередньому столітті. Наголошено на важливості конструктивної реакції на екзистенційні виклики.

Ключові слова: екзистенційні виклики, екзистенційні проблеми, екзистенціалізм, екзистенція, існування, цінності, людські цінності, сутність, філософія існування.

Вступ. З екзистенційними викликами людство стикалося майже з початку свого існування. Але історія екзистенціальної філософії у вужчому значенні є відносно молодою, представляючи собою повний відхід від класичної філософії [1, с. 7]. Яскравими представниками екзистенціалізму були С. К'єркегор, К. Ясперс, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, Г. Марсель, М. Мерло-Понті, А. Камю, Н. Аббаньяно та ін. Даний список філософів має вже певну традицію свого використання, започатковану ще Ж.-П. Сартром, який назвав К. Ясперса, М. Гайдеггера, Г. Марселя, М. Мерло-Понті та А. Камю представниками екзистенціалізму, який було при цьому розділено на релігійний екзистенціалізм та атеїстичний.

І хоча найбільш популярними представниками цього руху були французи (Ж.-П. Сартр, С. де Бовуар, А. Камю, Г. Марсель та М. Мерло-Понті), концептуальна основа руху була закладена набагато раніше – у ХІХ ст. С. К'єркегором, Ф. Ніцше та німецькими філософами ХХ ст.,

такими як Е.Гуссерль, М. Гайдеггер і К. Ясперс, а також видатними іспанськими інтелектуалами Хосе Ортега-і-Гассет.

Вивчаючи представників-мислителів даної філософської течії, можна знайти світських та релігійних екзистенціалістів, філософів, які розділяють концепцію радикальної свободи та тих, які відкидають її. Є й ті, хто вважає, що людські відносини значною мірою загрузли в конфлікті та самообмані. Інші ж визнають глибоку здатність людини до безкорисливої любові та взаємозалежності. Тому, екзистенціальна філософська традиція і до сьогодні залишається однією із найсуперечливіших. Це, першочергово, пов'язано з тим, що її не можливо з точністю охарактеризувати чи звести до якогось спільного визначення [2, с. 28]. Враховуючи це, можна лише виділити набір ідей, які перетинаючись пов'язують цей рух воєдино та визначити, що основу екзистенціалізму були покладені проблеми сенсу життя, самотності, свободи, що тягне за собою відповідальність, питання смерті. Отже, дана філософія аналізує і торкається вічних, а тому актуальних проблем буття людини.

Мета: дослідити екзистенційні виклики, з якими стикаються люди у 21 столітті, та оцінити їх відповідність загальнолюдським цінностям. Розглядаючи поняття екзистенції та екзистенціалізму, стаття простежує вплив цих ідей на формування індивідуальної та колективної свідомості людини. Особлива увага приділяється ролі свободи вибору, пошуку сенсу існування та взаємозв'язку з сучасними екзистенційними викликами.

Завдання:

1. Описати поняття екзистенції та екзистенціалізму, а також встановити відмінності між екзистенціалізмом та іншими течіями філософії у 20 столітті. Висвітлити внесок провідних представників екзистенціалізму у філософську думку.

2. Розглянути основні ідеї екзистенціалізму, зосередившись на впливі свободи вибору та пошуку сенсу існування на формування людської особистості. Розглянути, як сучасні екзистенційні виклики, зокрема проблема життя та смерті, самотності, свободи та пошуку сенсу існування, можуть відродити екзистенціалізм у 21 столітті.

3. Проаналізувати відмінність між екзистенційними викликами та психологічними проблемами, з'ясувати, що робить екзистенційні виклики невирішуваними, та показати, що правильне сприйняття та звернення до цих викликів допомагає людині формувати сталі відповіді на вічні питання життя.

Методи дослідження. Основним методом дослідження є історико-філософський аналіз, за допомогою якого було досліджено історичні підстави виникнення екзистенціалізму. Також було здійснено порівняльний аналіз екзистенційних та психологічних проблем, для виявлення їх особливостей.

Результати. Слово екзистенція (лат. *existentia*: існування) є ключовим поняттям екзистенціалізму. Цей термін увійшов у філософію за часів Середніх віків, позначаючи специфічний спосіб буття предметів. У філософії екзистенціалізму даний термін використовується в особливому сенсі, для позначення саме людського існування. Тому, екзистенція позначає конкретне буття в існуванні, яке завдяки екзистенціалізму, розглядається в розумінні людського достеменного існування, живої процесуальності, відкритої динаміки реалій [шахова]. Тобто, в основі цієї категорії лежить процес безперервного вибору людиною власних можливостей, що стають фундаментом її майбутнього на протязі всього життя і, особливо, в момент кризових ситуацій [3, с. 15].

Грунтуючись на ключовому понятті, екзистенціалізм називають «філософією існування».

Варто зауважити, що термін екзистенціалізм було введено данським теологом і філософом С. К'єркегором. Він відмічає, що екзистенціалізм – це відмова від будь-якого суто абстрактного мислення, суто логічної або наукової філософії. Коротко кажучи, відмова від абсолютності розуму [4, с. 85].

Відповідно до загальноприйнятого визначення, «екзистенціалізм» можна виокремити як філософську точку зору, що надає перевагу існуванню над сутністю [5, с. 193].

Також, даний термін визначається як «ірраціональна течія в буржуазній філософії, яка виникла в ХХ ст. з метою створення нового світогляду, що відповідав настрою буржуазних інтелектуалів [6, с. 158].

Причинами формування екзистенціалізму або «філософії існування» в Європі, зокрема у Франції, наприкінці ХІХ ст. та перетворення його на важливий філософський рух початку ХХ ст. стала відповідь на соціальні, політичні та культурні зміни, які відбувалися в той час. Однією з головних причин було розчарування багатьох людей у традиційних системах мислення, таких як релігія та філософія, які вже не здавалися їм адекватними для вирішення життєвих проблем і тривоги.

Саме потрясіння першої половини ХХ ст. змусили багатьох європейських інтелектуалів поставити під сумнів колишні ціннісні установки європейського суспільства, такі як гуманізм, віру в науковий прогрес і пізнаваність світу. Подальше зростання тоталітаризму та Голокост під час Другої світової війни впевнили людей у «крихкості» їх життя. Війни продемонстрували, що смерть могла наступити будь-якої миті. Це збільшило кількість мислителів, які поставили під сумнів основи західної цивілізації та почали шукати нові шляхи до розуміння людського існування. В екзистенціалізмі філософи шукали відповідь на кризи, з якими вони зіткнулися, наголошуючи на суб'єктивному досвіді світу індивіда та потребі кожної людини створити сенс у власному житті перед обличчям абсурду та невизначеності існування.

Філософія екзистенціалізму кардинально різнилася від філософських ідей, що панували на Заході протягом попереднього століття. В першу чергу, екзистенціалісти відмовилися від орієнтації на теоретично розвинене знання та спеціалізовані продукти духовної культури [7, с. 218]. Філософами-екзистенціалістами було розкритикована філософська програма Гегеля за панлогізм, вчення Канта про мораль – за формалізм. Загальною вадою цих концепцій було названо абстрактність.

Також, було відзначено трагічну розбіжність теоретичних побудов метафізики та долі конкретної людини, її особистих переживань, буття як метафізичної категорії та людського існування тут і зараз. Екзистенціалісти піддали критиці християнські ідеї, які утворювали фундамент класичної метафізики. Не менш критично, філософія екзистенціалізму була налаштована проти позитивізму. Це обґрунтовувалось тим, що позитивістське пояснення дійсності не може надати цілісної картини буття, куди була б включена людина і де знайшов би відображення той факт, що світ абстрактних конструкцій позитивістів даний людині у своїй безпосередності та унікальності [4, с. 95].

Екзистенціалізм розвивався паралельною і на противагу ідеї розкриття сутнісного характеру людини, що було висунуто персоналізмом та філософською антропологією. Велика увага була приділена внутрішньому «Я». Визначалося, що лише воно має значення.

Представники екзистенційної філософії орієнтувалися на ситуаційно-історичні переживання людини тієї епохи, віддаючи перевагу дослідженню існування та вибору людини. Новий філософський підхід намагався підкреслити, що це нове світовідношення більше не вписується в передбачуваний перебіг життя із супутніми колишніми соціальними та символічними установками.

Для екзистенційної філософії був характерний послідовний та критично орієнтований аналіз класичних форм раціональності. Головними позиціями екзистенціалізму стали [3, с. 16]:

- 1) існування завжди приватне та індивідуальне;
- 2) екзистенція – це передусім проблема існування. Отже, вона являє дослідження сенсу Буття;
- 3) в процесі існування людини вона постійно стикається з різноманітними можливостями на основі яких необхідно зробити вибір;
- 4) існування завжди є буттям у світі, так би мовити, у конкретній та історично детермінованій ситуації, яка обмежує або обумовлює вибір.

Головна ідея напряму полягає у подоланні особистістю власної сутності з наголосом на акцент емоційного стану та переживання.

Головна теза екзистенціалізму, що спільна для багатьох мислителів – існування передують суті. Бо вважалося, що вся попередня філософія ставила на перше місце сутність.

Екзистенціалісти висунули нове уявлення про людину не як про субстанцію чи річ з деякою заздальгідь заданою природою (або «сутністю»). Вони наголосили на ситуативній діяльності або способі буття, за допомогою якого людина завжди знаходиться в процесі створення, задаючи собі питання: «Хто ми такі, як розгортається наше життя?» [8, с. 147]. Це значило, що людська сутність не дана заздальгідь, ми не народжуємось із зумовленою долею, а самі будуємо свою сутність. Людина має завдання створення самої себе за допомогою своїх дій та вибору. Людські ж відносини трактувалися екзистенціалістами як щось чуже, що виснажує внутрішній світ.

Отже, екзистенціалізм дав кожній людині право володіти собою таким, яким ти є, покладаючи всю відповідальність за своє існування на власні плечі. Екзистенціалізм вірив в особистий досвід індивіда. Тому дану філософію можна розглядати як філософію буття, філософію підтвердження та прийняття, а також відмову від спроб раціоналізації та мислення буття.

Думка про те, що людина має право розпоряджатися своїм життям на власний розсуд, зумовила розуміння того, що людина вільна.

Свобода являє собою відсутність зовнішньої структури. В екзистенційній філософії свобода для людини існує у двох парадоксальних формах, а саме: «свобода вибору» та «вибір свободи» [9, с. 47].

Відповідно, якщо людина вільна, вона повинна бути вільною у виборі. Проте вона може зробити правильний вибір, який дійсно зробить її вільною, або неправильний вибір, який знову поневолить її [10, с. 135]. Тобто, будь-який вибір передбачає відповідальність і породжує тривогу. Наприклад, неетичний вибір, зроблений раніше в житті, може призвести до екзистенційного почуття провини та потреби в примиренні. Таким чином, саме вибір є основним фактором оцінки, а здійснення вибору є ядром автентичного людського існування, в якому людина починає інтенсивне усвідомлення свого особистого існування.

Це в свою чергу зумовило основну проблему екзистенційної філософії, якою виступає проблема переживання людиною свого існування у ситуації трагічної втрати свободи розпоряджатися своїм вибором. Усвідомлення глибокої відповідальності породжує страждання, які і є невід'ємною частиною справжнього людського існування.

У ХХІ ст. відбувається ренесанс екзистенціалізму. Адже світ, в якому сьогодні живе людина, характеризується кардинальними соціальними змінами, посиленням соціальної невизначеності, пов'язаної з трансформацією цінностей та соціальних норм, зростанням соціальної варіативності, наростанням швидкості соціальних змін тощо [11, с. 47]. Найважливіший наслідок цих змін – це необхідність посилення ролі внутрішніх опор людини, як реакції на зростання невизначеності і зменшення опор у зовнішньому світі.

Це стало причиною актуалізації екзистенційних викликів, які не можна усунути та ігнорувати. Цікаво, що у ХХІ ст. актуальні ті самі універсальні екзистенційні виклики, як і у попередньому столітті. До них можна віднести:

- 1) проблему життя і смерті;
- 2) проблему самотності;
- 3) проблему свободи;
- 4) проблему пошук сенсу існування.

Першим екзистенційним викликом є проблема життя і смерті. Смерть – це екзистенційний виклик, з яким люди стикалися з давніх-давен. Однак у ХХІ ст. наш підхід до смерті змінився. Досягнення у медицині призвели до збільшення тривалості життя людей, але це також призвело до посилення страху перед смертю [12, с. 49]. З іншого боку, сучасне суспільство часто розглядає смерть як щось, що слід приховувати чи уникати, а не як природну частину людського досвіду. Це іноді призводить до почуття ізоляції та страху перед кінцем життя.

Варто зауважити, що дана проблема специфічна лише для людей. Адже серед всіх живих істот, лише людина може усвідомлювати, що життя скінченне. Розуміння цієї проблеми може викликати два типи реакції – конструктивну й деструктивну. При конструктивній реакції людина намагається підвищувати якість свого життя, наповнюючи його. Саме адаптуючись до

проблеми смерті людина утверджує життя у всіх його формах: творчості, генеративності, оптимізмі й альтруїзмі. При деструктивній реакції людину чекатиме розвиток екзистенціальної психопатології та життєва криза.

Значної актуальності сьогодні набрала проблема самотності. Самотність завжди була фундаментальним фактом людського існування. Адже всі ми приходимо в цей світ наодинці і так само покидаємо його.

В сучасному світі, де люди більш ніж будь-коли пов'язані між собою за допомогою технологій та соціальних мереж, самотність стала серйозною проблемою для багатьох людей. Попри те, що ми постійно оточені людьми, багато людей повідомляють, що почуваються ізольованими та самотніми. Це пов'язується з цілою низкою факторів, включаючи соціальну ізоляцію, відсутність близьких стосунків та почуття неналежності до суспільства [13, с. 132].

Самотність може стати причиною серйозних негативних наслідків для психічного та фізичного здоров'я, що актуалізує розв'язання даного виклику.

І смерть, і самотність – складні проблеми, на вирішення яких потрібен багатовимірний підхід. Тому, для цього важливо створювати підтримуючі спільноти, заохочувати відкриті розмови про смерть. Ці кроки можуть допомогти окремим людям та суспільству краще боротися з наявними екзистенційними викликами. Крім того, усунення корінних причин самотності, таких як соціальна ізоляція та відсутність зв'язку, може сприяти підвищенню добробуту та стійкості сучасного суспільства.

Проблема свободи у філософії є складним і постійним викликом, який вимагає ретельного розгляду різних інтерпретацій свободи та їх практичних наслідків для суспільства [14, с. 37].

Дана проблема в сучасному суспільстві глибоко переплетена з поняттями індивідуалізму, демократії та прав людини. Одним із ключових викликів є балансування напруги між індивідуальною свободою та колективною відповідальністю. Хоча багато філософів і політичних теоретиків наголошують на важливості індивідуальної свободи, вони також визнають, що свобода не є абсолютною і має бути збалансована з іншими важливими цінностями, такими як соціальна справедливість і загальне благо. Тому, практичне застосування свободи в суспільстві є складним завданням. Наприклад, забезпечення того, щоб індивіди мали свободу робити власний вибір, може вимагати від уряду втручання в певні сфери, такі як освіта чи охорона здоров'я, щоб гарантувати, що всі люди мають доступ до необхідних ресурсів та інформації, щоб зробити свідомий вибір.

Оскільки суспільства продовжують розвиватися та змінюватися, сенс і цінність свободи, швидше за все й надалі залишатимуться важливими екзистенційними викликами.

Проблема пошуку сенсу існування є складною і суперечливою. Особливо це стосується питань про мету чи сенс людського життя, характер нашого існування в сучасному світі. Дані питання тісно пов'язані з питаннями соціальної справедливості, нерівності та влади.

Психологічним людським парадоксом є те, що на відміну від тварин, інстинкти не підказують людям їх біологічний сенс існування. Натомість людський світ наповнений широким набором цінностей, які людина може обрати, перетворивши їх на сенс свого життя. Це є причиною того, що на протязі свого життя людина безліч разів опиняється перед вибором сенсу та мети існування. Але при деструктивному способі реакції на проблему сенсу життя людина може опинитися у життєвій кризі, вважаючи що життя не має сенсу.

Така криза впливає на психологічне здоров'я людини та призводить до виникнення екзистенціальних патологій: «ноогенного неврозу» (В. Франкл, К. Попельський), «екзистенціального неврозу» (К. Обухівський, С. Мадді), «екзистенціальної фрустрації» (І. Ялом), «екзистенціальної тривоги втрати сенсу» (П. Тілліх). Дані патології формуються на основі духовних проблем людини та пов'язаних із втратою сенсу життя [9, с. 55].

Важливо відмітити, що як і всі екзистенційні проблеми, проблема сенсу життя, що постає перед людиною на протязі її існування, не може бути вирішена лише одного разу. Адже в процесі існування людина знаходить нові сенси, що відповідають її розвитку на даний момент.

Порівнюючи екзистенційні проблеми з іншими проблемами, які може переживати особистість, можна побачити, що їх природа зовсім інша. Адже традиційні психологічні проблеми

людини мають стійкі зв'язки з певними особливостями даного індивіда. Вони можуть ґрунтуватися на несприятливому індивідуальному досвіді, нерідко такому, що стався в дитинстві. Оскільки, кожна людина отримує різний досвід на протязі життя, відповідно і проблеми будуть різними. Часто це проблеми із самооцінкою чи самоцінністю, комунікативними навичками, впевненістю в собі, труднощами в прийнятті рішень тощо. Дані проблеми по-різному проживаються різними людьми.

Натомість в екзистенційних проблем – універсальний характер, вони потенційно присутні у житті кожної людини. Беручи свій початок з конфронтації людини з проблемами буття, походять з особливостей нашого існування у світі, з нашої людської природи. Тому вони є типовими для всіх людей. Адже людина не може не задумуватися над сенсом свого життя, не перейматися неминучістю смерті.

Екзистенційні проблеми – фундаментальні. Вони торкаються найбільш сутнісних питань людського існування, а отже їх розв'язання дуже впливає на психологічний добробут і здоров'я людини. Їх базовий характер проявляється у тому, що вони є основою інших проблем. Це означає, що пережиті, не розв'язані особистістю екзистенційні проблеми можуть бути причиною інших проблем. Отже, розмірковуючи над цими проблемами, людство потенційно перебуває перед необхідністю їх вирішення.

Особливістю екзистенційних проблем є те, що їх не можна розв'язати раз і назавжди. На відміну від психологічних проблем, що можуть бути успішно розв'язані під час терапії, екзистенційні проблеми потребують постійної відповіді, постаючи перед людиною знов і знов. І людина, відповідно до свого рівня зрілості, має щоразу знаходити відповіді на ці питання. Але це не означає, що екзистенційні проблеми мають бути предметом постійних роздумів чи переживань людини. Вони загострюються та вимагають відповіді у певні моменти життя, які можуть бути пов'язані з віком (наприклад, підлітковим), кардинальними змінами в життєвій ситуації (наприклад, розлученням, втратою роботи, втратою близького) або наростаючою потребою в змінах, що виникає через певні внутрішні зміни, – зміни життєвих пріоритетів, цінностей, життєвих планів та цілей, незадоволеності життєвою ситуацією тощо.

Принципова відмінність екзистенційних проблем від інших психологічних проблем людини у тому, що де вони вимагають не «усунення», а навпаки їх потрібно прожити та переосмислити для себе. «Проживання» екзистенційних проблем – це життя. Екзистенційні проблеми – це «виклики», відповіді, вони становлять сутність «життєтворчості». Проте вирішення даних викликів, подібно до будь-якої кризової ситуації людини, може бути конструктивним чи деструктивним [15, с. 63].

Нездатність до здорового протистояння екзистенціальним викликам є основною причиною багатьох психічних розладів, у тому числі симптомів тривоги. Це стає причиною того, що зневіряючись знайти сенс життя, сучасні люди вдаються до різних способів притупити свою свідомість буття: через відхід в апатію, психічну нечутливість, гублять себе у пошуках насолод. Інші, особливо молоді люди, вибирають страшні способи піти з життя, скоюючи самогубство, і таких випадків дедалі більше. Це підтверджує актуальність дослідження сучасних екзистенційних викликів. Звичайно, для кожного викликом буде щось своє.

Варто зауважити, що початок повномасштабної війни зі сторони РФ проти нашої країни став каталізатором безлічі екзистенційних переживань. Адже в нашого народу було зруйновано базове почуття безпеки внаслідок початку воєнних дій, втрати джерел доходу чи майна, вимушеної міграції, втрати зв'язку з рідними та знайомими чи втрати їх самих [16, с. 125].

Страждання, принесені війною актуалізували екзистенційні питання А.Ленгле (сучасного відомого австрійського психолога й психотерапевта), а саме: «Чи не надто сумно жити у світі, в якому можуть статися такі тяжкі й страшні події? Як і скільки можна жити за таких умов?» [17, с. 48]. Ці питання, в першу чергу викликають роздуми про сенс життя та його цінність. Адже в момент усвідомлення крихкості життя, планів на майбутнє у людини природно виникає сум, який може розвинути у втрату сенсу життя, його цінності, цілісності тощо.

В цій ситуації важливо пам'ятати, що в ситуації екзистенційного виклику людина не здатна змінити зовнішній світ. Тому, варто спрямовувати свою енергію на себе, піклуючись про влас-

не самотворення. Конструктивна реакція допоможе пережити екзистенційні виклики та знайти перманентні відповіді на вічні питання для самого себе [18, с. 233].

Отже, перелічені екзистенційні виклики, мають характер екзистенційних проблем. Вони супроводжують людину на протязі всього її життя та потребують постійної відповіді, бо не можуть бути вирішені раз і назавжди. Цей список не є вичерпним, але охоплює основні проблеми, з якими люди повинні боротися незалежно від того, усвідомлюють вони їх чи ні.

Саме способи відповіді на екзистенційні виклики спонукають людину уточнювати, повторно перевіряти власні життєві цінності та пріоритети. Даний процес може формувати екзистенційну ідентичність людини.

Висновки. У даній статі досліджені екзистенційні виклики, з якими стикаються люди у 21 столітті, та оцінена їх відповідність загальнолюдським цінностям. Розглянуто поняття екзистенції та екзистенціалізму, вплив цих ідей на формування індивідуальної та колективної свідомості людини. Особлива увага приділяється ролі свободи вибору, пошуку сенсу існування та взаємозв'язку з сучасними екзистенційними викликами.

1. Описані поняття екзистенції та екзистенціалізму, а також встановлені відмінності між екзистенціалізмом та іншими течіями філософії у 20 столітті. Висвітлений внесок провідних представників екзистенціалізму у філософську думку. Причинами формування екзистенціалізму або «філософії існування» в Європі, зокрема у Франції, наприкінці XIX ст. та перетворення його на важливий філософський рух початку XX ст. стала відповідь на соціальні, політичні та культурні зміни, які відбувалися в той час. Головною тезою екзистенціалізму є теза, що існування передуює сутності. Тому людина несе відповідальність за те, ким вона є. Це підтверджує те, що роль людини у світі не визначена наперед і кожна людина змушена робити вибір.

2. Проаналізовані основні ідеї екзистенціалізму, зосередившись на впливі свободи вибору та пошуку сенсу існування на формування людської особистості. Розглянуто, як сучасні екзистенційні виклики, зокрема проблема життя та смерті, самотності, свободи та пошуку сенсу існування, можуть відродити екзистенціалізм у 21 столітті, адже світ, в якому сьогодні живе людина, характеризується кардинальними соціальними змінами, посиленням соціальної невизначеності, пов'язаної з трансформацією цінностей та соціальних норм, зростанням соціальної варіативності, наростанням швидкості соціальних змін тощо. Найважливіший наслідок цих змін – це необхідність посилення ролі внутрішніх опор людини, як реакції на зростання невизначеності і зменшення опор у зовнішньому світі.

Це стало причиною актуалізації екзистенційних викликів, які не можна усунути та ігнорувати. Цікаво, що у XXI ст. актуальні ті самі універсальні екзистенційні виклики, як і у попередньому столітті.

3. Проаналізована відмінність між екзистенційними викликами та психологічними проблемами, з'ясувати, що робить екзистенційні виклики невирішуваними, та показати, що правильне сприйняття та звернення до цих викликів допомагає людині формувати сталі відповіді на вічні питання життя. Екзистенційні виклики, мають характер екзистенційних проблем – супроводжують людину на протязі всього її життя та потребують постійної відповіді, бо не можуть бути вирішені раз і назавжди. Цей список не є вичерпним, але охоплює основні проблеми, з якими люди повинні боротися незалежно від того, усвідомлюють вони їх чи ні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Stumm G. The Person-centered Approach from an Existential Perspective. *Existenzanalyse*. 2008. Vol. 25 (1). P. 7-15.
2. Мандришук Л.А. Проблема розрізнення філософії екзистенції та екзистенціалізму. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. Вип. 3. С. 26-31.
3. More V. Existentialism: A philosophic stand point to existence over essence. 2016. Vol 3. P. 13-20.
4. Повар А.М., Сулятицька Т.В. Філософія: навч.-метод. посіб.; ДВНЗ «Кам'янець-Подільський індустр. коледж», Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г. 2015. 163 с.
5. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: підручник. 4 вид., Київ: Академвидав, 2015. 592 с.

6. Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії: Від Декарта до Вітгенштайна; Пер. з англійської О. Коваленко. Київ : Основи, 2008. 331 с.
7. Булатов М. Антропологічні ідеї та тенденції розвитку в історії західноєвропейської філософії. Курс лекцій. Київ : Либідь, 2003. 432 с.
8. Петрів О. Феномен людини у філософії західноєвропейського екзистенціалізму. *Проблеми гуманітарних наук. Філософія*. 2011. Вип. 25. С 144-155.
9. Cooper M. Between freedom and despair: Existential challenges and contributions to person-centered and experiential therapy. *Person-Centered & Experiential Psychotherapies*, 2003. Vol. 2(1), P. 43-56
10. Табачковський В.Г., Булатов М.О., Хамітов Н.В. Особистісні виміри людського: духовність, свобода, творчість, моральність. Київ: Либідь, 2003. 432 с.
11. Петренко М.О. Сучасні морально-етичні виклики: соціокультурні засади та філософські дискурси. *Актуальні проблеми філософії та соціології* : науково-практичний журнал. Одеса, 2021. Вип. 33. С. 44-49.
12. Kesebir, Pelin, and Tom Pyszczynski. The Role of Death in Life: Existential Aspects of Human Motivation. *The Oxford Handbook of Human Motivation*, 2012, P. 43–64.
13. Helm P.J., Lifshin U., Chau R., Greenberg J., Existential isolation and death thought accessibility, *Journal of Research in Personality*, 2019. Vol. 82, P. 129-135
14. Супрун А.Г. Проблема людини в контексті розвитку української екзистенційної традиції. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Київ: Центр духовної культури, 2008. Вип. 74. С. 34-40.
15. Утюж І.Г. Соціально-екзистенційні смисли життя людини в умовах війни. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення*: зб. наук.праць. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2022. С. 62-63
16. Цимбал Т.В. Самотворення як відповідь на екзистенційні виклики. *Людяність творчості як творчість людяності*: Матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2017. С. 232-234.
17. Längle A. *Existenzanalyse und Logotherapie*. Kohlhammer. 2021. 269 p.
18. Шахова, О.Г. Екзистенція в умовах війни. *Особистість, суспільство, війна* : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, 15 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. Харків : ХНУВС, 2022. С. 123-126.

REFERENCES

1. Stumm G. (2008). The Person-centered Approach from an Existential Perspective. *Existenzanalyse*. vol. 25 (1). pp. 7-15
2. Mandrischuk L.A. (2010). The problem of distinguishing the philosophy of existence and existentialism. *Science. Religion. Society*. vol. 3. pp.26-31 [in Ukrainian]
3. More V. (2016). Existentialism. *A philosophical standpoint to existence over essence*. vol. 3. pp.13-20.
4. Povar A.M., Sulyatskaya T.V. (2015). *Philosophy: teaching method. guide.*; Kamianets-Podil industrial college, Kamianets-Podil. national University named after Ivan Ohienko. Kamianets-Podilskyi: Zvoleyko D. G. 163 p. [in Ukrainian]
5. Prychepiy E.M. Chernii A.M., Chekal L.A. (2015). *Philosophy: a textbook*. 4 ed., Kyiv: Akademydav. 592 p. [in Ukrainian]
6. Scruton R.A. (2008). *Brief history of modern philosophy: From Descartes to Wittgenstein*; Trans. from English by O. Kovalenko. Kyiv: Osnovy. 331 p. [in Ukrainian]
7. Bulatov M. (2003). *Anthropological ideas and development trends in the history of Western European philosophy. Course of lectures*. Kyiv: Lybid. 432 p. [in Ukrainian]
8. Petriv O. (2011). The phenomenon of man in the philosophy of Western European existentialism. *Problems of humanitarian sciences. Philosophy*. vol. 25. pp. 144-155. [in Ukrainian]
9. Cooper M. (2003). Between freedom and despair: Existential challenges and contributions to person-centered and experiential therapy. *Person-Centered & Experiential Psychotherapies*. vol. 2(1), pp. 43-56.
10. Tabachkovskiy V.G., Bulatov M.O., Khamitov N.V. (2003). *Personal dimensions of the human: spirituality, freedom, creativity, morality*. Kyiv: Lybid. 432 p. [in Ukrainian]
11. Petrenko M.O. (2021). Modern moral and ethical challenges: sociocultural foundations and philosophical discourses. *Actual problems of philosophy and sociology: a scientific and practical journal*. Odesa. vol. 33. pp. 44-49. [in Ukrainian]
12. Kesebir, Pelin, and Tom Pyszczynski. (2012). The Role of Death in Life: Existential Aspects of Human Motivation. *The Oxford Handbook of Human Motivation*. pp. 43-64.
13. Helm P.J., Lifshin U., Chau R., Greenberg J. (2019). Existential isolation and death thought accessibility, *Journal of Research in Personality*. vol. 82, pp. 129-135
14. Suprun A.G. (2008). The human problem in the context of the development of the Ukrainian existential tradition. *Multiverse. Philosophical almanac*. Kyiv: Center of Spiritual Culture. vol. 74. pp. 34-40. [in Ukrainian]

15. Utyuz I.G. (2022). Social and existential meanings of human life in conditions of war. *Actual problems of modern philosophy and science: challenges of the present*: coll. scientific works Zhytomyr: Ivan Franko State University Publishing Center. pp. 62-63 [in Ukrainian]
16. Shakhova, O.G. (2022). Existence in conditions of war. Personality, society, war: theses add. *Participants of the international psychol. forum* (Kharkov, April 15, 2022) / Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv. national University of Internal Affairs affairs, National the police of Ukraine, etc. Kharkiv: KhNUVS. pp. 123-126. [in Ukrainian]
17. Längle A. (2021). *Existenzanalyse und Logotherapie*. Kohlhammer. 269 p.
18. Tsimbal T.V. (2017). Self-creation as a response to existential challenges. *The humanity of creativity as the creativity of humanity*: Materials of the XIV All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Kyiv: NVP "Interservice" LLC. pp. 232-234. [in Ukrainian]

Semenov Ihor Serhiiovych

Postgraduate Student at the Department of Philosophy,
Sociology and Management of Socio-Cultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26 Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6855-7794

EXISTENTIAL CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY: COMPLIANCE WITH GENERAL HUMAN VALUES

The study of existence as a philosophical problem began in the 19th century. Already at the beginning of the XX century. the philosophy of existentialism criticized rational philosophy, pointing out its abstractness and speculative nature, relegating attention to rational structures to the background and giving preference to the study of existence, problems of freedom and human choice. The relevance of the philosophical analysis of the problem of existence is confirmed by the fact that today the approach to human research is mostly formed within the framework of scientific knowledge. However, neither psychology, nor anthropology, nor sociology, nor other sciences can, in our opinion, offer a comprehensive answer to the questions: "What is the uniqueness of human existence?", "What is a person's place in the world?", "How can a person solve existential questions that arise throughout her life?", "What is freedom and responsibility to society?", "What can a person change in his life, and what and why should he accept?", "Is life worth living to live and what is the meaning of it?", "How can a person experience the death of those he loves and endure suffering?" etc. Studying the question of what existence is allows us to approach knowledge of universal human values and modern existential challenges. In this regard, turning to the ideas of existentialist philosophers can be a foundation for a critical understanding of human values and the discovery of the originality of human existence. Based on this knowledge, we can understand how to constructively survive existential challenges and find permanent answers to eternal questions for ourselves.

The purpose of the research is to reveal the existential challenges of the 21st century and their correspondence to universal human values.

Various methods of philosophical research were used in the research process. The main research method was the historical-philosophical analysis, with the help of which the historical foundations of the emergence of existentialism were investigated. A comparative analysis of existential and psychological problems was also carried out to identify their features.

As a result of the research, it was determined that existentialism is an important philosophical movement that prioritized existence over essence. It was revealed that in the 21st century the same universal existential challenges are relevant as in the previous century. The importance of a constructive response to existential challenges is emphasized.

Key words: *essence, existential challenges, existential problems, existentialism, existence, human values, philosophy of existence.*

УДК 167/168.141.32

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2023-2-4>

Ушно Ірина Михайлівна

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії та суспільних наук

Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

вул. Чкалова 17, Харків, Україна

orcid.org/0000-0003-3660-3666

ФІЛОСОФІЯ ТЕХНІКИ ТА ТЕХНОЛОГІЙ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Сучасний світ неможливо уявити поза науково-технічного впливу на всі сфери буття людини. Кожний крок цивілізаційного прогресу відкриває нові технічні можливості та надає безліч привидів для роздумів стосовно наслідків стрімкого зростання залежності людства від техніки та технологій. Філософія постає унікальним простором для дослідження такого феномену як сучасні технології. Безліч питань стають актуальними для філософів: аксіологічні, антропологічні, етичні, семантичні та інші. Так, останнє десятиліття соціальна філософія спрямована на аналіз феномену «техніка та технології» в умовах інформаційного суспільства, але в своїх пошуках вона завжди спирається на багатий досвід історії філософії. **Метою статті** є критичний аналіз історико-філософських праць, присвячених феномену «техніка та технологія», а також методології його дослідження.

Актуальність предмета дослідження є безперечним, але різність методологічних підходів вимагає поступового аналізу історико-філософських положень. Саме порівняльний аналіз та синтез надав можливості зіставити дві парадигми та виявити спільні риси. В статті наведені приклади поглядів філософів різних часів та шкіль на соціальний вплив техніки та технологій на життя людини. Історико-філософський контекст сприяв логічному підходу в дослідженні. В результатах дослідження підкреслюється, що методологія вивчення феномену «техніки та технологій» залежить від термінології, перекладу та підходу.

Українська філософська думка має аутентичну наукову традицію, яка поєднує в собі як пострадянські так й західноєвропейські вчені позиції. Така синергія дає нам вагомні переваги у дослідженні феномену «техніка та технології» в історико-філософському контексті. Сучасна філософія відрізняється від класичної плюралізмом думок. В статті досліджено три основних підходу до філософії техніки та технології; аналітичний, гуманітарний та символічний, які висвітлюють широке коло питань, від морально-етичного виміру до дослідження філософії практик, пов'язаних із винахідництвом, проектуванням, розробкою та виготовленням технологічних артефактів.

Ключові слова: філософія техніки, філософія технології, історія філософії, соціальна філософія, інформаційне суспільство.

Актуальність проблеми. Філософія техніки, як напрямок філософської думки, постає досить «сучасним» напрямком теоретико-практичного пізнання. Не дивлячись на історію використання технічних засобів людством, філософи не сприймали «техніку» як об'єкт дослідження. Технічний прогрес був тільки фактором впливу на соціальне, культурне, політичне буття. «Техніка» підлягала предметному аналізу в площині позитивних та негативних чинників, що сприяють змінам у суспільстві. Тільки з часом прийшло розуміння, що «техніка» може стати самостійним феноменом філософської рефлексії. В сучасній науковій літературі ведеться активна полеміка з приводу що має бути предметом дослідження філософії техніки та який понятійно-категоріальний апарат необхідно використовувати. Складнощі обумовлені суперечностями від принципово різних поглядів на історико-філософську спадщину до «труднощів перекладу».

Метою статті є критичний аналіз історико-філософських праць, присвячених феномену «техніка та технологія», а також методології його дослідження.

Результати. Перш ніж поринути в дослідження становлення філософії техніки та технології, потрібно визначити детермінацію поняття «техніка». Техніка (від грецьк. – мистецтво, майстерність, уміння) – форма перетворювальної людської діяльності, що історично розвивається і здійснюється відповідно до тієї чи іншої раціональної схеми з метою задоволення потреб людини, посилення її здібностей, визволення від влади чужих їй сил природи та суспільства.

Починаючи з 19-го століття, континентальні європейці почали використовувати терміни *technik* (німецька) або *technica* (французька) для позначення «способу діяльності», у той час *technologie* (німецька та французька) відносилася або до академічної дисципліни, що вивчає «методи мистецтв і ремесел», або до політичної дисципліни, «що мала на меті законодавчо закріпити функції мистецтв і ремесел». Раніше цей термін був рідкісним в англійській мові та здебільшого стосувався академічної дисципліни, наприклад, у Массачусетському технологічному інституті. У 20 столітті, в результаті наукового прогресу та Другої промислової революції, технологія перестала вважатися окремою науковою дисципліною і набула свого сучасного значення: системне використання знань для практичних цілей. Оскільки відмінність між термінами відсутні в англійській мові, обидва були перекладені як «технологія».

Сучасне трактування в українській мові терміну «техніка» не обмежується тотальним переключенням технічних засобів: літак, ракета, супутник. Техніка також охоплює наукові дослідження, процес навчання, культуру й побут, а також техніка пілотування, техніка обслуговування літака по регламенту, техніка заміни двигуна, техніка поставарійного контролю. В такому розумінні техніка перекликається з поняттям «технологія». «Техніка» в розумінні «технологія» підкреслює саме системний характер якоїсь практичної діяльності.

У філософському дискурсі ці дві парадигми співіснують паралельно і пов'язані скоріш з особливостями перекладу. Перша ґрунтується на терміні «філософія техніки», який вперше був запропоновано німецьким філософом Ернстом Каппом в його роботі «Основні напрями філософії техніки. До історії виникнення культури з нової точки зору» (1877). Основна ідея філософії техніки по Каппу: знаряддя суть проекція людських органів (нім. *Organprojektion*). Наприклад, залізниця – це проекція кровообігу, а телеграф – нервової системи. Наприкінці 19 століття його ідеї були підтримані у 1898 році видатним німецьким філософом Фредом Боном (одна з глав книги «Про обов'язок і добро») та російським інженером Петром Енгельмейером в 1898 році (брошура «Технічний підсумок XIX століття»). Цей підхід був глибоко натхненний філософією Гегеля і розглядав техніку як проекцію людських органів. Вперше в історії філософії актуалізується саме діяльність інженера, його вплив на розвиток суспільства.

Друга парадигма сформована у 20 столітті, розглядає термін «філософія технології», був засновано на ідеях Бенджаміна Франкліна та Карла Маркса й відрізняється більш матеріалістичною позицією щодо технології. В англійській літературі цей термін подається як «*philosophy of technology*». П'ять видатних філософів початку 20-го століття, які безпосередньо розглядали вплив сучасних технологій на людство були Джон Дьюї, Мартін Гайдеггер, Герберт Маркузе, Гюнтер Андерс і Ханна Арент. Усі вони вважали технологію центральною частиною сучасного життя.

Зміна парадигми наукового впливу у 20 столітті, насамперед мови, з німецької на англійську обумовлює наявність двох шкіл. Так, радянська філософія стала послідовницею західної філософії 19 століття в питанні «філософія техніки». Сучасні українські автори здебільше спираються саме на роботи радянської філософії науки та техніки. Американські та європейські вчені будують свої концепції у англійському просторі «філософії технології», де нема семантичної різниці. Українському вченому потрібно мати на увазі такі міжнародні особливості й будувати особисті філософські пошуки у перспективі перекладу наукових праць на різні мови та науково-культурні традиції.

У широкому сенсі техніка – це не тільки засіб, яким людство може користуватися чи ні; це дійсність, яка виникає в процесі коеволюції фізико-космічної, біологічної сфер та сфери творчої активності людини. Дослідження феномену «техніка та технологія» в історичній ретроспективі потрібно почати з переліку періодів науково-технічного розвитку людства, які

співпадають з основними історичними періодами: Стародавній світ, Середньовіччя, Новий час та Новітня історія.

На першій стадії можна говорити про випадковий характер створення технічних засобів, до процесу залучалися всі люди без підкреслення професійних ознак. На другій вже актуалізується ускладнення виготовлення технічних предметів, виготовлення обладнання для їх виготовлення, а також тривалий період навчання для такої роботи. Саме ускладнення технічних засобів зароджує новий клас ремісників.

На третій стадії відбуваються рішучі зміни в науково-технічному просторі – перетворення в машину «мускульної» сили людини. Так, безпосередній зв'язок людини із технічними засобами у ремісничому виробництві розривається, відносини між ними при промисловому виробництві стають опосередкованими. В результаті власне технічна функція і функція суто виконавча, які раніше поєднував у собі і одночасно виконувала одна і та сама людина – ремісник, виявляються тепер розділеними. Велику кількість функцій у машинній техніці виконуються вже різними людьми – інженерами: проектувальниками та конструкторами.

Четверта стадія розвитку техніки можна охарактеризувати як час, коли не тільки «мускульна» сила людини, а й його інтелектуальні здібності замінюються природними силами, зв'язками і процесами. Процес, розпочатий наприкінці 20 століття, в наш час набуває широкого розповсюдження. Наприклад, професії, які будуть затребувані в найближчому майбутньому: нейро-художники, промпт-інженери, ШІ-креатори, модератори контенту. Людина перестає бути фізичним додатком технологічного процесу і здобуває умови для вільного творчого застосування своїх здібностей. Розвиток самої техніки тепер набуває не тільки антропокультурного, а й космологічного значення, оскільки перетворює людину на космогонічну силу, здатну змінити не тільки нашу планету, а й найближчий Космос.

Давайте зосередимся на роботах філософів кожного періоду, щоб мати змогу аналізувати сучасність, потрібно чітко уявляти які фактори конструювали цю дійсність. В історії завжди були філософи які замислювалися над питання розвитку людства та впливу техніки на нього.

Загальною темою грецьких поглядів на *techne* є те, що воно виникає як наслідування природи (наприклад, плетіння розвинулося внаслідок спостереження за павуками). У своїй «Фізиці» Аристотель погоджувався, що таке наслідування часто траплялося, але також стверджував, що *techne* може вийти за межі природи і завершити «те, чого природа не може довести до кінця». Аристотель також стверджував, що *physis* (природа) і *techne* онтологічно відрізняються, оскільки природні речі мають внутрішній принцип породження та руху, а також внутрішню телеологічну кінцеву причину. Тоді як *techne* формується зовнішньою причиною та зовнішнім *telos* (метою або метою), які формують його. Природні речі прагнуть до якоїсь мети і відтворюють себе, тоді як *techne* цього не робить.

У «Тімеї» Платона світ зображено як витвір божественного майстра (Деміурга), який створив світ відповідно до вічних форм, як ремісник виготовляє речі за кресленнями. Крім того, Платон стверджує в Законах, що ремісник наслідує цього божественного майстра. Такий зв'язок теології та техніки буде впродовж історії хвилювати різних мислителів. В сучасності слід відзначити діяльність Міхала Геллера, польського філософа, фізик-теоретика, космолога, теолога і римо-католицького священика.

Середньовічна схоластична філософія загалом підтримувала традиційний погляд на техніку як наслідування природи. В епоху Відродження Френсіс Бекон став одним із перших сучасних авторів, які розмірковували про вплив технологій на суспільство. У своїй утопічній праці «Нова Атлантида» (1627) Бекон висунув оптимістичний світогляд, у якому вигадана установа (Будинок Соломона) використовує натурфілософію і технології для розширення влади людини над природою – для покращення суспільства та умов життя.

Починаючи з Нового часу, з розвитком експериментальної науки, роздуми про вплив механіки на всі сфери буття набуває розповсюдження в роботах Роберта Бойля. Він був видатною людиною, який на протязі життя, зміг відзначитися в багатьох сферах від заснування Лондонського королівського товариства до керування Ост-Індської компанії. Але нас цікавить саме

його книга «Механічні якості» (1675), де він спробував сформулювати механістичну філософську концепцію, перетворивши механіку на основу всього суцього. Р. Бойль спробував, виходячи з принципів механіки, пояснити холод, тепло, магнетизм, мінливість та сталість, окислення та окиснюваність тощо. Саме його праці стануть основою для послідовників, які будуть вже працювати з термінами «філософія виробництва», шотландський інженер-хімік Ендрю Юр (1778–1857) та «філософія техніки», німецький філософ Ернст Капп (1808–1896).

Новий час дає плеяду вчених, які займалися практикою. Саме необхідність передачі досвіду в експериментальній науці стає поштовхом для розвитку філософської думки. Йоганн Фрідріх Бекманн – німецький вчений, який запропонував термін «технологія» для означення «науки про ремесло». Він був першим, хто став викладати технологію, і писати про неї як про науковий предмет. Його праця «Історія винаходів, відкриттів і походження» дозволила Бекманну вважатися засновником «наукової технології» (термін вперше вжито їм в 1772 році). Ніхто в Англії того часу не писав нічого подібного. І Бекманн був першим, хто став писати історичні та критичні доповіді про технології ремесл і виробництва, опублікував класифікацію технологій. Його метою було провести дослідження, які надихнули б інших на подальший розвиток науки.

Але оптимістичний погляд на техніку-технологію у другій половині 19 століття починає змінювати. Поворотним пунктом у оцінці технології як соціокультурного явища став твір Семюела Батлера «Ерефон» (1872), написаний під впливом промислової революції та «Походження видів» Дарвіна. У цій книзі розповідається про вигадану країну, де всі машини заборонені, а володіння машиною або спроба побудувати її є злочином, що карається смертною карою, відтоді як населення було переконане аргументом, що постійні технічні вдосконалення можуть призвести до «гонки» машин, які замінять людство як домінуючий вид на землі.

Протягом останньої чверті дев'ятнадцятого століття і більшої частини двадцятого століття у філософії переважало критичне ставлення, представники якого переважно мали освіту в галузі гуманітарних або соціальних наук і практично не мали власних знань про інженерну практику. Тоді як Бекон багато писав про науковий метод і сам проводив фізичні експерименти, Батлер був священиком. Автор першого тексту, в якому зустрічається термін «філософія техніки» Ернст Капп, був філологом та істориком. Більшість авторів, які критично розмірковували про технологію та її соціокультурну роль у двадцятому столітті, були філософами загального світогляду (Хайдеггер, Йонас, Гелен, Андерс, Фенберг), мали освіту в одній з інших гуманітарних або соціальних наук: право (Еллул), політологія (Віннер) чи літературознавство (Боргман). Карл Мітчем (1994) назвав цей тип філософії технології «гуманітарною філософією технології» [1].

На думку сучасних філософів, з 1960-х років розвивається форма філософії техніки, яку можна розглядати як альтернативу гуманітарній філософії техніки. Вона набрала обертів за останні десять років і зараз стає домінуючою формою філософії технології у світі. Цю форму філософії технології можна назвати «аналітичною». Вона стосується не стільки відносин між технологією та суспільством, скільки самої технології. «Аналітична» філософія технології розглядає технологію як практику, в основному як інженерну практику; аналізує цю практику, її цілі, її концепції та методи, а також пов'язує ці проблеми з різними темами з філософії [5].

К. Мітчем визначає найважливіші традиції критичного аналізу технологій: інженерний підхід, який припускає центральне місце технології в житті людини, та гуманітарний підхід, який займається її моральними та культурними межами. К. Мітчем поєднує ці дві традиції через аналіз обговорень інженерного проектування, різниці між інструментами та машинами та самої інженерної науки. Він дивиться на технологію в повсякденному житті – як на матеріальні об'єкти (від кухонного посуду до комп'ютерів), як на знання (включно з рецептами, правилами, теоріями та інтуїтивним «ноу-хау»), як на діяльність (проектування, конструювання та використання) і як на волю (знання, як використовувати технологію та розуміння її наслідків). З'ясовуючи ці численні аспекти, К. Мітчем встановлює критерії для більш всебічного аналізу етичних питань у застосуванні науки і техніки [1].

Сучасні польські автори П. Полак та Р. Кшановський (2023) використовують для схожого аналізу теж два підходу, протиставляючи їх: «philosophy of technology» та «philosophy in

technology», підкреслюють що, філософія в технології – це дослідницька програма, яка вивчає філософські корені техніки та технології. Але, інженери стверджують, що обмеження та цілі технології, небезпеки та можливості, які вона представляє, а також її вплив на суспільство та людство є винятково технологічними проблемами, вирішення яких здійснюється виключно в технології. Навпаки, філософія в технології стверджує, що вирішення цих проблем має ґрунтуватися на розумінні їх філософських коренів.

Актуалізуя порівняльний аналіз понять «philosophy of technology» та «philosophy in technology», відмічають, що філософію технології можна розглядати з багатьох точок зору. Наприклад, це можна розглядати як

- 1) систематичне з'ясування природи технології як елемента та продукту людської культури.
- 2) систематичне обмірковування наслідків технології для життя людини
- 3) систематичне дослідження практик, пов'язаних із винахідництвом, проектуванням, розробкою та виготовленням технологічних артефактів.

Навпаки, філософія в технології :

- 1) шукає неявну філософську основу технології та техніки та її роль у формуванні технологічних рішень;
- 2) пояснює онтологічні, метафізичні, аксіологічні та методологічні виміри технології;
- 3) прояснює семантичний розрив між технічними та філософськими концепціями та намагається об'єднати їх під однією точкою зору. Останнє може включати такі поняття, як агенти, автономія, інтелект, розум, етика, виправдання, відповідальність, феноменологія, особистість, особистість, знання, мудрість, приватність, влада, правильне проти неправильного, онтологія, умови істини, перевірка тощо. і цей список практично нескінченний [2].

Методологія дослідження філософії техніки та технології аналогічно філософії в науці, оскільки ми пропонуємо відстежувати присутність і роль великих класичних філософських питань у технології, таких як природа вільної волі, розуму, автономних агентів тощо, щоб ми могли ідентифікувати та аналізувати посилення на класичні філософські поняття, такі як матерія і час. Крім того, філософія в технології досліджує, як класичні філософські концепції можуть бути адаптовані для задоволення потреб технології. (Наприклад, поняття «фронезис» в етиці Аристотеля було адаптовано для машинної етики, а утилітарна та деонтична етичні школи використовувалися в ШІ.)

Раніше, моє дослідження капіталізації особистості (2019) дало змогу підкреслити вплив на становлення та розвиток людини таких капіталів як духовний, соціальний, вітальний, культурний та інші [4]. Але пізніше Альберте Ромеле (2020) звернувся до дослідження «філософії технології» через відокремлення технологічного капіталу та трьох його станів — об'єктивованого, інституціолізованого та втіленого. На його думку можливий третій підхід (окрім гуманітарного та аналітичного або емпіричного), який полягає в артикуляції емпіричної точки зору з інтересом до символічного виміру, в який технології та технологічні посередники завжди вже вбудовані. Соціологія символічних форм Бурдьє представляє важливий і здебільшого недосліджений ресурс у цьому відношенні [3]. Це новий погляд на методологію дослідження феномену «філософія техніки та технології».

Висновки. Цифровий світ дає нам свободу, але й створює нову історію. Техніка та технології сучасності мають безліч відмінностей від попередній епох, особливо відрізняючись стрімкістю та великою швидкістю. В роботі надано аналіз трьох основних підходів: «гуманітарного», «аналітичного» та «символічного». Впевнено можна передбачити широку зацікавленість сучасних філософів до подальшого вивчення феномену «техніка та технологія». Українська наукова думка в цьому питанні формується в стику різних підходів та традицій, що сприяє широкому простору для соціально-філософських досліджень.

Новий виклик у сфері філософії техніки та технології – це феномен «синтетичної філософії», коли філософствує штучний інтелект відповідаючи на запити. Ці твори, створені комп'ютером вже можна віднести до філософських творів специфічної категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Mitcham Carl. Thinking through technology: the path between engineering and philosophy. Chicago: University of Chicago Press. URL: <https://philpapers.org/rec/MITTTT>
2. Polak Paweł, Krzanowski Roman. Philosophy in Technology: Objectives, Questions, Methods, and Issues. Conference: Workshop on Philosophy in Technology: The Philosophical Challenges for Technology from Various Points of View At: April 28–29, 2023. Wrocław University of Science and Technology URL: https://www.researchgate.net/publication/370653723_Philosophy_in_Technology_Objectives_Questions_Methods_and_Issues
3. Romele Alberto. Technological Capital: Bourdieu, Postphenomenology, and the Philosophy of Technology Beyond the Empirical Turn. Philosophy and Technology. (2020). 34 (3): 483-505. URL: <https://philpapers.org/rec/ROMTCB>
4. Ушно І.М. Капіталізація особистості в умовах інформаційного суспільства. *Гуманітарний часопис: Збірка наукових праць*. Харків: ХАІ. 2019. № 4. С. 109-117.
5. Franssen, Maarten, Gert-Jan Lokhorst, and Ibo van de Poel, "Philosophy of Technology", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/technology>

REFERENCES

1. Mitcham, Carl (1994). Thinking through technology: the path between engineering and philosophy. Chicago: University of Chicago Press. URL: <https://philpapers.org/rec/MITTTT>
2. Polak Paweł, Krzanowski Roman. Philosophy in Technology: Objectives, Questions, Methods, and Issues. Conference: Workshop on Philosophy in Technology: The Philosophical Challenges for Technology from Various Points of View At: April 28–29, 2023. Wrocław University of Science and Technology URL: https://www.researchgate.net/publication/370653723_Philosophy_in_Technology_Objectives_Questions_Methods_and_Issues
3. Romele, Alberto (2020). Technological Capital: Bourdieu, Postphenomenology, and the Philosophy of Technology Beyond the Empirical Turn. Philosophy and Technology 34 (3):483-505. URL: <https://philpapers.org/rec/ROMTCB>
4. Ushno I.M. Kapitalizatsiia osobystosti v umovakh informatsiinoho suspilstva [Capitalization of the individual in the conditions of the information society]. *Humanitarian journal: Collection of scientific papers*. Kharkiv: KHAІ. 2019. № 4. С. 109-117.
5. Franssen, Maarten, Gert-Jan Lokhorst, and Ibo van de Poel, "Philosophy of Technology", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/technology>

Usno Iryna Mykhailivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Social Sciences
National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”
17, Chkalova str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3660-3666

PHILOSOPHY OF TECHNIQUE AND TECHNOLOGY: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL CONTEXT

It is impossible to imagine the modern world without scientific and technological influence on all spheres of human existence. Each step of civilizational progress opens up new technical possibilities and provides many ghosts for reflection on the consequences of the rapid growth of humanity's dependence on technology and engineering. Philosophy is a unique space for studying such a phenomenon as modern technology. Many questions are becoming relevant for philosophers: axiological, anthropological, ethical, semantic, and others. Over the past decade, social philosophy has been focused on analyzing the phenomenon of «technique and technology» in the context of the information society, but in its search it always relies on the rich experience of the history of philosophy. The purpose of the article is to critically analyze the historical and philosophical works devoted to the phenomenon of «technique and technology», as well as the methodology of its study.

The relevance of the subject matter is undeniable, but the difference in methodological approaches requires a gradual analysis of historical and philosophical positions. It is comparative analysis and synthesis that makes it possible to compare the two paradigms and identify common features. The article provides examples of the views of philosophers of different times and schools on the social impact of technique and technology on human life. The historical and philosophical context contributed to a logical approach in the study. The results of the study emphasize that the methodology of studying the phenomenon of «technique and technology» depends on terminology, translation and approach.

Ukrainian philosophical thought has an authentic scientific tradition that combines both post-Soviet and Western European scholarly positions. This synergy gives us significant advantages in the study of the phenomenon of «technique and technology» in the historical and philosophical context. Contemporary philosophy differs from classical philosophy by the pluralism of opinions. The article examines three main approaches to the philosophy of technique and technology; analytical, humanitarian and symbolic, which cover a wide range of issues, from the moral and ethical dimension to the study of the philosophy of practices related to the invention, design, development and manufacture of technological artifacts.

Key words: *philosophy of technique, philosophy of technology, history of philosophy, social philosophy, information society.*

ФІЛОСОФІЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ АБО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 167/168.001.89:172

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2023-2-5>

Івашкевич Леся Сергіївна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
просп. Берестейський, 37, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-7166-5331

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ У НАУЦІ: СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

У статті йдеться про історичне походження поняття «конфлікт інтересів» у науковій діяльності та ракурси його вивчення в працях іноземних авторів у сфері наукової етики. **Актуальність проблеми** зумовлена значенням, якого за останнє десятиліття в українському академічному дискурсі набуло аналогічне розгляданому поняття «академічної доброчесності» та потребою забезпечення оптимального врегулювання етичних аспектів наукової діяльності. **Метою** статті є окреслити організаційні, психологічні та нейропсихологічні суперечливості у політиці «конфлікту інтересів» в науці та поставити питання про способи врегулювання етичних питань наукової діяльності з огляду на особистісні суб'єктивні та когнітивно-емоційні труднощі науковця. **Методи дослідження** – описовий, аналітичний, методи синтезу та порівняння.

У статті надаються приклади ситуацій, що викликають конфлікт інтересів, аналізуються різні типи таких конфліктів, перелічені організаційні, методологічні та особистісні суперечностей, пов'язані із потенційним або фактичним конфліктом інтересів. Серед таких суперечностей – порушення особистої свободи дослідника через оголошення конфлікту інтересів, погіршення методології та якості досліджень через потенційне виключення всіх дослідників, які можуть мати конфлікт інтересів, складнощі у розмежуванні ситуацій, коли дослідник повинен оголошувати конфлікт інтересів, а коли ні. Також у статті представлено історичний розвиток розгляду питання конфлікту інтересів в філософії та психології та перехід до емпіричних і нейробіологічних підходів у вивченні поняття, які ґрунтуються на вивченні взаємодії ділянок мозку, задіяних у прийнятті рішень.

Результатом вивчення є висновок, що аналогічне в українському академічному просторі поняття «академічної доброчесності» відрізняється від поняття «конфлікту інтересів» ракурсами наукового розгляду і ставить питання про потребу доповнити вивчення психологічних і нейробіологічних станів людей, задіяних у ситуаціях етичного та морального вибору, зумовленого суперечностями особистого інтересу і професійних обов'язків. Врахування особистісних та нейрозумовлених труднощів у реалізації політики наукової етики сприятимуть досягненню оптимальніших результатів.

Ключові слова: конфлікт інтересів, академічна доброчесність, етика наукової діяльності, валідність дослідження, нейробіологія моралі, ухвалення рішень.

Вступ. В українському академічному просторі останнє десятиліття активно фігурує поняття «академічної доброчесності», яке Міжнародний центр академічної доброчесності визначає як дотримання п'яти фундаментальних цінностей академічної діяльності: чесності, довіри, справедливості, поваги, відповідальності та відваги до дій [1]. На практиці поняття «академічної доброчесності» перш за все спрямоване на боротьбу з плагіатом у різних його формах,

однак включає також протидію й іншим порушенням наукової етики як-то обман, фальсифікація даних, хабарництво та вплив на працівника з корисливою метою, необ'єктивне оцінювання та ін. Розгляду поняття академічної доброчесності та проблем його реалізації також присвячена значна кількість наукових робіт [2], [3], [4]. Однак поняття «академічна доброчесність» ставить у фокус власне *вимогу дотримання* певних правил і норм, не акцентує увагу на психологічних та особистісних факторах, які спричиняють порушення наукової та академічної етики.

У цій статті ми хотіли б звернутись до спорідненого поняття в іноземному науковому дискурсі – поняття «конфлікту інтересів» (далі – КІ) в науці та науковій етиці. Хоча це поняття так само, як і «академічна доброчесність» використовується з практичною метою подолання безвідповідального ставлення до професійних обов'язків науковців, однак дослідники цього поняття більшою мірою звертаються до суперечностей, пов'язаних із уникненням та запобіганням конфліктам інтересів та до психологічних і навіть нейрокогнітивних аспектів їх виникнення. **Метою** статті є окреслити організаційні, психологічні та нейропсихологічні суперечливості у політиці «конфлікту інтересів» в науці, **завдання** статті – показати історію його вкорінення у світовому науковому дискурсі, продемонструвати внутрішні суперечності науково-дослідницького процесу, до яких призводить політика спроб повного викорінення конфлікту інтересів та особистісні суб'єктивні та когнітивно-емоційні труднощі науковця, пов'язані з розпізнаванням та оголошенням конфлікту інтересів. **Методи дослідження** – описовий, аналітичний, методи синтезу та порівняння.

Отже, у статті ми розглянемо історію поняття «конфлікт інтересів», різні типи конфліктів інтересів, обговоримо кілька конкретних прикладів розгортання КІ, а також низку неочевидних аспектів, питань та суперечностей, що виникають під час розгляду поняття та конкретних кейсів КІ як однієї з підтем наукової етики, розглянемо поширені стратегії поведінки з КІ, а також організаційні і суб'єктивно-особистісні труднощі їх впровадження.

Поняття «конфлікт інтересів» увійшло в науковий дискурс лише в 20 столітті, однак члени комітету етики Американської хімічної спілки Патрік Кнерр та Роналд Д'Амелія [5, с. 1] зазначають, що вже в Античному світі, у Древній Греції та Римі, суспільна думка засуджувала використання науковими лідерами та мислителями свого положення для реалізації своїх особистих цілей чи отримання вигод. Однак власне частиною практичної наукової етики питання конфлікту інтересів стало унаслідок широкої дискусії, яка розгорнулася після випадку смерті 18-річного Джессе Гелзінгера, хворого на генетичне відхилення – дефіцит орнітинтранскарбамілази: у нього була відсутня функціональна копія гена, який кодує ОТ – фермент печінки, що бере участь у метаболізмі білків. Джессе жив завдяки штучному виведенню з організму таких метаболітів. Нещасний випадок стався після генного дослідження, яке проводив із Джессе університет Пенсильванії і метою якого було ввести хлопцю функціональні копії гена, якого в нього бракувало. Ці гени були розміщені на аденовірусі. У хлопця виникла сильна імунна реакція на цей аденовірус, унаслідок якої він і помер [6, с. 194].

Сім'я Джессе подала позов на університет, на головного керівника дослідження і на приватну компанію, яка спонсорувала дослідження генної терапії в університеті. У позові було звинувачення, що Гелзінгер не був належним чином поінформований про фінансовий інтерес керівника дослідження і про результати попередніх досліджень на мавпах, які показували, що аденовірус може викликати гостру імунну реакцію. Крім того, були висунуті такі звинувачення:

- Гелзінгера залучили до дослідження, хоча він мав протипоказання до запланованої терапії (а саме високий рівень аміаку);
- спочатку на проходження дослідження був інший претендент, і Гелзінгера взяли на його місце, знехтувавши протипоказаннями;
- Гелзінгеру не повідомили про двох інших людей, які отримали серйозні побічні ефекти від генної терапії.

Позов закінчився проведенням розслідування та визнанням Управлінням з контролю за продуктами та ліками (FDA) та Управлінням з досліджень на людях (Office of Human Research), що інформована згода була неналежною і що існували проблеми зі звітуванням про побічні

ефекти, пов'язані із цим дослідженням [6, с. 195]. Зрештою відбулося відшкодування збитків у розмірі 500 тисяч доларів, загальмуванням генної терапії, а також вперше в історії науки розгортання широкої дискусії про необхідність розробки та впровадження в наукові інституції політики в області КІ.

Отже, конфлікт інтересів Аділ Шаму і Давид Резнік [6, с. 203] визначають як стан, коли людина має особисті, матеріальні чи світоглядні (серед іншого – політичні та релігійні) інтереси, які ставлять під загрозу виконання її первинних професійних, етичних чи юридичних обов'язків.

Дослідники наукової етики виділяють такі типи КІ:

– фінансові та нефінансові КІ;

– КІ, які полягають у впливі на поведінку, конкретні дії дослідника та КІ, які впливають на спосіб його мислення;

– фактичний та потенційний КІ. Не має однозначної відповіді питання про те, чи КІ має місце лише коли є певні його засвідчення, чи й тоді, коли складається ситуація *можливого, потенційного* КІ.

– індивідуальний та інституційний КІ: притому з інституційним КІ, як стверджують А. Шаму та Д. Резнік, зазвичай складніше мати справу: такі КІ менше контролюються, їх важче виявити і викоринювати, ними менше займаються відповідні інститути. Переважно вони стежать за дотриманням наукової етики на індивідуальному рівні [6, с. 205].

КІ можуть набувати неочікуваних форм і супроводжувати начебто звичайні нормальні мотиви дослідника чи дослідницької групи. Наприклад, навіть логічне і позитивне прагнення дослідника довести до кінця свою роботу може зумовлювати ситуацію КІ. Так, психолог Ден Аріелі у своєму виступі на TED Talks [7] розповідає про одне своє дослідження, у якому було дві групи учасників і від однієї з них очікували кращих результатів проходження тесту, від іншої – гірших. Але несподівано один учасник з «сильної» групи продемонстрував поганий результат і тоді Аріелі, дізнавшись, хто саме це був, згадав, що цей учасник мав деякі репутаційні огріхи і першим його імпульсом було просто вилучити результат цього учасника. Однак, за його словами, зрештою він та його дослідницька група зрозуміли, що такий спосіб дії є порушенням наукової етики та й власне дослідницької методології, і дослідження повністю провели заново. Цей випадок ілюструє, як звичайне бажання науковця добре, позитивно зробити свою роботу, може легко результувати в КІ. Логічно, що ситуацією КІ є й кар'єрні амбіції дослідників, адже бажання особистого успіху може штовхати дослідника на інколи непомітні й для нього самого кроки порушення наукової етики і методології досліджень.

Ще один неочевидний випадок КІ – коли певна дослідницька інституція веде дослідження роками чи й десятиліттями, не беручи на себе зобов'язань його завершити чи публікувати звіти. Таким чином дослідження ведуться за державний кошт і такі «нетермінові» дослідження без зобов'язань фактично стають способом матеріального існування груп науковців чи окремих дослідників.

Ось ще кілька прикладів КІ:

1. Клініка отримує від компанії, що спонсорує дослідження, 3000\$ на утримання кожного пацієнта, задіяного в дослідженні, у той час, коли достатньою була б сума 2000\$ [6].

2. Редколегія наукового видання університету робить огляд на дослідження компанії, яка профінансувала університет на певну суму [6]. І навіть незалежно від прямого фінансування, КІ може бути в такій ситуації й коли компанія загалом є стейкхолдером чи постійним партнером університету. І тут постає суперечність, адже виходить, що політика уникання КІ вимагає анонімізованості у багатьох питаннях, а чи завжди ця анонімізованість може бути достатнім підґрунтям для вивчення ситуації і винесення обґрунтованих висновків?

3. Автори наукової статті подають її на рецензування, а рецензент надсилає їм у відповідь перелік праць, які «пропонує» для цитування у цій статті, і в цьому переліку у 8 із 10 працях фігурує одне і те саме прізвище. Очевидно, таким способом, користуючись залежністю авторів від рецензента, рецензент штучно підвищує цитованість своїх праць.

Автори «Introduction to the Ethics of Scientific Conflict of Interest» [5] та [6] вказують на довіру як надзвичайно важливий фактор наукового процесу на всіх його етапах – від здійснення власне наукового дослідження, для якого потрібна координація і спільні дії різних залучених сторін до поширення інформації про результати дослідження та їх інтеграцію у відповідні сфери громадського життя чи в державні інституції. КІ ж, навіть не фактичний, а потенційний, здатний підірвати цю довіру на будь-якому з етапів і таким чином знизити чи й перекреслити цінність дослідження. Тому для наукових інституцій КІ – тема, яка потребує уваги та конкретних стратегій і превентивних дій.

Однак, Кнерр та Амелія наголошують, що навіть коли КІ у певному дослідженні встановлено – наприклад, автор прямо оголошує КІ у статті-описі дослідження – все ж це саме по собі не робить усе дослідження невалідним і не свідчить про те, що дослідження містило порушення [5, с. 1]. Ймовірно, навпаки – якщо автор достатньо неупереджений і щирий, щоб зізнатись у наявності в себе КІ, то він міг намагатись дотримуватись дослідницької етики та вимог до проведення дослідження, спрямовувати зусилля на те, щоб дослідження вдалося якісним попри його особисту зацікавленість. Отже, оголошений КІ – це не свідчення неякісного дослідження, а свідчення ризику того, що дослідження може потребувати особливої уваги і ретельності. Хоча з іншого боку, дослідження без оголошеного КІ можуть її також потребувати – зрештою в них може виявитись неоголошений КІ.

Політика КІ може призводити до значних незручностей в організації наукових процесів – так, через КІ може бути важко знаходити рецензентів на певні спеціалізовані теми, адже в такій ситуації висока конкуренція між фахівцями і неупередженості і незацікавленості досягнути практично неможливо. Також через КІ рідкісні та важливі у певних питаннях фахівці можуть для власної вигоди відмовлятися від виконання завдань, таким чином гальмуючи цілі галузі чи напрямки досліджень.

Постає також і питання про те, як вимірювати чи встановлювати наукову цінність досліджень, які містять КІ. Чи можна, скажімо, визначити якийсь один параметр якості дослідження (як-то значення p чи статистичну значущість) і знижувати його і якщо так, то на скільки знижувати? Одной ухваленій відповіді на це питання наукова спільнота наразі не має.

Також з КІ пов'язана низка суперечностей. Як вказує Лекс Бутер, загалом для людини нормально бути тим чи іншим чином зацікавленою у темі свого дослідження [8]. Навіть якщо вона не має якогось світоглядного чи фінансового інтересу чи іншої упередженості до цієї теми на момент, коли починає дослідження, з високою ймовірністю така упередженість може розвинути вже по ходу його здійснення, тож якось убезпечити дослідження від участі зацікавлених у ньому людей практично неможливо. Водночас, якщо людина не зацікавлена темою дослідження, якщо тема не хвилює її, то звідки людина отримуватиме мотивацію якісно проводити дослідження, прагнути до результату? Звісно, тут доречно говорити про те, що такі мотиви, які рухають людиною, можуть бути більш чи менш прийнятними, однак погляди на це у різних фахівців з наукової етики та різних науковців не однакові [8].

Також постає питання про те, що людина часто може сама не усвідомлювати свої нематеріальні інтереси у здійсненні дослідження – світоглядні, моральні чи інші. Як у такому випадку їй оголосити конфлікт інтересів? Також у частині випадків оголошення КІ може порушувати приватність людини. Чи завжди людина повинна повідомляти про свої особисті погляди, якщо вони потенційно можуть вплинути на її спосіб мислення чи дії у дослідженні? Скажімо, чи повинен учасник дослідження завжди попереджати про свої політичні погляди чи сексуальні вподобання? Як визначити випадки, у яких це потрібно і може вплинути на хід дослідження, а в яких – ні?

Лекс Бутер ставить питання і про те, що виключення з колективів дослідників усіх тих, хто за певними світоглядними параметрами може потенційно мати КІ у тих чи інших дослідженнях призводило б до обмеження різноманітності поглядів і зрештою збіднювало б науковий пошук і робило б його більш упередженим та однобоким, менш застосовним на практиці.

Дотично до КІ в науковій етиці постають і такі запитання:

- коли участь дослідника у науковому проєкті через КІ стає неприпустимою?
- коли йдеться про фінансовий КІ – яка сума є достатньою для його виникнення? Чи це будуть лише великі гроші чи й незначна сума також? Деякі фахівці з наукової етики вказують, що для певного рівня КІ достатньо вже й безкоштовного обіду [5, с. 2].
- як вирішувати, чи достатньо у конкретному випадку оголосити КІ чи потрібні серйозніші заходи?
- чи всі КІ потрібно виключати? Очевидно, що відповідь «так», враховуючи багато із зазначених вище міркувань, часто виявлятиметься нежиттєздатною.

Основні стратегії щодо КІ, якими послуговуються наразі комітети з наукової етики та наукові інституції загалом, такі [5], [6]:

1. Уникання – ймовірно, найкраща стратегія поведінки щодо КІ, яка означає, серед іншого, що всі матеріали виплати ретельно вивчаються
2. Викриття КІ – оголошення та опис наявного конфлікту інтересів як вказівка на те, що дослідження потребує особливої уваги та ретельності. Певною мірою це перекладання відповідальності за використання результатів дослідження на його реципієнтів – щоб вони самі визначили, чи влаштовують їх такі результати дослідження з описаним КІ для їхніх конкретних ситуацій та потреб.
3. Менеджмент КІ. Це шлях, який наразі вибирають багато дослідницьких інституцій та комітетів, адже він більш демократичний, відкритий та життєздатний, ніж повне уникнення КІ, а також дає більшу свободу дій та більш чутливий до кожного конкретного випадку.
4. Уникнення КІ. Перш за все ця стратегія стосується фінансових та інших матеріальних КІ, зі світоглядними КІ таким чином поводитись складніше.

Загалом фахівці з наукової етики погоджуються переважно на тому, що повністю уникнути КІ в науці неможливо, однак, варто прагнути до більшої прозорості та відкритості у наукових процесах.

Цікавою та перспективною площиною розгляду поняття КІ є, на нашу думку, нейробіологічна площина. Зокрема їй присвячена праця Пауля Тагарда «The Moral Psychology of Conflicts of Interest: Insights from Affective Neuroscience» [9], у якій автор з колегами пропонує схематичну модель взаємодії ділянок мозку (рис. 1), задіяних у прийнятті рішень.

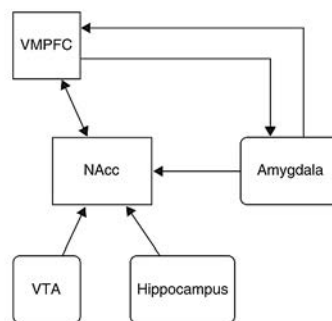

Рис. 1. модель Gage Пауля Тагарда та Брендона Вегера, яка демонструє взаємодію ділянок мозку під час ухвалення рішень. VMPFC – вентромедіальна префронтальна кора. NAcc – прилегле ядро перегородки. VTA – вентральна область покриву. Amygdala – мигдалевидне тіло. Hippocampus – гіпокамп [9, с. 371]

П. Тагард зазначає, що історично питаннями етики прийняття рішень займалась філософія – Платон, Арістотель, Гоббс, Адам Сміт, Юм, Мілл, і оскільки на той час філософам не були доступні експериментальні емпіричні методи досліджень, то їхні міркування базувались на власних узагальненнях спостережень і більше концентрувались на тому, як люди повинні були б ухвалювати рішення, ніж як це фактично відбувається [9] (класичним прикладом, звісно, може слугувати «категоричний імператив» І. Канта). Однак із розвитком психології дослідники почали все більше звертатися до емпіричних методів – так, перші емпіричні дослідження

Жан Піаже та Лоренс Кольберг, пізніше американський філософ та психолог Оуен Фланеган виступив за залучення до психології результатів нейробіологічних та клінічних досліджень і висунув «принцип мінімального психологічного реалізму», який звучав так: «Будуючи моральну теорію або моральний ідеал, переконайтеся, що характер, процес прийняття рішень і поведінка, описані у них, є можливими або сприймаються як можливі для таких істот, як ми.» (*переклад наш*) [10]. Такий підхід до моральних та етичних питань знайшов втілення у праці багатьох як психологів, так і нейробіологів у кінці 20 та в 21 століттях [11], [12], [13], [14] та ін.

Продовжуючи такий базований на емпіричних нейробіологічних дослідженнях підхід, Пауля Тагард у своїй моделі Gage демонструє зв'язок кількох ділянок мозку людини, задіяних в ухваленні рішень, серед інших – і етичних. Як видно зі схеми, венстромедіальна префронтальна кора (ВМПК), яка взаємодіє із відповідальною за когнітивні функції людини префронтальною корою головного мозку і таким чином бере участь у прийнятті рішень, пов'язана з мигдалеподібним тілом та прилеглим ядром перегородки – ділянками мозку, які відповідають за емоційні та соматичні реакції тіла – зокрема, ВМПК отримує стимули від цих ділянок мозку і ці стимули, очевидно, впливають на її роботу. Як вказує Тагард, людина навіть за бажання не може усунути свої емоції під час ухвалення того чи іншого рішення, – адже вона не може довільно «вимкнути» відповідні ділянки свого мозку [9, с. 377]. Також Тагард зазначає, що ймовірно через те, що рішення, на які впливає КІ, часто пов'язані з певними знайомими людьми або ж спогадами, які викликають в людини позитивні емоції, то мозок автоматично приписує і рішенню, яке реалізує конфлікт інтересів, позитивне значення – адже таке рішення принесе позитивні емоції або самій людині, або комусь, знайомому їй і таким чином виникає упередження оцінки тих чи інших рішень, яке людина часто навіть не усвідомлює [9, с. 373].

Висновки. У результаті різнобічного вивчення поняття «конфлікту інтересів» у науці в працях іноземних авторів та у практиці наукових інституцій з'ясувалося, що потреба у його введенні та функціонуванні історично походить з практики щільної інтеграції наукових досліджень у життя людей; історично це поняття було пов'язане передусім з медичною сферою, і таким чином, із людським життям та здоров'ям, а отже – ігнорувати питання КІ в науці неможливо. З іншого ж боку, поняття є семантичним перетином законодавчо-нормативної, організаційної та психологічно-філософської площин наукової діяльності і врегулювання питань, пов'язаних з ним, вимагає розгляду і врахування всіх цих аспектів. Вивчення психологічних та нейробіологічних аспектів ситуацій виникнення або ризику виникнення КІ сприятиме виробленню оптимальніших стратегій поведінки щодо таких конфліктів.

Поняття «академічної доброчесності», притаманне українському академічному простору, варто, на нашу думку, доповнити складовими, які вже наявні в історії вивчення його іноземного аналога – поняття «конфлікту інтересів» – а саме, розглядом як організаційних та методологічних, так і психологічних, нейробіологічних та особистісних труднощів, пов'язаних з ситуаціями відповідного ризику. Таке розширення поняття у поєднанні з відповідним розподілом ресурсів та просвітою сприяло б кращій профілактиці порушень наукової етики та загалом конструктивності і психологічній комфортності освітнього та дослідницького процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна доброчесність залежить від усіх учасників освітнього процесу. Освітній омбудсмен України, 2021. URL: <https://eo.gov.ua/akademichna-dobrochesnist-zalezhyt-vid-usikh-uchasnykiv-osvitnoho-protsesu/2021/04/30/>
2. Колесніков, А. Академічна доброчесність в українському освітньо-науковому просторі: проблеми та соціальні загрози. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. 2019. Вип. 24. С. 122-128.
3. Тицька, Я. «Академічна доброчесність» та «академічна відповідальність» у забезпеченні якості освіти. Підприємництво, Господарство і Право, № 11. 2018. С. 192-195.
4. Малогулко Ю. В., Затхей М. В. Проблеми академічної доброчесності в вищих навчальних закладах. Матеріали 47-ої наук.-техн. конф. підрозділів ВНТУ. Вінниця. 2018 р. URL: <https://bit.ly/2WUq0PL>

5. Knerr P, D'Amelia R.P., Introduction to the Ethics of Scientific Conflict of Interest (COI). Committee on Ethics, American Chemical Society. Ethics Committee Monograph. 2020. URL: https://acsethics.org/wp-content/uploads/2020/08/Conflict_of_Interest-10-2.pdf
6. Shamoo Adil E., Resnik David B. Responsible conduct of research University of Maryland, Baltimore National Institutes of Health. Journal of Biomedical Optics. May 2007. DOI: 10.1117/1.2749726
7. Ariely, D. Beware conflicts of interest. TED-Talk. <https://www.youtube.com/clip/Ugkxia3SSzi vVKG4zMfajuBUXH1NRVQpjnaX>
8. Bouter L., Conflicts of interest in science. Netherlands Research Integrity Network NRIN, December 2021 URL: https://www.youtube.com/watch?v=Ba_8qZSBWh0
9. Thagard P. The Moral Psychology of Conflicts of Interest: Insights from Affective Neuroscience. Journal of Applied Philosophy. 2007, 24(4). 367–380. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5930.2007.00382.x>
10. Flanagan, O. Varieties of Moral Personality: Ethics and Psychological Realism. Cambridge, MA and London, England: Harvard University Press. 1993. pp. 32-55. <https://doi.org/10.4159/9780674036956-004>
11. Gray J., Thompson P. Neurobiology of intelligence: science and ethics. Nat Rev Neurosci. 2004 Jun. 5(6):471-82. DOI: 10.1038/nrn1405
12. Mendez M. F. The neurobiology of moral behavior: review and neuropsychiatric implications. CNS Spectr. 2009 Nov;14(11):608-20. DOI: 10.1017/s1092852900023853
13. Illes J., Bird S. Neuroethics: a modern context for ethics in neuroscience. Trends Neurosci. 2006 Sep;29(9):511-7. DOI: 10.1016/j.tins.2006.07.002
14. Sapolsky, R. M., Behave: The Biology of Humans At Our Best and Worst. New York, Penguin Press. 2017. 790 p.

REFERENCES

1. Akademichna dobrochesnist zalezhyt vid usikh uchasnykiv osvithoho protsesu.(2021) [Academic integrity depends on all participants in the educational process.] Osvitnii ombudsmen Ukrainy. URL: <https://eo.gov.ua/akademichna-dobrochesnist-zalezhyt-vid-usikh-uchasnykiv-osvithoho-protsesu/2021/04/30/> [in Ukrainian].
2. Kolesnikov, A. (2019) Akademichna dobrochesnist v ukrainskomu osvitho-naukovomu prostori: problemy ta sotsialni zahrozy. [Academic integrity in the Ukrainian educational and scientific space: problems and social threats.] Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy. Vyp. 24, S. 122-128. [in Ukrainian]
3. Tytska, Ya. (2018) «Akademichna dobrochesnist» ta «akademichna vidpovidalnist» u zabezpechenni yakosti osvity. [«Academic integrity» and «academic responsibility» in ensuring the quality of education.] Pidpriemnytstvo, Hospodarstvo i Pravo. № 11, S. 192-195. [in Ukrainian]
4. Malohulko Yu. V., M. V. Zatkhei. (2018) Problemy akademichnoi dobrochesnosti v vyshchykh navchalnykh zakladakh [Problems of academic integrity in higher education institutions]. Materialy 47-oi nauk.-tekhn. konf. pidrozdiliv VNTU. Vinnytsia. URL: <https://bit.ly/2WUq0PL> [in Ukrainian]
5. Knerr P, D'Amelia R.P. (2020) Introduction to the Ethics of Scientific Conflict of Interest (COI). Committee on Ethics, American Chemical Society. Ethics Committee Monograph. 2020. URL: https://acsethics.org/wp-content/uploads/2020/08/Conflict_of_Interest-10-2.pdf
6. Shamoo Adil E., Resnik David B. (2007) Responsible conduct of research University of Maryland, Baltimore National Institutes of Health. Journal of Biomedical Optics. May 2007. DOI: 10.1117/1.2749726
7. Ariely, D. (2011) Beware conflicts of interest. TED-Talk. <https://www.youtube.com/clip/Ugkxi a3SSzivVKG4zMfajuBUXH1NRVQpjnaX>
8. Bouter L. (2021) Conflicts of interest in science. Netherlands Research Integrity Network NRIN, December 2021 URL: https://www.youtube.com/watch?v=Ba_8qZSBWh0
9. Thagard, P. (2007). The Moral Psychology of Conflicts of Interest: Insights from Affective Neuroscience. Journal of Applied Philosophy. 24(4). 367–380. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5930.2007.00382.x>

10. Flanagan, O. (1993). *Varieties of Moral Personality: Ethics and Psychological Realism*. Cambridge, MA and London, England: Harvard University Press, pp. 32-55. <https://doi.org/10.4159/9780674036956-004>
11. Gray J., Thompson P. (2004). Neurobiology of intelligence: science and ethics. *Nat Rev Neurosci*. 2004 Jun. 5(6):471-82. DOI: 10.1038/nrn1405
12. Mendez M. F. (2009). The neurobiology of moral behavior: review and neuropsychiatric implications. *CNS Spectr*. 14(11):608-20. DOI: 10.1017/s1092852900023853
13. Illes J, Bird SJ. (2006) Neuroethics: a modern context for ethics in neuroscience. *Trends Neurosci*. 29(9):511-7. DOI: 10.1016/j.tins.2006.07.002
14. Sapolsky, R. M. (2017) *Behave: The Biology of Humans At Our Best and Worst*. New York, Penguin Press, 790 p.

Ivashkevych Lesia Sergiivna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of German Theory, Practice and Translation
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
37, Beresteiskyy ave., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7166-5331

CONFLICT OF INTEREST IN SCIENCE: CONTRADICTIONS AND APPROACHES TO THE STUDY OF THE CONCEPT

*The article deals with the historical origin of the concept "conflict of interest" in science and the approaches to its study in the works of foreign authors in the field of scientific ethics. The **relevance of the problem** is due to the importance that the concept of "academic fairness", similar to the one under consideration, has acquired in the Ukrainian academic discourse over the past decade and the need to ensure optimal regulation of the ethical aspects of scientific research. The purpose of the article is to outline the organizational, psychological and neuropsychological **contradictions** in the policy of "conflict of interest" in science and to raise the question of how to regulate ethical issues of scientific activity, taking into account the personal subjective and cognitive-emotional difficulties of the scientist. Research methods: descriptive, analytical, methods of synthesis and comparison.*

The article provides examples of situations that cause conflicts of interest, analyses different types of such conflicts, and lists organisational, methodological and personal contradictions associated with potential or actual conflicts of interest. These contradictions include violation of the researcher's personal freedom due to the declaration of a conflict of interest, deterioration of the methodology and quality of research due to the potential exclusion of all researchers who may have a conflict of interest, and difficulties in distinguishing between situations when a researcher should declare a conflict of interest and when he or she should not. The article also presents the historical development of the consideration of the conflict of interest issue in philosophy and psychology and the transition to empirical and neurobiological approaches to the study of the concept based on the investigation of the interaction of brain areas involved in decision-making.

*The **result** of the study is the conclusion that the concept of "academic integrity", which is similar in the Ukrainian academic space, differs from the concept of "conflict of interest" in terms of scientific consideration and raises the question of the need to expand it with the study of psychological and neurobiological states of people involved in situations of ethical and moral choice caused by contradictions between personal interest and professional duties. Taking into account personal and neuroconditioned difficulties in the implementation of scientific ethics policy will help to achieve optimal results.*

Key words: conflict of interest, academic integrity, research ethics, research validity, neurobiology of morality, decision-making.

УДК 1:37]: 316.32

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2023-2-6>**Терепищий Сергій Олександрович**

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-5506-0914

ПРОБЛЕМА МЕДІАГРАМОТНОСТІ ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ 2022–2023 РОКІВ

Україна стикнулася зі складними викликами після повномасштабної російської агресії, яка розпочалася в 2022 році та триває протягом 2023 року. Ця стаття зосереджена на вивченні важливої теми медіаграмотності серед дорослого населення після цих важливих подій. В контексті зміни медійного оточення та інформаційного ландшафту, викликаних агресією, досліджується, як громадяни України сприймають та обробляють інформацію.

Основна мета цієї статті – розкрити вплив російської агресії на медіаграмотність та сприйняття інформації серед дорослого населення України. Автор вивчає зміни в медійному споживанні, в умінні критично оцінювати інформацію, розрізняти правдиву інформацію від фейкових новин та маніпуляцій.

Дослідження також включає огляд ключових аспектів медіаграмотності, включаючи розуміння медійних інструментів, розвиток критичного мислення та збереження інформаційної прозорості. Аналізуються прогнозовані тенденції у розвитку медіаграмотності, а також з'ясовується, які чинники, включаючи освітні та культурні, впливають на її формування після конфлікту.

Стаття пропонує конкретні стратегії та ініціативи для підвищення рівня медіаграмотності серед дорослого населення в постконфліктному суспільстві, враховуючи унікальні виклики, що виникають після агресії. Рекомендації, наведені в статті, можуть стати важливим кроком у вдосконаленні медіаграмотності громадян і сприяти побудові інформаційної стійкості.

Ця стаття не тільки запрошує до дискусії, але і сприяє глибокому розумінню важливості медіаграмотності в епоху інформаційних викликів і надзвичайних ситуацій, які впливають на суспільство, а також спонукає до подальших досліджень та практичних заходів для зміцнення медіаграмотності в Україні після агресії.

Ключові слова: демократичні цінності, медіаграмотність, внутрішні міграції, освіта.

Вступ. Гармонізація демократичних цінностей та медіаграмотності в українській освіті є ключовим аспектом для забезпечення стійкого розвитку в умовах глобалізованого світу. У контексті сучасних геополітичних та соціокультурних викликів, освіта повинна не лише передавати знання, але й формувати у студентів та учнів вміння критично мислити, аналізувати та відстоювати демократичні принципи. Медіаграмотність тут виступає важливим інструментом для розуміння та інтерпретації медійних повідомлень, формування обґрунтованої точки зору та здатності до діалогу і конструктивного спілкування. В контексті України, де суспільство стикається із завданням інтеграції різних культур та традицій, гармонізація демократичних цінностей і медіаграмотності стає особливо актуальною, враховуючи необхідність зміцнення громадянського суспільства та захисту демократії від ворожих інформаційних втручань.

Гармонізація демократичних цінностей та медіаграмотності є невід'ємною частиною процесу формування громадянського суспільства, де індивіди здатні робити виважені та інформовані рішення. Цей процес є особливо важливим у контексті постійної інформаційної війни та впливу фейкових новин, що можуть змінювати суспільні настрої. У цьому контексті, медіаграмотність не тільки відкриває доступ до знань, але й сприяє розвитку критичного мислення, дозволяючи людям адекватно оцінювати отриману інформацію, виявляти маніпуляції та фальсифікації, що є ключовим для захисту демократії та прав людини.

В Україні, після подій 24 лютого 2022 року, важливість гармонізації демократичних цінностей і медіаграмотності виросла експоненційно, оскільки країна стоїть перед необхідністю відновлення та укріплення територіальної цілісності, демократичних інститутів, прав людини та свободи слова. Враховуючи ситуацію з внутрішньою міграцією та інтеграцією мігрантів із сходу та півдня України в Києві та західних областях, освіта та медіа стають важливими інструментами для соціокультурної інтеграції, зміцнення ідентичності та формування громадянського суспільства на основі демократичних цінностей, толерантності та взаємоповаги.

Мета статті – розкрити вплив російської агресії на медіаграмотність та сприйняття інформації серед дорослого населення України.

Методологія. Теоретичну основу нашого дослідження складає концепція «освітнього ландшафту». В попередніх дослідженнях ми розглядали освітній ландшафт як «філософську ідею, яка охоплює сукупність просторових, соціоекономічних, політичних, культурних та антропологічних властивостей освіти, які взаємодіють та трансформуються в рамках визначеного регіону при збереженні, передачі та створенні знань» [9, с. 89].

Цей концепт є важливим у контексті гармонізації демократичних цінностей та медіаграмотності, адже він висвітлює, як освіта може взаємодіяти з іншими соціальними, культурними та економічними змінами в рамках певного регіону, особливо у умовах внутрішньої міграції. Зорієнтованість на освітній ландшафт дозволяє оцінити, як медіа впливає на динаміку збереження, донесення та створення знань і розкриває, як медіа може впливати на демократичні та антидемократичні цінності в освітньому процесі.

Аналіз освітнього ландшафту конкретного регіону може виявляти виклики та бар'єри, існуючі для гармонізації демократичних цінностей і медіаграмотності, та може виявляти можливі проблеми з доступністю до освіти, популярними формами навчання та їхньою ефективністю у контексті медіаосвіти. Вивчення освітнього ландшафту дозволяють краще зрозуміти, як реагувати на виклики внутрішньої міграції та розробляти ефективні стратегії для інтеграції демократичних цінностей та медіаграмотності в українській освіті в умовах сучасних воєнних та соціокультурних викликів.

Для забезпечення глибокого аналізу інтеграції демократичних цінностей та медіаграмотності в українській освіті у контексті внутрішньої міграції після 24 лютого 2022 року використовуються класичні теоретичні методи. Методи аналізу та синтезу застосовуються для деталізованого вивчення характеристик та компонентів освітнього процесу, а також для синтезу зібраної інформації та формування узагальнених висновків. Індуктивний та дедуктивний методи допомагають формувати та перевіряти теоретичні положення, засновані на конкретних спостереженнях і даних.

Історичний метод забезпечує контекстуалізацію досліджуваних явищ, дозволяючи бачити коеволюцію освітніх практик та теорій демократії. Це допомагає виявити основні тенденції та закономірності розвитку, які можуть формувати й сучасні підходи до медіа-освіти. Компаративний аналіз різних систем освіти та демократичних теорій виявляє спільні риси та відмінності, що є ключовим для визначення оптимальних стратегій інтеграції.

Використовуючи метод моделювання, ми розробляємо теоретичні моделі для оцінки можливих шляхів інтеграції медіаграмотності та демократичних цінностей в освітній процес, оцінюючи їхню ефективність у відповідь на виклики внутрішньої міграції. Абстракція та узагальнення використовуються для ідентифікації основних характеристик досліджуваних явищ та формування загальних принципів на основі конкретних випадків.

Ці методи допомагають у формуванні багаторівневого підходу до аналізу взаємодії між освітою, медіаграмотністю та демократичними цінностями у унікальному освітньому ландшафті України, забезпечуючи можливість для розробки інноваційних стратегій та рекомендацій.

Розробленість проблеми. При розгляді інтеграції демократичних цінностей в цифрову культуру та освіту України, наукова робота має враховувати вагомий теоретичний фундамент. Так, Пауло Фрейре у своїй книзі «Педагогіка пригноблених» (1970) висвітлює значущість критичної педагогіки, наголошуючи на необхідності активного діалогу та рефлексії у навчальному

процесі, що актуально і для розуміння медіаграмотності в сучасних умовах [2]. Відповідно до Фрейре, просвітництво та здатність критично аналізувати суспільство є ключовими факторами для освіти, яка визволяє.

Генрі Дженкінс (2009) пропонує поглиблене дослідження медіаосвіти в XXI столітті через концепцію «учасницької культури» [3]. Дженкінс розглядає, як інтерактивність та участь формують нові можливості і виклики для освіти, включаючи розвиток критичного мислення та навичок медіаграмотності в епоху цифрової інформації.

Кулдрі та Хепп (2017) аналізують як медіа структурує реальність, досліджуючи соціологічні аспекти взаємодії між особистістю та медійними текстами [1]. Їхні ідеї допомагають осмислити, як взаємодія з медіа впливає на відтворення та побудову соціальних практик та знань у сучасному суспільстві, що є необхідним для формування демократичних цінностей в освітньому процесі.

Амартая Сін (1999) у праці «Розвиток як свобода» зосереджується на тісному зв'язку між демократичним розвитком та свободою, обґрунтовуючи, що розвиток не може існувати без реалізації особистих та політичних свобод [4]. Ідеї Сін акцентують увагу на значущості свободи у виборі та доступі до знань та освіти як фундаментальних елементів демократичного суспільства.

Освітній ландшафт, як концепт філософії освіти, запропонований Сергієм Терепишим (2016), пропонує розуміння динаміки змін у сфері освіти через різноманітні контекстуальні фактори, такі як соціальні, економічні та культурні умови [9; 10]. Цей підхід дозволяє деталізовано аналізувати, як освіта та демократичні цінності інтегруються та адаптуються в різних регіональних умовах, що є важливим для розробки стратегій медіа-освіти в Україні.

Об'єднання ідей цих авторів надає можливість для глибокого теоретичного аналізу медіаграмотності, демократичних цінностей та їхньої ролі та місця в сучасному освітньому процесі в Україні, зокрема в контексті викликів, що виникають через внутрішні міграційні процеси та пошук шляхів до соціальної інтеграції.

Результати. В контексті сучасної глобалізації та інтенсифікації інформаційних потоків, медіа відіграють критичну роль у формуванні освітнього простору. Медіа впливають на створення та розповсюдження демократичних цінностей, відкриваючи нові горизонти для глобального діалогу та взаєморозуміння. У світлі трансформації освітніх парадигм, важливо розглянути медіа як інструмент, що сприяє розвитку демократії та формуванню критичного мислення.

Медіа слугують мостом між різними культурами та соціокультурними контекстами, що підкреслює їхню значущість у формуванні демократичних цінностей. Вони дозволяють індивідам асимілювати цінності та норми різних соціумів, стимулюючи тим самим культурний обмін та взаємне збагачення. За допомогою медіа, люди можуть рефлексувати над своїми уявленнями, цінностями та віруваннями, що в свою чергу сприяє формуванню свідомого громадянства та демократичної культури.

Медіа також мають критичну роль у соціокультурній інтеграції. Вони відкривають безмежні можливості для обміну думками, ідеями та знаннями між різними групами та спільнотами. Це стає особливо актуальним у контексті глобальної міграції та культурної диверсифікації. Через медіа, індивіди та групи, які можуть бути ізольовані або відокремлені через географічні, соціальні чи культурні бар'єри, можуть взаємодіяти та навчатися один від одного. У такий спосіб, медіа можуть сприяти інтеграції різних соціокультурних елементів у єдиний соціальний текстиль. Це дозволяє сформувати нові форми співіснування та спілкування, базуючись на взаємоповазі, толерантності та розумінні. Водночас, критичний підхід до споживання медіа та розвиток медіаграмотності є ключовими для гарантії того, що медіа використовується як інструмент для позитивних змін, а не як засіб маніпуляції та дезінформації.

Таким чином, вплив медіа на освітній простір є многогранним та багатовимірним, включаючи формування демократичних цінностей та сприяння соціокультурній інтеграції. У світлі глобальних викликів та можливостей, обговорення та аналіз ролі медіа у формуванні освітнього ландшафту стає невід'ємною частиною філософських досліджень сучасності.

Медіа відіграють істотну роль у взаємодії з освітнім простором, розглядаючи важливі аспекти, такі як формування демократичних цінностей, соціокультурна інтеграція, та медіаграмотність.

1. Формування демократичних цінностей. Медіа функціонують як ключовий механізм для трансляції та вивчення демократичних цінностей та принципів (Freire, 1970). Вони сприяють створенню суспільства, яке підтримує відкритий обмін ідеями, критичне мислення, та активні громадські позиції.

2. Соціокультурна інтеграція. Медіа слугують важливим засобом з'єднання і взаємодії різних культур та спільнот, сприяючи культурному обміну та адаптації [1, с. 16–17]. Вони можуть допомагати в подоланні культурних бар'єрів та сприяти взаєморозумінню між різними групами суспільства.

3. Медіаграмотність. Розуміння та критичне оцінювання медіа є суттєвим для ефективного взаємодіювання з медіа-змістом та захисту від потенційних ризиків, які вони можуть мати [3, с. 34–35]. Розвиток медіаграмотності дозволяє особам бути свідомими та критичними споживачами інформації, активно та відповідально участвує у суспільних та демократичних процесах.

Кожен з цих аспектів виявляє значущий вплив медіа на освітній ландшафт, визначаючи методи передачі, адаптації та застосування знань у сучасному інформаційному суспільстві (6; 9; 4 та ін.).

Це дослідження окреслює теоретичну рамки проблеми взаємодії міграційних процесів та освітнього ландшафту, зокрема в контексті формування демократичних цінностей і соціокультурної інтеграції. Воно ставить за мету не лише висвітлити зв'язок між освітніми та міграційними процесами, але й запропонувати до широкої наукової та громадської дискусії три стратегії для ефективного впровадження змін.

Перша стратегія враховує роль медіа як інструменту для формування демократичних цінностей. Згідно з дослідженнями В. Мохонько [8, с. 10], розуміння та критичний аналіз медіа-контенту є ключовими для розвитку медіаграмотності та демократичних цінностей в школах.

Друга стратегія передбачає вивчення індивідуальних освітніх потреб мігрантів та розробку інклюзивних педагогічних підходів. За словами Т. Коростіянець [7, с. 10], забезпечення доступу до якісної освіти є основоположним чинником соціальної інтеграції та розвитку свободи.

Третя стратегія зосереджується на дослідженні культурної та соціальної адаптації мігрантів в новому освітньому просторі. Дослідники підкреслюють важливість культурного діалогу та взаєморозуміння в освітньому процесі [11, с. 153].

SWOT-аналіз трьох запропонованих стратегій можна представити наступним чином:

Таблиця

SWOT-аналіз стратегій ефективного впровадження змін

Стратегія	Сильні сторони	Слабкі сторони	Можливості	Загрози
1. Медіа як інструмент для формування демократичних цінностей	– Покращення медіаграмотності – Зростання громадської участі та політичної свідомості	– Обмежений доступ до медіа – Недостатні навички критичного мислення	– Розширення громадського діалогу – Зміцнення демократичних інституцій	– Маніпуляція медіа – Вплив фейкових новин
2. Індивідуальні освітні потреби та інклюзивні педагогічні підходи	– Розширення доступу до освіти – Адаптація педагогічних підходів до потреб мігрантів	– Недостатні ресурси для реалізації інклюзивної освіти – Відсутність кваліфікованих кадрів	– Збільшення соціокультурної інтеграції – Розвиток інклюзивної освіти	– Стійкі стереотипи та дискримінація – Відмова від інтеграції
3. Культурна та соціальна адаптація в новому освітньому просторі	– Покращення міжкультурного діалогу – Зростання соціальної згуртованості	– Культурні бар'єри та конфлікти – Недостатнє знання мови	– Розвиток міжкультурних відносин – Взаєморозуміння та толерантність	– Нетерпимість та ксенофобія – Соціальна ізоляція мігрантів

Детальний аналіз SWOT кожної з трьох стратегій дозволяє проілюструвати їх потенціал, обмеження та можливі впливи на процес інтеграції мігрантів у освітній простір.

Медіа, у контексті постмодерністської думки, є не просто інструментом комунікації, а також механізмом формування свідомості, конструювання реальності та переосмислення традиційних структур влади. У цьому контексті, медіа мають потенціал виявити себе як ефективні інструменти підвищення свідомості та медіаграмотності, сприяючи розвитку критичного

мислення та громадської участі [5, с. 76–77]. Однак, обмеження доступу до медіа ресурсів та маніпуляції інформацією створюють простір для дискурсивних колізій та критичних трансформацій. Таким чином, постмодерністська перспектива акцентує на необхідності аналізу взаємодії медіа, демократії та формування освітнього простору.

Висновки. Кожна запропонована стратегія має свої специфічні можливості, виклики та обмеження, які обумовлюють її результативність у конкретних обставинах. Підхід в рамках постмодернізму ставить акцент на глибокий аналіз та критичний розгляд ідей, структур та дій, що складають освітнє середовище. Враховуючи проведений аналіз, можна стверджувати, що інтеграція мігрантів у освітню сферу представляє собою складний, багатоаспектний процес, що потребує інновацій, гнучкості та адаптації до традиційних освітніх структур. Медіа, інклюзивність та культурна адаптація стають ключовими елементами цього процесу, кожен з яких сприяє формуванню демократичних принципів, соціокультурної інтеграції та індивідуального розвитку. Постмодерністський погляд допомагає осмислити глибину та складність взаємовідносин між різними аспектами освітньої діяльності і зрозуміти, як вони можуть бути впроваджені для забезпечення більшої інклюзивності та гармонії у суспільстві.

Необхідно продовжити наукові дослідження у сфері інтеграції мігрантів в освітню область, концентруючись на створенні нових стратегій та методик, які відображають особливості різних мігрантських груп та динаміку сучасних трансформацій. Дослідження повинні аналізувати конкретні контексти та потреби мігрантів, розробляти культурно-адекватні педагогічні методи та оцінювати результативність інтеграційних стратегій з метою підвищення якості освіти та соціальної справедливості.

В українському контексті, особливо після великомасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року, питання інтеграції мігрантів у освітній простір стало надзвичайно актуальним. Ця війна спричинила масові міграційні рухи, які поставили перед Україною та її сусідами завдання швидко адаптувати освітні системи для задоволення потреб переселенців. Вплив конфлікту простягається на всі аспекти освітнього процесу, від доступу до освіти до модифікації навчальних планів, методів і змісту навчання, аби відповідати на нові виклики та потреби.

У країні з високою соціокультурною диверсифікацією та геополітичними викликами, як Україна, завдання інтеграції мігрантів у освітнє середовище є надзвичайно складним і критично важливим. Це включає не лише адаптацію мігрантів до нового середовища, але й забезпечення взаєморозуміння та взаємоприйняття між різними регіональними, культурними та соціальними групами. Зусилля мають бути зосереджені на розробці ефективних стратегій та методів, які враховують особливості українського суспільства, його історію, традиції та цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Couldry N., Hepp A. *The Mediated Construction of Reality*. Cambridge: Polity Press, 2017.
2. Freire P. *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum, 1970.
3. Jenkins H. *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2009.
4. Sen A. *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
5. Svyrydenko D., Terepyshchyi S. Media Literacy and Social Responsibility of Educators in the Conditions of Information War: The Problem Statement. *Studia Warmińskie*, 2020, Т. 57. pp. 75-83.
6. Заїчко В.В. Ідентичність та демократичні цінності в контексті концепції відкритої освіти. *Демократичні цінності в освіті: виклики та можливості в епоху пост-правди*. К.: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023, С. 20-22.
7. Коростіянець Т.П. До постановки проблеми індивідуальних освітніх траєкторій. *Інноваційна педагогіка: зб. наукових праць Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій*. Одеса, Випуск 19. 2019, С. 9-13.
8. Мохонько В.А. Демократія та медіаграмотність в школах: дослідження World Values Survey. *Демократичні цінності в освіті: виклики та можливості в епоху пост-правди: матеріали доповідей та виступів учасників Міжуніверситетського круглого столу*, м. Київ, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 10 квітня 2023 року. – К.: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023, С. 9-11.

9. Терепищій С. О. *Сучасні освітні ландшафти*, К. «Фенікс», 2016, 309 с.

10. Терепищій С. О. Тенденції розвитку освітніх ландшафтів в епоху індустріального суспільства. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Філософія»*, 2 (45), 2019, С. 139-150.

11. Яковлев О. В. Діалог культур як чинник розвитку національного культурно-мистецького простору. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Мистецтвознавство. №. 1, 2018, С. 152-156.

REFERENCES

1. Couldry, N., & Hepp, A. (2017). *The Mediated Construction of Reality*. Cambridge: Polity Press.

2. Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum.

3. Jenkins, H. (2009). *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. Cambridge, MA: The MIT Press.

4. Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.

5. Svrydenko D., Terepyschyi S. Media Literacy and Social Responsibility of Educators in the Conditions of Information War: The Problem Statement. *Studia Warمیńskie*, 2020, T. 57. pp. 75-83.

6. Zaichko V.V. Identychnist ta demokratschni tsinnosti v konteksti kontseptsii vidkrytoi osvity [Identity and democratic values in the context of the concept of open education]. *Demokratychni tsinnosti v osviti: vyklyky ta mozhlyvosti v epokhu post-pravdy*. K.: Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova, 2023. С.20-22. [in Ukrainian]

7. Korostiianets T.P. Do postanovky problemy indyvidualnykh osvitnikh traiektorii. [Before posing the problem of individual educational trajectories]. *Innovatsiina pedahohika: zb. naukovykh prats Prychornomorskoho naukovo-doslidnoho instytutu ekonomiky ta innovatsii*. Odesa, 2019 r. Vypusk 19. S. 9-13. [in Ukrainian]

8. Mokhonko V.A. Demokratsiia ta mediahramotnist v shkolakh: doslidzhennia World Values Survey [Democracy and media literacy in schools: the World Values Survey]. *Demokratychni tsinnosti v osviti: vyklyky ta mozhlyvosti v epokhu post-pravdy: materialy dopovidei ta vystupiv uchasnykiv Mizhuniversityetskoho kruhloho stolu*, m. Kyiv, Ukrainskyi derzhavnyi universytet imeni Mykhaila Drahomanova, 10 kvitnia 2023 roku. – K.: Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova, 2023. S. 9-11. [in Ukrainian]

9. Terepyschyi S. O. (2016) *Suchasni osvitni landshafty* [Modern educational landscapes], К. «Фенікс», 309 с. [in Ukrainian]

10. Terepyschyi S. O. (2019) *Tendentsii rozvytku osvitnikh landshaftiv v epokhu industrialnoho suspilstva* [Trends in the development of educational landscapes in the era of industrial society]. *Visnyk KhNPU imeni H.S. Skovorody «Філософія»*, 2 (45), С. 139-150 [in Ukrainian]

11. Yakovlev O. V. Dialoh kultur yak chynnyk rozvytku natsionalnoho kulturno-mystetskoho prostoru [Dialogue of cultures as a factor in the development of the national cultural and artistic space]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Serii: Mystetstvoznavstvo. 2018. №. 1. S. 152-156. [in Ukrainian]

Terepyschyi Serhii Oleksandrovych

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy
Ukrainian State Drahomanov University
9, Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5506-0914

THE PROBLEM OF MEDIA LITERACY OF THE ADULT POPULATION AFTER THE FULL-SCALE RUSSIAN AGGRESSION OF 2022-2023

Ukraine faced complex challenges after the full-scale Russian aggression that began in 2022 and continues throughout 2023. This article focuses on studying the critical topic of media literacy among the adult population following these crucial events. In the context of changes in the media environment and information landscape caused by aggression, the study examines how Ukrainian citizens perceive and process information.

The main goal of this article is to reveal the impact of Russian aggression on media literacy and information perception among the adult population of Ukraine. The author studies changes in media consumption, the ability to critically evaluate information, and distinguish factual information from fake news and manipulation.

The study also includes an overview of key aspects of media literacy, including understanding media tools, developing critical thinking, and maintaining information transparency. Predicted trends in the development of media literacy are analyzed, as well as what factors, including educational and cultural, influence its formation after the conflict.

The article proposes strategies and initiatives for increasing media literacy among adults in post-conflict societies, considering the challenges that arise after aggression. The recommendations given in the article can become an essential step in improving citizens' media literacy and contribute to building informational resilience.

This article not only invites discussion but also contributes to a deep understanding of the importance of media literacy in the era of information challenges and emergencies that affect society, as well as prompts further research and practical measures to strengthen media literacy in post-aggression Ukraine.

Key words: *democratic values, media literacy, internal migrations, education.*

Фідровська Марія Георгіївна

аспірант кафедри філософії

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»;

асистент кафедри філософії та суспільних наук

Харківського національного медичного університету, просп. Науки, 4, Харків, Україна

orcid.org/0000-0003-0188-3485

ЦІКАВІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ НАУКИ, А ТАКОЖ ПАРАДИГМА ЛЮДИНИ

Наука є на сьогодні однією з важливіших інститутів нашої людської культури. Разом з релігією та мистецтвом вона має значний вплив суспільстві. У даній статті ми розглянемо головні віхи розвитку науки, важливі теорії та відкриття, подивимося на взаємодію релігії та науки. У цій роботі ми також частково розглянемо, яка ж сформувалася парадигма людини в філософії та науці, як вона змінювалася, які були антропологічні мотиви і відкриття, що формували образ людини, яким він є на сьогоднішній день. Безумовно багато в чому теоретичні настанови і парадигми часто в науку переходять з філософії, оскільки осмислення смислів, є насамперед функціями саме філософії, тим не менш, ми розглянемо історію розвитку науки загалом і щодо антропологічної проблематики зокрема, оскільки, якщо філософія теоретично осмислювала проблему людини, то природничі науки її практично досліджували, і ті здобутки, які вони отримували під час дослідження, створювали той чи інший образ людини, про що ми вже говорили. Наука на сьогодні більш ніж якесь інші сфери впливає на суспільство, думка науки неоспірна і сприймається як нерухоми аргумент у будь-якій ситуації, тож важливо розібратися з тим, які головні та системотворчі відкриття та теорії існували протягом історії науки, оскільки саме вони вплинули на формування сучасного нам суспільства. Крім того, чим далі, тим більше значення отримують наукові надбання, людство зрозуміло, що в тому випадку, коли нам не буде бракувати технічних засобів, ми змогли б перевірити майже будь-яку гупотезу, що дасть достовірне знання для людства. Сьогодні наукою цікавиться майже будь-який член нашого суспільства. Наука не тільки дає знання про світ, але і допомагає новітнім технічним розробкам, вже давно наукові розробки об'єдналися з технічними інноваціями в один науково-технічний прогрес.

Ключові слова: наука, релігія, почуття, раціональне, історія науки, людина.

Актуальність проблеми. Наука сьогодні виступає головним авторитетом в сучасному суспільстві. Саме на наукові факти ссилаються задля того, щоб дати абсолютно достовірне підтвердження певних моментів. Якщо ж розглянути людське суспільство, то ми можемо побачити, що сьогоднішня ситуація в суспільстві говорить про те, що з нами щось не так. У нашому суспільстві багато насильства і терору, і його набагато більше ніж у багатьох інших істот живої природи, особливо по відношенню до представників того ж виду. Усе це, як ми вважаємо, наслідок неповної парадигми людини, яка склалася в нашому суспільстві, в якій не враховується наша чуттєва складова. У цій роботі ми розглянемо етапи формування парадигми людини в історії науки і запропонуємо свої доповнення. Ми подивимось, як розвивалась наука від самого свого початку, а також звернемо увагу на те, яку парадигму людини наука на сьогодні пропонує.

Мета. Наука з погляду свого виникнення є дуже складним питанням, оскільки є дуже багато різних думок з приводу того, як і де вона виникла, як самодостатній феномен. Якщо говорити про те, що вчені вважають факторами, які вплинули на виникнення науки, – це писемність, міфологія, релігія, розвиток лічби, розвиток мистецтв і, безумовно, філософія. Якщо ми говоримо про історію європейської науки, то ми говоритимемо про неї переважно у зв'язку з досліджуваною нами проблемою людини. Безумовно, наука – це певною мірою якість людської природи, оскільки винахід, вигадкування чогось нового супроводжувало людину від найбільш ранніх етапів її розвитку. Власне наука, а саме її сучасний рівень разом із культурою – це те, що, зокрема, вирізняє нас у світі тварин. Тим не менш, усе ж таки ми будемо дотримуватися певного поділу на періоди в розвитку науки.

Результати дослідження. До науки існувала так звана пранаука, існувала вона в епоху стародавнього світу, переважно на сході, під пранаукою мається на увазі доевклідова геометрія, письмо, тобто грамота, лічба, астрономія для астрологічних цілей. Наприклад, відомі досягнення в геометрії стародавніх єгиптян, яким необхідна була геометрія для складного будівництва пірамід. Проте наука того часу ще не мала такого характеру, який має сучасна наука, а саме, вона не була пояснювальною.

Появу науки як такої також зазвичай пов'язують із Грецією. Багато в чому наука виділилася з філософії, в іншому ж вона мала до неї стосунок. Багато в чому наука набуває форми, яку вони сьогодні мають саме завдяки винайденню Аристотелем логіки. Але до Аристотеля також було зроблено багато. Наприклад, однією з перших наукових теорій була теорія атомів Демокріта, інші грецькі здобутки – це геометрія Евкліда, ботаніка Теофраста, астрономія Птолемея, всіх їх часто згадують у курсі філософії, тим не менш, багато філософів займалися в межах філософії наукою, наприклад Аристотель, якому належить і перша фізика, і поділ на види живого світу, або ж Піфагор, який, власне перший, і назвав себе філософом, тим не менш, зробив величезний внесок у геометрію, завдяки своїй теоремі. А самого Аристотеля можна назвати першим ученим сучасного типу. Тобто в принципі багато наук, за винятком тих, що вже якось почали зароджуватися в інших країнах, як-от геометрія, медицина, астрономія, перебували у філософії. Дійсно, в античній Греції ми знаходимо початки майже всіх галузей наук. Також саме з філософії походять багато наукових методів. Хоча багато в чому греки ґрунтувалися на способі думки єгиптян і вавилонян. Тому можна було б сказати, що наука має два джерела – Стародавню Грецію і стародавній Схід.

Про людину ми можемо говорити у зв'язку з насамперед філософськими умоглядами, про які ми вже сказали. Також можна говорити у зв'язку з медициною. Найвідомішим діячем у галузі медицини в цей час вважається Гіппократ. До нас дійшли 60 медичних трактатів під його ім'ям. Гіппократ один із перших навчав, що причина появи захворювання – не боги, а природні причини, тобто, що ці природні причини у захворювань є. Також він відокремив медицину від релігії в окрему науку, за що його досі називають «батьком медицини». У той час у Греції існувала заборона на розтин тіла. Крім того, усім відомий його принцип «не нашкодь», який з'явився під час спостереження за хворобами, з якими людський організм міг впоратися сам. Також Гіппократ розділив людей на чотири типи – темпераменту, пояснюючи це навіть з погляду фізіології, він вважав, що це пов'язано з чотирма соками, рідинами в тілі – слизом, чорною жовчю, жовчю і кров'ю. [8] Так з'явилися холерик, флегматик, сангвінік і меланхолік. За грецькою наукою пішла Римська. Саме за часів Риму жив Птолемея, відомий учений. Нам же більше цікава тут Римська медицина, зупинимося на ній. Найвідомішим мислителем у галузі римської медицини вважається Гален. Гален у своїх роботах звинувачує сучасних йому медиків у тому, що вони не намагаються створити цілісну картину фізіологічної природи людини та послідовним і цілісним її пізнанням. Заслугою Галена є анатомічні дослідження – дані, які отримали медики в Олександрійському Музеї, він проаналізував і систематизував. Також він продовжив роботу Аристотеля, розпочату ним у «Фізиці», з питань ботаніки та біології. Крім того, Гален сказав, що народження і розвиток певного організму завжди йде відповідно до певного правила. Також він слідом за Аристотелем, розділяючи душу на розумну, жадану та збудливу, визначив їм місця, відповідно, в мозку, печінці та серці. Тобто тут ми бачимо поділ людської природи тричастинним.

Загалом можна резюмувати, що медицина, починаючи зі свого «батька» Гіппократа, почала говорити про те, що в реальності, а разом з тим і в житті людини, у процесів є реальні причини, а не сакральні. Ми б не відкидали сакральні причини, але тут з'являється важливість також і реального, тому це є досить фундаментальним для нашого суспільства. Важливим для розуміння людини мислителем цієї епохи є Платон [7, 2].

Переходимо до наступного етапу розвитку науки – це середньовіччя. Середньовіччя – це період, коли почала формуватися експериментальна наука. Часто вона існувала у вигляді алхімії, одним із прикладів експериментальної науки називають вчення Джабіра ібн Хайяна.

У середньовіччі величезний розвиток наука отримала менше в Європі (і переважно в логіці), і більше в арабських країнах. Проте, незважаючи на скромні досягнення загалом, на території Європи все ж таки відбувалося дещо корисне для науки, приміром, Реалі та Антісері пишуть, що Оккам дуже вплинув на науку, і саме багато в чому завдяки йому сталася галілеєвська наукова революція. [9] На той момент на території Східних країн арабського світу утворився єдиний арабський халіфат. Араби перейняли у сусідів, Греції зокрема, античну науку, багато в чому розвинули і доповнили її. Наприклад вони мали уявлення про те, що Земля куляста, оскільки в Сирійській пустелі вони виміряли довжину меридіана.

Вони почали в математиці оперувати великими числами. Араби ввели основні тригонометричні функції – синус, тангенс і котангенс. Найвідомішим арабським лікарем був ібн Сіна, або Авіценна, крім того, він був також і знаменитим філософом, послідовником Аристотеля. Успіхи були зроблені і в історії з географією – було описано безліч походів і подорожей. Щодо антропологічних моментів, Авіценна також розробив схоже з Гіппократом вчення про темпераменти, він зробив це на основі виявлення в людини чотирьох начал – гарячого, холодного, теплого і сухого. Відповідно до превалювання певного начала в силу певних причин у людини утворювався той чи інший темперамент. Оскільки, він був також і філософом, він вважав, що душа з тілом утворює єдину субстанцію, що забезпечує цілісне воскресіння.

Тепер знову подивимося, як йшли справи з наукою в середні віки в Європі. Центрами освіти в той час були монастирські школи. Християнство змінило погляд європейців на історію, тепер нова історія починалася від приходу Христа. У монастирях вивчали зазвичай грамоту і Біблію, хоча в деяких монастирях Ірландії і в монастирі Віваріум вивчали і світські науки. Церковні діячі були найосвіченішими, активно складали енциклопедії. Водночас становище наук було досить незрозумілим. Усе змінилося наприкінці 8-го століття, коли Карл Великий, дослухавшись до пропозиції британського ченця Алкуїна, видав указ про відкриття академії для членів королівської сім'ї, в якій вивчали б світські науки. Більш-менш справжнім вченим можна назвати Герберта Орільянського, який, до речі, перший ввів у використання арабські числа. Він був окрім того обраний Папою під іменем Сильвестр II, він добре знав математику й астрономію, мав навіть сконструйовані особисто астрономічні прилади.

У Західній Європі почала розквітати схоластика, яка ґрунтувалася також на логічному міркуванні, проте в цей час італійський кардинал Петро Даміані виступає проти науки, вважаючи її непотрібною для християнина. Формально саме з нього, найімовірніше, почалося певне гоніння католиків на науку.

Початково канони наукового дослідження були реалізовані ще Оккамом. На цьому ми закінчуємо розгляд середньовічної науки.

Ми переходимо до епохи Відродження. Відомо, що в цю епоху був справжній розквіт науки, різноманітні природничі та гуманітарні науки почали виокремлюватися та визначатися. Відродження повертається до вільного емпіричного дослідження. Крім того, відбувається винахід Гутенбергом друкарського верстата, що суттєво сприяє покращенню освіченості людей. У цей час відбувається формування гуманітарних наук, наприклад, з'являється критика текстів. Безумовно, це й епоха великих відкриттів в астрономії – теорії Галілея тощо. Відбуваються перші спроби серйозних винаходів – наприклад, Леонардо да Вінчі намагається винайти літальний апарат, і хоча його спроби в цьому були не зовсім вдалимими, тим не менш, відомі інші його, вже успішні, винаходи – наприклад, ланцюгова передача, роликові опори тощо. Про Леонардо да Вінчі, безумовно, слід сказати окремо. Леонардо да Вінчі багато хто називає символом і взірцем Відродження через його неймовірну талановитість та універсальність. Крім того, Леонардо да Вінчі вважав, що відчуття – є початок будь-якого пізнання. Що є важливим для розуміння парадигми людини, оскільки сучасна парадигма все ж більше спирається на розум, але вже сьогодні стає очевидним, що почуття є не менш важливими, ніж розум.

Важливою проблемою цього часу стає питання магнетизму та електрики, якою багато займався Вільям Гелберт. Микола Кузанський також займався наукою, вважав, що світ нескінченний, бо нескінченне втілення Бога.

В епоху Відродження студенти отримують право проведення анатомічних занять у спеціальних аудиторіях – анатомічних театрах. Дозволяють препарування, органи замальовують, досліджують судини та кістки. Леонардо да Вінчі також займався розтином і вивченням анатомічного устрою людини. Активно в цей час починає розвиватися біологія. У Відродження вона відкрила існуюче різноманіття тварин і рослин і стала на шлях їхньої систематизації. В анатомії та фізіології з'являється структурно-функціональний підхід.

Можна говорити, що в цю епоху ми вже майже бачимо образ сучасної науки. І тепер ми переходимо вже до ближчого у ставленні науки до нас періоду – це новий час. По-перше, безумовно, початок цього періоду – це час першої науково-технічної революції. Зазвичай часом науково-технічної революції вважають період від публікації Миколою Коперником «Про обертання небесних сфер». Сенсом цієї революції є фінальне представлення всесвіту Ньютоном, як годинникового механізму. Важливість розгляду питань пов'язаних із пізнанням світу для нашого питання є те, що впродовж цих епох змінювалось уявлення про світ, відповідно змінювалось уявлення про місце людини в ньому. Під час цієї революції, наука об'єднується з технікою. На перше місце виходить експеримент. З'являється нова постать вченого. Якщо у Відродження ідеалом був Леонардо да Вінчі, який поєднував у собі філософа, митця та науковця, то в Новий час характер науковця трохи змінюється. Крім того, намічається тенденція зближення науки і техніки, хоча наука все ще була елітарною, а техніка могла розвиватися і простими ремісниками. У Новий час повністю відкидається алхімія і магія, які ще активно були присутні в епоху Відродження. Епоха просвітництва знаменувала себе роботами Д-Аламбера, Ейлера, Франкліна в математиці та природознавстві.

З 16 століття починається розквіт анатомічних наук, відомі роботи, наприклад Везалія. У цей час були зрозумілі механізми кровообігу. В філософії Декарт вже докінця підсилює раціональний вектор європейської філософії, а разом з тим і суспільства. [1]

Ну і тепер нарешті ми переходимо до сучасного етапу – модерну і сучасної нам науки, де ми поговоримо більш детально про парадигму людини. Цю науку називають неокласичною або посткласичною. Серед багатьох значних подій цього часу можна назвати теорію еволюції Дарвіна, теорію відносності Ейнштейна, квантову механіку, теорію великого вибуху, дослідження в квантовій фізиці, фрактальну геометрію Магдеброта, відкриття першої психологічної лабораторії Вундтом та загалом розвиток всеохоплюючого різноманіття наук.

У 19-му столітті наука стає професійною, а слово «вчений» починає позначати професію. У фізиці в 19-му столітті в галузі дослідження електрики з'являються праці Фарадея, Ома і Максвелла. У біології завдяки роботі ченця Менделя, починається розквіт генетики.

Унаслідок відкриттів у галузі спадковості та теорії Чарльза Дарвіна образ людини істотно змінився. Людину шокувало, що вона не була створена спочатку людиною, але, ймовірно, її предками є мавпи. Можливо, чільне місце людини, що підноситься над природою, вже трохи похитнулося, проте вона все ще щосили намагалася на ньому залишитися. Генетика також сприяла появі безлічі теорій «визначеності» для людини, зокрема вже й варіацій на тему, як-от біхівевіризм, що хотів узагалі зняти як відповідальність, так і екзистенцію вибору людини.

У 19-му столітті з'являється перша психологічна лабораторія, так зароджується психологія, як наука. Величезний внесок у неї так само зробив на самій зорі її існування Зигмунд Фрейд, і далі Мелані Кляйн [3], Вілфред Біон, Бетті Джозеф та інші. Вважається, що першим психологом, який мав відношення до експериментів був Вільгельм Вундт [5]. «Він був асистентом Гельмгольца в Гейдельберзі, потім професором у Цюріху, а в жовтні 1875 р. очолив кафедру в Лейпцигу. У 1879 р. Вундт заснував першу лабораторію експериментальної психології. Її прославили своїми іменами Кюльпе, Крепелін, Леман, Кеттелль, Стенлі Голл, Воррен, Стреттон, Тітченер та ін. Були вивчені зорові феномени (візуальний контраст, колірна сліпота, оптичні ілюзії), відчуття часу, слухові, тактильні сприйняття, реактивність і багато іншого.» [10] В філософії Ніцше говорить про виключну раціональність нашого суспільства. [6] На протипагу інтелекту про почуття пише Ланге [4]

Тут ми спробували показати рівень та історію розвитку науки, в тому числі з питання розгляду людини. Сьогодні в суспільстві знання про людину є двояким, і тим, яке пропонували філософи і різноманітних теоріях, і тим, яке отримали науковці у своїх дослідженнях.

Висновки. Тож ми могли побачити головні віхи розвитку сучасної науки і зупинитися на парадигмі людини. Сьогодні вважається, що релігійність та науковість погано співіснують. Релігійність і науковість не дуже добре співіснували в західному світі. Пізнання світу по суті у свідомості науковців і більшості інколи ставало не пізнанням і поясненням, а «розчакловуванням». Тобто, якщо людина розуміла, що причини хвороби можна знайти в об'єктивному світі, то божественність, як у випадку Гіпократата, як причина відкидалася. Хоча ми вважаємо, що ця об'єктивна причина просто пояснює божественну або пояснює те, яким чином функціонально вона була реалізована. Думка Гіпократата виключала Божественну складову світу, яка, тим не менш, також є нагальною для людини та її пізнання, з нашої точки зору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Descartes, René, 1596-1650. Discourse on Method. New York : London : Macmillan ; Collier Macmillan, 1986.
- Goleman, Daniel. Emotional Intelligence. 10th ed., Bantam Books, 2007.
2. Laertius, Diogenes. Lives of eminent philosophers. URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0258> (дата звернення: 19.05.2023)
3. Klein M. Envy and Gratitude. URL: https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Klein_Envy_and_Gratitude.pdf (дата звернення: 30.09.2022).
4. Lange C. Les emotions. London: Forgotten books, 2019. 182 p.
5. McLeod, S. A. (2008). Wilhelm Wundt. Simply Psychology. URL: www.simplypsychology.org/wundt.html (дата звернення: 30.09.2022)
6. Nietzsche, Friedrich Wilhelm, 1844-1900. The Birth of Tragedy. New York :Dover Publications, 1995.
7. Plato. The Symposium ; and, The Phaedrus : Plato's Erotic Dialogues. Albany :State University of New York Press, 1993.
8. Reale G. Antiseri D. Historia da filosofia. Volume 1. URL: https://www.academia.edu/7827599/Reale_G_Antiseri_D_Historia_da_filosofia_Vol_I (дата звернення: 24.05.2023)
9. Reale G. Antiseri D. Historia da filosofia. Volume 2. URL: https://www.academia.edu/32029198/Reale_g_antiseri_d_historia_da_filosofia_vol_ii (дата звернення: 24.05.2023)
10. Reale G. Antiseri D. Historia da filosofia. Volume 3. URL: https://www.academia.edu/24639617/Reale_G_Antiseri_D_Historia_da_filosofia_Vol_III (дата звернення: 24.05.2023)
11. Russel B. The problems of philosophy. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/5827> (дата звернення: 30.09.2022)

REFERENCES

1. Descartes, René, 1596-1650. Discourse on Method. New York : London :Macmillan ; Collier Macmillan, 1986.
- Goleman, Daniel. Emotional Intelligence. 10th ed., Bantam Books, 2007.
2. Laertius, Diogenes. Lives of eminent philosophers.
3. Klein M. Envy and Gratitude. URL: https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Klein_Envy_and_Gratitude.pdf
4. Lange C. Les emotions. London: Forgotten books, 2019. 182 p.
5. McLeod, S. A. (2008). Wilhelm Wundt. Simply Psychology. URL: www.simplypsychology.org/wundt.html
6. Nietzsche, Friedrich Wilhelm, 1844-1900. The Birth of Tragedy. New York :Dover Publications, 1995.
7. Plato. The Symposium ; and, The Phaedrus : Plato's Erotic Dialogues. Albany :State University of New York Press, 1993.
8. Reale G. Antiseri D. Historia da filosofia. Volume 1. URL: https://www.academia.edu/7827599/Reale_G_Antiseri_D_Historia_da_filosofia_Vol_I
9. Reale G. Antiseri D. Historia da filosofia. Volume 2. URL: https://www.academia.edu/32029198/Reale_g_antiseri_d_historia_da_filosofia_vol_ii
10. Reale G. Antiseri D. Historia da filosofia. Volume 3. URL: https://www.academia.edu/24639617/Reale_G_Antiseri_D_Historia_da_filosofia_Vol_III
11. Russel B. The problems of philosophy. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/5827>

Fidrovskaya Maria Heorhiivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy
National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”;
Assistant at the Department of Philosophy and Social Sciences
Kharkiv National Medical University
4 Nauky ave., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0188-3485

INTERESTING QUESTIONS OF HISTORY OF SCIENCE, AND PARADYGM OF HUMAN

Science is one of the most important institutions of our human culture today. Along with religion and art, it has a significant impact on society. In this article, we will look at the main milestones in the development of science, important theories and discoveries, and the interaction between religion and science. In this paper, we will also partially consider how the paradigm of human was formed in philosophy and science, how it changed, what were the anthropological motives and discoveries that shaped the image of man as it is today. Of course, in many ways, theoretical guidelines and paradigms often come from philosophy to science, since the comprehension of meanings is primarily a function of philosophy, but we will consider the history of the development of science in general and anthropological issues in particular; since if philosophy theoretically comprehended the problem of man, then the natural sciences practically investigated it, and the achievements they received during the research created a particular image of man, as we have already discussed. Today, science has a greater impact on society than any other area, the opinion of science is indisputable and is perceived as the strongest argument in any situation, so it is important to understand what major and systemic discoveries and theories have existed throughout the history of science, as they have influenced the formation of our modern society. In addition, the further we go, the more important scientific achievements become, and humanity realises that if we will not have lack technical means, we could test almost any hypothesis that would provide reliable knowledge for humanity. Today, almost every member of our society is interested in science. Science not only provides knowledge about the world, but also helps with the latest technical developments; for a long time, scientific developments have been combined with technical innovations into one scientific and technological progress.

Key words: science, religion, feeling, rational, history of science, human.

УДК 1.111.122.141.167
DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2023-2-8>

Худенко Андрій Володимирович
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-7134-1553

«ФЕНОМЕНОЛОГІЯ НЕЯВНОГО» М. ГАЙДЕГГЕРА: СПРОБА ТЕМАТИЗАЦІЇ

На початку вересня 1973 року в Церингені [Zähringen] пройшов останній семінар, у якому взяв участь М. Гайдеггер. Було зосереджено увагу на перспективності «феноменологія неявного». У статті робиться спроба тематизувати такий спосіб мислення. Темою «неявного», «таємниці», «прихованого» Гайдеггер був захоплений вже на початку свого дослідницького шляху. Однак феноменологічний рух прямування, суворе визначення феномену (що було зроблено ще в лекціях 1925 року і потім у трактаті «Буття і час») дозволило зазначити, що саме прихованість повинна стати початковою темою феноменологічного розгляду. Феноменологічний підхід до феномену визначає та обґрунтовує постановку питання про буття. Тому феноменологія як її бачив Гайдеггер, – це не просто про вигляд суцього, але про те, що неявно, – про буття. Якщо у «Бутті і часі» йдеться про буття, яке розкривається через шлях розуміючої інтерпретації фактичного життя, за яким і де – саме тут (Da) – знаходить себе той, хто прямує, то пізніше ранкове розуміння не перекреслюється, але підлягає «іманентній критиці». Результатом цієї критики є перехід, або «стрибок», на інший рівень запитання про буття. Бачення Sein на відміну від Sein дозволило Гайдеггеру замітити властиве підґрунтя феномену – подію (das Ereignis), якій притаманна привласнювати та володіти, тобто визначати присутність суцього. Як було зазначено, саме істина є підґрунтям у початковому сенсі. Звичайно, це не істина відповідності і правильності; не істина як ἀλήθεια; не істина як α-λήθη; але істина динаміки відкриття та приховування. Таке динаміка мотивує явлення приховуванням: те, що являється та набуває зовнішнього вигляду – лише похідне прихованого; приховане, ховаючись, надає явленню дорогу. Таким чином, феноменологія – це шлях вказування на неявне. Те, що неявно у феномені, це не якась ноуменальна поза ним «існуюча» реальність, але вимір, що належить власно ньому, – буття. Буття приховано, але дозволяє бути присутнім через просвіт розрізнення прибуття-відбуття. Присутність присутності змушує мислити задля здійснення феномена. Феноменологія неявного є ні що інше як шлях мислення.

Ключові слова: феномен, буття, приховане, істина, присутність, просвіт, розрізнення.

Вступ. У спробі якось тематизувати філософію М. Гайдеггера завжди стикаєшся з блідістю (двозначністю, неточністю) шаблонних виразів. Ймовірно, це стосується не лише Гайдеггера. Адже, за його визначенням, філософ – це «справжній та постійний “новачок” (Anfänger)» [8, s. 13]. Як новичку, йому все зустрінуте – нове і незатишно серед вже готових і наявних шаблонів. Також, як новачок, він – послушник і той, хто прислухається, тобто є обережним, уважним, стурбованим та засудженим піклуватися. Німецьке Anfänger – це також «п'ята арки»: своєрідна основа склепіння, яка повинна витримати навантаження арки. Так чи інакше, позиція новачка важка та складна. Але Гайдеггер пропонує затриматися саме тут і по-справжньому опанувати її, щоб якимось чином бути готовим до нового (адже «сонце щодня нове», як зауважив Геракліт), сформувані звичку освоєння нового і потім по-новому слідувати та досліджувати. Йдеться не про звичку дотримуватися правила, яке визначає дисципліну «філософія», але звичку до мислення, або того, що дозволяє знайти рішення, яке ніколи раніше не приймалося, в ситуації, яка ніколи раніше не траплялася.

У листі Річардсону (одному з перших, який підготував монографію про німецького філософа, і священика-єзуїта, тобто члена того Товариства, куди гадав увійти вихованець єзуїтської гімназії), яке датовано початком квітня 1962 р., Гайдеггер зауважив: «Все шаблонне залишаєть-

ся незрозумілим. По відношенню до складчастого розкладу (mehrfaltigen Sachverhalt) *Буття і Часу* усі слова, які використані для вираження, такі, як поворот, забуття і доля, завжди є двозначними. Тільки складчасте мислення (mehrfaltiges Denken) здатне викласти сутність питання відповідним чином» [13, р. xxiii]. У зв'язку з цим ван Бюрен зазначає, що шлях Гайдеггера, скоріше, має ан-архічний і кайрологічний характер. Можна додати, що віражі (Kehre), які неодмінно робить справжній пошукувач, притаманні власно маршруту – складчастому буттю-часу. У тому ж листі Гайдеггер пояснює, що на певному рівні у його мисленні після 1930 року справді стався згин або перелом (Wendung), але на більш глибокому рівні не було справжнього повороту (Kehre) або, тим більше, розвороту (Umkehr) від «Гайдеггера I» двадцятих років до «Гайдеггера II» пізнішої думки. При цьому окремо підкреслюється: «Ваше розрізнення між «Гайдеггером I» і «Гайдеггером II» виправдана лише за умови, що воно завжди зберігається: з того, що мислиться під I, спочатку є лише те, що має мислитися під II. Але I стає можливим лише у тому випадку, якщо воно міститься у II» [13, р. xxiii].

Щоб уникнути цього протиставлення, ван Бюрен говорить про Vorhaben Гайдеггера як «самодоповнюючий ланцюг»: «Різні напрями думки, сліди шляху, вигини, повороти, втрата рівноваги і «гайдеггеріанці» – все збігається на рівні його диференціації Sache, тобто на рівні нескінченно інтерпретуючого здійснення (Vollzug) та темпоралізації цього Vorhaben, хоча він також модифікується в процесі. Цей самодоповнюючий ланцюг начерків теми фактичне життя / темпоральне буття, яка розрізняється/відкрадається, йде від містичного «трансцендентного ставлення душі до Бога» в 1915–16 рр. до квазі-містичного відношення людина / Ereignis у 1919 р., квазі-новозаповітного відношення пильне життя / кайрологічний час у 1920–21 рр., неоаристотелевського відношення практичне життя / кінезис у 1921–22 рр. та нео-неокантіанського відношення Dasein / темпоральний схематизм в 1926–27 рр., а потім занурюється до більш пізніших шляхів розуміння і навіть ще далі: туди, на що вплинув Гайдеггер» [12, р. 242].

Ці схематично представлені етапи та складки шляху – лише його вміст. Проте вміст завжди є випадковістю та не надає шляху стійкості, тобто можливості руху просуватися далі. Але, як здається, саме висвітлення можливостей руху і продовження шляху – сенсу буття, було змістом Vorhaben Гайдеггера. Щоб бути співзвучним сенсу буття, Гайдеггер (мешканець гірської Німеччини, якому подобалися прогулянки) перебував у дорозі і прибував до місця, що призначено маршрутом, яке потім залишав, щоб рухатися далі: «Я завжди йшов у слід (Wegspur), але я йшов. Слід був ледь чутною обіцянкою, що передвіщала вихід у відкритий простір, або темним та збивав з пантелику, або спалахував, як проблиск, який потім довго вислизав від будь-якої спроби вимовити його» [4, s. 130]. Wegspur – не просто звичайне алеманське слівце. Прямування у слід – це свідчення перебування в дорозі, і таке, що засвідчує себе карбуванням кроків.

Хіба може «філософія», яка окупована вже готовим словом, зрівнятися із перебуванням у дорозі? Гайдеггер відповідає на це питання, обираючи шлях: «Настав час позбутися звички переоцінювати філософію і тим самим вимагати від неї дуже багато чого. У нинішній світовій кризі потрібно менше філософії, а більше уважного мислення (Achtsamkeit des Denkens). Майбутнє мислення (das künftige Denken) вже не є філософією, тому що воно мислить спочатку, ніж метафізика – назва, тотожна філософії» [3, s. 364]. Achtsamkeit des Denkens та künftige Denken звучить як тавтологія. Мислення взагалі не є: ніколи не в наявності. Те, що називають мисленням, – це, мабуть, оператор, який забезпечує перебування в дорозі та прибуття до того, що завжди попереду; фактор проектування, який налаштовується пильністю, обачністю, уважністю і спрямовує зміну в дорозі, коли жах змінюється страхом і далі – на тривогу, занепокоєння, трепет, хвилювання..., продовжується задоволеністю та радістю (настроєм «як у свято», якщо згадати відомий вірш Гельдерліна, на який звернув увагу Гайдеггер) і завершується жахом смерті. У цьому інтервалі «загоряння-згасання» слід затриматись. І не тому, що традиційне уявлення про нього пов'язане з визначенням життя, яке здатне до мислення. Скоріше, навпаки: мислення, як оператор зміни розмірності руху, спонукає світ «багато казати» (λέγεται πολλάκις): виливати надмірність і насичувати себе присутністю різного, у тому числі різних життєвих форм.

Якщо спробувати затриматися в цьому інтервалі, то саме Гайдеггер може виявитися супутником (ймовірно, не дуже простим і приємним) перебування тут. Мотивом цього є те, що для Гайдеггера мислення – це шлях прямування до наступаючого і, отже, дозвіл подумати про майбутнє освоєння самого мислення.

На початку вересня 1973 року в Церингені [Zähringen] пройшов останній семінар із серії зустрічей, організованих Ж. Бофре (перші три семінари – 1966, 1968, 1969 років – були проведені у французькому Леторі [Le Thor]). То був й останній семінар, у якому брав участь Гайдеггер († травень 26, 1976 р.). На закінчення семінару, представивши свій текст про «серце ἀλήθεια», який був підготовлений взимку 1972–73 рр., Гайдеггер каже: «Я називаю мислення, про яке тут йдеться, тавтологічним мисленням. У цьому полягає первісний зміст феноменології. Цей спосіб мислення уникає будь-якої можливої різниці між теорією та практикою. Щоб зрозуміти це, ми повинні навчитися розрізняти шлях та метод. Філософії задано бути лише у дорозі; наука, навпаки, відома методом, тобто процедурою. Зрозуміла таким чином феноменологія – це шлях, який веде до ..., і сам вказує до чого веде. Ця феноменологія є феноменологією неявного (Phänomenologie des Unscheinbaren)» [6, s. 399].

Мета дослідження. Розмірковуючи про «майбутнє мислення», Гайдеггер вважає актуальним зосередити увагу на феноменології і саме на феноменології неявного. Яким чином феноменологія неявного може визначати майбутнє мислення?

Метод дослідження. На лекції літнього семестру 1925 року Гайдеггер каже слухачам, що вважає себе учнем Гуссерля. І при цьому не звільняє себе від критики: «критики як розкриття речей та зрозумілості» [7, s. 167-8]. Однак після березневої лекції 1927 «Феноменологія і теологія» в Тюбінгені, курсів літніх семестрів 1927 і 1928 років, відповідно, «Основні проблеми феноменології» і «Метафізичні підстави логіки», Гайдеггер практично не вживає титул «феноменологія». У невеликому есе «Мій шлях до феноменології» (1963 р.) Гайдеггер двозначно оцінює позицію феноменології: «Час феноменологічної філософії, схоже, минув. Вона вже вважається чимось минулим, що історично фіксується лише поряд з іншими школами філософії. Але у своїй суті феноменологія не є школою. Це можливість мислення, яка змінюється з часом і зберігається лише внаслідок задоволення вимог того, що мислиться. Якщо феноменологія зазнається і зберігається в такий спосіб, вона може зникнути як титул на користь предмета мислення, розкриття якого залишається таємницею» [5, s. 101]. З одного боку, Гайдеггер визначає феноменологію як саму «можливість мислення». З іншого – залишається вірним своєї позиції 20-х років: потенціал феноменологія може бути реалізований, якщо «задовольняються вимоги того, що мислиться», і вона збереже свою спрямованість до розкриття його таємниці. Таким чином, феноменологічний метод, або рух прямування, є таким, якому притаманна можливість висвітлити приховане.

Таємниця прихована в самому феномені.

Вже в лекціях літнього семестру 1925 р. і пізніше в «Бутті і часі» Гайдеггер надає досить суворе визначення феномена і відрізняє його від звичайного розуміння: «Феномен – те, що само-в-собі-собою-показується, – означає особливий спосіб зустрічі дещо. Явище, навпаки, означає існуючий у самому суцільному зв'язок, що відсилає, саме так що те, що відсилає (повідомляючи), здатне задовольнити свою можливу функцію лише тоді, коли показує саме себе по собі, – є «феноменом». Явище і видимість самі по-різному обумовлені у феномені. Заплутане різноманіття «феноменів», іменованих титулами феномен, видимість, явище, просто явище, можна розплутати тільки якщо з самого початку зрозуміти поняття феномена: себе-само-по-собі-показування» [1, 41-2].

Перше на що звертається увага – це дієслівний характер феномена: феномен – суть показ себе самого себе і з себе самого. Власне, феномен – не іменник, але дієслово. Як дієслово, феномен не просто задовольняється своїм функціональним навантаженням, але має структурну властивість: характеризується «зв'язком, що відсилає», тобто діє відсилаючи-до. У зв'язку з цим, феномен вимірюється саме ходом здійснення: він весь у як показуванні. Іntenціональна відмінність феномена дозволяє говорити про його повноту: «бути-віднесення-до, для чого-віднесення-до як таке, здійснення віднесення-до самого себе, час визрівання здійснення, утримання часу визрівання»

[9, s. 365]. Ритмічний, каскадний характер показування засвідчує, що феномен безпосередньо не мається, але приховується і спонукає відкрити справу щодо неявного.

Гайдеггер також, по-друге, зазначає, що прихованим може бути і те, що зустрічається. Читаємо: «φαινόμενα є сукупністю того, що лежить у світлі дня або може бути виведено на світ, що греки іноді просто ототожнювали з τὰ ὄντα» [7, s. 111]. Йдеться про присутність суцього як сукупності (Gesamtheit). «τὰ ὄντα, – пише Хайдеггер, – означає: суще. Цей плюраліс середнього роду називає τὰ πολλά – численність у сенсі різноманітності суцього. Однак τὰ ὄντα означає не будь-яку чи безмежну множинність, але τὰ πάντα, цілісність суцього. Тому τὰ ὄντα означає множинність суцього в цілому» [2, s. 330]. Якщо про феномен говориться як про показ самого себе, то про яке саме суще йдеться: що, власне, є? Справді, можна показуватися, але не власно собою, а чимось іншим: суще присутнє не власно само, бо само себе воно приховує.

Також необхідно виділити, що суще у власній феноменальній статі, показується не тільки собою, а й із себе – із своєї цілісності. Зазвичай суще присутнє як уже витягнуте, тобто як абстракт. «Що означає «конкретне»? – запитує Гайдеггер на лекції «Феноменологічна інтерпретація Аристотеля» (зимовий семестр 1921–22 рр.). – Щоб прояснити сенс, ми повинні інтенційно звільнити себе від визначень “формальної” логіки, за якої «абстракт», abstractum, розуміється у певному сенсі загальної логіки виробу (Sachlogik), і з погляду якої сенс concretum, «конкретного», вже встановлено. Однак ми маємо твердо дотримуватися слів. Конкрет, або, потрібно сказати чіткіше, те, що існує “конкретно”, – це те, що в ущільненні і від ущільнення, в зрощенні (Zusammenwachsen), постає та існує. Оскільки предметом володіють безпосередньо, володіння належить до предмета в такий спосіб, що визначенням він схоплюється повністю і у повноті сполучного та ущільнюючого контексту (Fügungs- und Verdichtungszusammenhang), тобто властиве осягається (кінцевий) структурний сенс повного предмета у багатстві його «що» та «як» визначень [8, s. 27–8]. Таким чином, суще у своїй конкретності не дано, але, скоріше, загадувано, і, отже, вимагає певної роботи з вилучення його з “абстрактна-логічної нісенітничі (Zeug)”, як висловився на цій лекції Гайдеггер. Керуючись саме цією інтенцією, Гайдеггер звертається в лекціях і 1921–22 рр. і спеціально влітку 1923 року до «герменевтики фактичності» – викладання, виставлення (Auslegung) Faktizität des Lebens, фактичності життя, яке ховається за фасадом життя фактичного.

Таким чином, вже визначення феномену як такого, що само-в-собі-собою-показується, засвідчує, що «феноменологія як дослідження є власно роботою, у сенсі методичного усунення, отримання дозволу побачити те, чим щось приховано. Прихованість (Verdecktsein) – поняття, протилежне феномену, і те, що приховується, становить початковою темою феноменологічного розгляду. Насамперед і найчастіше те, що може бути феноменом, приховано або відомо в попередньому визначенні» [7, s. 119].

Власне, феноменологічний підхід до феномену визначає та обґрунтовує постановку питання про буття. У цьому плані розгортання об’єму питання про буття (опитування /Befragte/ суцього, запитання /Gefragte/ буття суцього, випитування /Erfragte/ сенсу буття та питання щодо буття допитливості /Dasein/ [7, § 15–17]) не тільки шлях прихильника філософії, але й вірність програмі артикуляції феномена. Ось чому феноменологія, як її бачив Гайдеггер, – це не просто про вигляд, але про те, що неявно, – про буття: у чому, яким чином, для чого дещо себе-в-собі-собою-показує і тому існує у відповідному вигляді.

Акцентування «буття» традиційно пов’язують із «поворотом» у дослідницькому шляху Гайдеггера. Однак, як він сам зазначає (на що вже зверталася увага), ніякого «повороту» чи «розвороту» не було. Насправді, віражі (Kehre), не тільки трапляються в дорозі, але й є неодмінною умовою прямування. В іншому випадку можна упустити деталі та пропустити важливе, тобто подробиці і, власно, об’єм «себе-в-себе-самоу-показування». Звісно, віраж затримує, а й вимагає його триматися. Бути затриманим необхідно, щоб знайти підґрунтя продовження слідування, за яким суще буде присутнім обґрунтовано.

У якості своєрідної фігури «затримки» може виступати критика, або те, що Гайдеггер назвав «іманентна критика». У своїй лекції 1964 р. «Кінець філософії та завдання мислення» було

підкреслено наступність пізньої думки з більш раннім феноменологічним проектом «Буття і часом» (і навіть з попередніми курсами лекцій), а також критичною трансформацією цього проекту, яка, як стверджується, почалася 1930 року: «Наступний текст належить ширшому контексту. Це спроба, що робиться знову і знову, починаючи з 1930 року, сформувати спосіб порушити питання «Буття і часу» в початковий спосіб (anfänglicher). Це означає: піддати підхід питання у «Бутті і часі» іманентної критики» [5, s. 69]. Ця критика, як вказує далі Гайдеггер, припускає, що наше мислення має завжди мати на увазі «критичне питання» про те, що є предметом мислення. І разом із цим «питанням» виникає питання «як»: як отримати до нього доступ.

Спочатку Гайдеггер звертається до «феноменології духу» Гегеля і феноменології Гуссерля. У спекулятивній діалектиці Гегеля, зазначає Гайдеггер, «передбачається, що питання предмета філософії вважається вирішеним заздалегідь. Предметом філософії, як метафізики, є буття суцього, його присутність у формі субстанціальності та суб'єктивності» [5, s. 77]. Для феноменології Гуссерля доступ до предмета мислення здійснюється через «принцип всіх принципів»: «Принцип всіх принципів» містить тезу про пріоритет методу. Цей принцип вирішує, який предмет може бути достатнім відповідно методу. «“Принцип принципів”» вимагає зведення філософії до абсолютної суб'єктивності» [5, s. 78]. Підсумуючи звернення до попередніх «феноменологій», Гайдеггер зазначає: «З погляду Гегеля та Гуссерля – і не лише для них – предмет філософії є суб'єктивність. Щодо закликання суперечливим мається не сам предмет, а скоріше його уявлення, завдяки якому сам предмет виставляється присутнім. Спекулятивна діалектика Гегеля – це рух, в якому предмет як такий приходить до себе, у належну йому присутність (Präsenz). Метод Гуссерля покликаний привести предмет філософії до його граничної, початкової даності, тобто до властивої присутності (eigene Präsenz)» [5, s. 79]. Справа, звичайно, не в суб'єктивності, але у вже даної присутності чого б то не було. Насправді, якщо знаєш куди йти, то й темрява не завада, якщо знаєш, як йти, то й світло не потрібне.

У «Бутті і часі» йдеться не про «суб'єктивність», а, навпаки, про буття, яке розкривається через шлях розуміючої інтерпретації фактичного життя, за яким і де – саме тут (Da) – знаходить себе той, хто прямує. Тобто предмет мислення – не свідомість (на що спеціально зверталася увага в другий день семінару у Церінгені), але Dasein. Як вказує Гайдеггер у нотатках 1936 року, рішення щодо такого способу даності обумовлено «феноменологічною ілюзією». У «Вказівках до “Буття і часу”» (Hinweise zu «Sein und Zeit», 1936 р.) Хайдеггер виділяє три основні вади та помилки: «1. феноменологічна ілюзія, ніби завдання полягає у тому, щоб вести демонстрацію з того, що дано; 2. фундаментально-онтологічний задум – питання можливості розуміння буття, ніби це шлях до основи! 3. екзистенційний (existenzielle) підхід, ніби таким шляхом досягалася початкова сутність тут-буття (Da-sein)». [11, s. 41]. Ні, Гайдеггер не перекреслює «Буття і час», але у «Вказівках» – «іманентно критичних» – він навмисно виділяє ті ілюзії та помилки, які «залишають його застряглим» у «перетвореній трансцендентальній феноменології» і заважають досягти того, що дійсно вишукалося» [11, s. 28]. При цьому Гайдеггер визнає, що «суттєвим у “феноменології” були не її результати, але спосіб просування, загальний динамічний характер, те, що тут взагалі щось почало рухатися, причому цілком у рамках і в предметі сучасної “психологічної” та “неокантіанської” “філософії” [11, s. 30]. Збережений у трактаті динамічний, пластичний характер феноменології дозволяє Гайдеггеру сказати, що «Буття і час» є попереднім етапом філософського процесу: «стрибка у відкрите місце».

«Стрибок у відкрите місце (die offene Stelle) як накид кидання і як кидок накидання (Entwurf der Geworfenheit und Gewerfung der Entworfenheit) – те, що підноситься всередині відкритого, перехід. Тільки тепер стає помітно: що тут-буття (Da-sein) зовсім не є чимось даним, його не можна знайти, буття цього *тут* має бути «здіяно» (створено) і тому не піддається розчленуванню, не аналітично» [11, s. 39]. Звичайно, це не стрибок, який ми виконуємо – ми як існуючі «я». Стрибок помічає приховане «відкрите місце» – тут, у якому здійснюється кидок, і здійснюється від накиду кидання до кидка накидання. Щоб підкреслити динаміку кидку, Гайдеггер пише Entwurf через дефіс: кидок накидається, накидає, зависає та застигає у «відкритому», де – ось тут – те, що застигло, мається присутнім.

Цю відкритість Гайдеггер титулує *Seyn* (цей титул ми перекладаємо як “власне-буття”): «Таким чином, власне-буття “е” присвоєння присвоєння того тут, цієї відкритості, в якому воно само тремтить. (So “ist” das *Seyn* das *Er-eygnis* der *Er-eygnung* des *Da*, *Jenes* *Offenen*, in dem es selbst erzittert)» [10, 239]. *Seyn* – це не «сєнс буття», випитуваний у «Бутті і часі», але буття-подія (das *Ereignis*) та *Ab-grund* суцього: його властивий, але непомітний, таємний власник. На-стільки таємний, що у власне-буття немає жодних стосунків із суцим: «Власне-буття та суще не можуть бути безпосередньо розрізнені, тому що вони не пов’язані один з одним безпосередньо. Власне-буття, хоча суще вібує у русі присвоєння, глибоко далеко від будь-якого суцього. Спроби представити те й інше разом, судячи з назви, виходять із метафізики» [10, s. 477].

У «Буття і часу» буття ще мислиться з урахуванням суцього, тобто розуміння буття задано концептуалізацією суцього, його присутністю. У «Вказівках» 1936 року такий – «фундаментально-онтологічний» – рівень розуміння буття критикується. Проте слід зазначити, що лекції літнього семестру 1927 року («Основні проблеми феноменології») вже розгорнуті у напрямі саме відокремлення буття від суцього: його особливої темпоральності та, отже, диференційного мотиву присутності. У *Beiträge* ця відокремленість наголошується; і не лише термінологічно. *Seiendheit*, буттєвість, є предметом запитування, коли мається намір визначити умови присутності суцього, і дається відповідь про обґрунтованість такого. *Seyn*, власне-буття, мислиться як притаманне події підґрунтя, і не спрямоване обґрунтовувати присутність. Як це працює, можна побачити в *Beiträge* § 242, в якому динаміка підґрунтя – *Ab-grund*, *Ur-grund*, *Un-grund* – розгорнута як частина початкової динаміки привласнення, і не пов’язана з тим, що є наслідком цього процесу. Для Гайдеггера «початкове підґрунтя – це провідне правління істини власне-буття (*Wesung* der *Wahrheit* des *Seyns*); істина – це підґрунтя у початковому сєнсі. Сутність підґрунтя початкова від сутності істини, істини та часу-простору (глибина [*Ab-grund*])». «Істина засновує як істина привласнення. Це привласнення, яке схоплене зсередини істини як підґрунтя, є початковим (*Ur-grund*). Початкове, яке само ховається, відкривається лише в глибині (*Ab-grund*). Однак глибина повністю замаскована без-грунтовністю (*Un-grund*)» [10, s. 307, 380].

Як бачимо, це не істина правильність; не істина як ἀλήθεια; не істина як акцентування ἀ στερητικόν – α-λήθη; але істина динаміки відкриття та ховання. Причому те, що мотивує явлення і присутність, залишається прихованим: дозвіл здатися присутнім приховується хованням самого дозволу. Ще раз: те, що являється та набуває зовнішнього вигляду – лише похідне прихованого; приховане, ховаючись, надає дорогу явленню. При цьому, те, що Гайдеггер називає без-грунтовністю (*Un-grund*), не якась глибінь глибини підґрунтя, але порожність відкритості. «Ми називаємо цю відкритість, яка дозволяє з’явитися та проявити, просвітом (*Lichtung*). З погляду історії лінгвістики німецьке слово *Lichtung* є запозиченим перекладом французького *clairière*. Воно засноване на старих словах *Waldung* (лісовий масив) і *Feldung* (безлісна ділянка). Лісова галявина спізнається в густому лісі, який старою мовою називається *Dickung*, хаща. Іменник «просвіт» (*Lichtung*) походить від дієслова «lichten», висвітлити. Прикметник «освітлений» (*licht*) – те саме слово, як і «зручний» (*leicht*). Щось висвітлити означає: зробити його зручним, вільним та відкритим, наприклад, зробити ліс вільним від дерев в одному місці. Здійснююча відкритість є просвіт. [5, s. 80].

Проте не слід розуміти просвіт як якусь територію галявини. Просвіт – це *Ent-scheidung*, відділення-встановлення; то без-грунтовне рішення, результатом здійснення якого є наявність ось тут хащі і ось тут галявини, тобто хаща і галявина спізнаються через здійснення рішення. Отже, просвіт – сутність істини, те, що дозволяє і мотивує явлення – дія розрізнення.

З сутності істини виходячи, розуміння присутності тільки як того, що є в теперішньому, здається неадекватним. У «Вислові Анаксимандра», розтлумачуючи давньогрецьке *τά έόντα*, Хайдеггер зазначає: «*τά έόντα* називає те, що існує в сєнсі теперішнього (*Gegenwärtigen*). Коли пізніше говориться про “теперішнє”, мається на увазі те, що є зараз, і уявляється те, що полягає у часі; теперішнє вважається фазою тривалості часу. Або ми відносимо теперішнє до предмета; як предмет воно відсилає до суб’єкта, що представляє. Однак якщо ми використовуємо “теперішнє” для більш суворого визначення *έόντα*, ми зобов’язані розуміти “теперішнє” із сутності

έόντα, а не навпаки. Однак έόντα – це також минуле та майбутнє. Обидва є модусами присутності, а саме не-теперішньої присутності. Уточнюючи, греки також називають те, що є присутнім, *τά παρέοντα*; *παρά* означає «при» (*bei*), а саме те, що прийшло у неприхованість. «Проти» (*gegen*) у «теперішньому» (*gegenwärtig*) означає не протиставлення суб'єкту, але відкриту область неприхованості, у яку прибуває і всередині якої затримане (*verweilt*) дещо. Відповідно, «теперішнє», як характерна риса έόντα, означає щось на кшталт: те, що прибуло на деякий час у область неприхованого» [2, s. 346]. Справа не тільки в тому, що Гайдеггер розкриває часовий зміст присутності, але наголошує на затримці, яка трапляється у шляху прибуття-відбуття. Затримка – теперішнє, в якому ховається прибуття та просвіт відкритості; і те, що прибуло, вичерпав свій термін перебування, відбуває далі в приховане. Затримка, власне, розрізняє. Саме розрізняючи, затримка мотивує продовження: прямування вперед, у майбутнє.

«Для провидця присутнє та відсутнє збирається в одне місце присутності і в ньому оберігається. Наше старе слово *wag* означає оберігання. Ми знаємо його ще в «сприйнятті», тобто схопленні, що оберігає, в «зловити погляд», «побачити» та «оберегти», «сховати». *Wahren* слід мислити за способом сховища, що просвітлює та збирає. Присутність оберігає присутнє, теперішнє та нетеперішнє, у неприхованості. Від того, що присутнє таїть, мовить провидець. Він воістину є віщателем. Тут ми згадуємо істину у сенсі збирання, що освітлює та заховує, в якості якої пропонується досі приховане підґрунтя присутності, тобто буття. Одного разу ми навчимося думати про використовуване слово «істина» із оберігання, і дізнаємося, що істина – це збереження буття, і що буття, як присутність, належить до неї» [2, s. 348].

Висновки. Мислення, що зберігає буття, є мисленням майбутнього. Однак воно не полягає в очікуванні майбутнього, але є саме дією збереження буття у русі, коли дещо само-себе-по-себе-показується.

Мисленням указується на неявне у русі *показування*, і під час прямування змушує дотримуватися його (неявного) вказівок. Неявне у феномені, це не якась ноуменальна поза ним «реальність», але вимір, що належить власно ньому, – буття. Буття приховано, але дозволяє бути у присутності через просвіт розрізнення. У цьому плані мислення присутності присутності насправді тавтологічно. Тобто неявне підґрунтя присутності змушує мислити: вводиться як необхідний оператор здійснення феномена.

Феноменологія неявного є ні що інше як шлях (не метод, який ангажований вже маючими результатом і/або процедурою) мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Heidegger M. *Sein und Zeit* / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann, 1977. Bd. 2. 600 s.
2. Heidegger M. *Holzwege* / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann, 1977. Bd. 5. 392 s.
3. Heidegger M. *Wegmarken* / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann, 1976. Bd. 9. 500 s.
4. Heidegger M. *Unterwegs zur Sprache* / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann, 1985. Bd. 12. 261 s.
5. Heidegger M. *Zur Sache des Denkens* / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann, 2007. Bd. 14. 160 s.
6. Heidegger M. *Seminare* / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann, 1986. Bd. 15. 444 s.
7. Heidegger M. *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs* / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main: Vittorio Klostermann, 1979. Bd. 20. 458 s.
8. Heidegger M. *Phänomenologische interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die phänomenologische Forschung* / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann, 1985. Bd. 61. 216 s.
9. Heidegger M. *Phänomenologische interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation)* / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann, 1985. Bd. 62. 234 s.

10. Heidegger M. Beitrage zur Philosophie (vom Ereignis) / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann, 1989. Bd. 65. 513 s.
11. Heidegger M. Zu eigenen Veröffentlichungen / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann, 2018. Bd. 82. 618 s.
12. Buren van J. The young Heidegger: rumor of the hidden king. Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1994. 440 p.
13. Richardson W. Heidegger: through phenomenology to thought; preface by Martin Heidegger. New-York : Fordham University Press, 2003 (4th edition). 810 p.

REFERENCES

1. Heidegger M. (1977). Sein und Zeit / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann. Bd. 2. 600 s.
2. Heidegger M. (1977). Holzwege / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann. Bd. 5. 392 s.
3. Heidegger M. (1976). Wegmarken / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann. Bd. 9. 500 s.
4. Heidegger M. (1985). Unterwegs zur Sprache / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann. Bd. 12. 261 s.
5. Heidegger M. (2007). Zur Sache des Denkens / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann. Bd. 14. 160 s.
6. Heidegger M. (1986). Seminare / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann. Bd. 15. 444 s.
7. Heidegger M. (1976). Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main: Vittorio Klostermann. Bd. 20. 458 s.
8. Heidegger M. (1985). Phänomenologische interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die phänomenologische Forschung / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann. Bd. 61. 216 s.
9. Heidegger M. (1985). Phänomenologische interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation) / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann. Bd. 62. 234 s.
10. Heidegger M. (1989). Beitrage zur Philosophie (vom Ereignis) / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann. Bd. 65. 513 s.
11. Heidegger M. (2018). Zu eigenen Veröffentlichungen / Heidegger M. Gesamtausgabes. Frankfurt-am-Main : Vittorio Klostermann. Bd. 82. 618 s.
12. Buren van J. (1994). The young Heidegger: rumor of the hidden king. Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press. 440 p.
13. Richardson W. (2003). Heidegger: through phenomenology to thought; preface by Martin Heidegger. New-York : Fordham University Press. 810 p.

Khudenko Andrii Vladymyrovych

Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
 Professor at the Department of Public Communications and Regional Studies
 Odesa I. I. Mechnikov National University
 2, Dvorianska str., Odesa, Ukraine
 orcid.org/0000-0002-7134-1553

PHENOMENOLOGY OF THE INAPPARENT OF M. HEIDEGGER: ENDEAVOR OF THEMATIZATION

At the beginning of September 1973, the last seminar was held in Zähringen, in which M. Heidegger took part. In the end of seminar Heidegger point in the perspective of the “phenomenology of the inapparent”. The article attempts to thematize this way of thinking. Heidegger was fascinated by the topic of the “inapparent”, “mystery”, “hidden” already at the beginning of his research way. However, the phenomenological direction, the strict definition of the phenomenon itself (which was

done in the lectures of 1925 and then in the treatise “Being and Time”) made him possible to point out that it is hiddenness should become the initial topic of phenomenological consideration. The phenomenological approach to the phenomenon determines and justifies the statement of the question of being. Therefore, phenomenology, as Heidegger saw it, is not just about the appearance of beings, but about what is inapparent, about being. If in “Being and Time” we are talking about being, which is revealed through the path of an understanding interpretation of factual life, following which and where - right there (Da) - the one who goes straight finds himself, then later previous understanding is not crossed out, but is subject to “immanent criticism”. The result of this critique is a transition, or “leap”, to another level of questioning about being. The “vision” of Seyn as opposed to Sein allowed Heidegger to notice the background of the phenomenon - the event (das Ereignis), that is appropriating and possessing, that is, the beginnings of the presence’s determination. As noted, it is the truth that is the ground in the original sense. Of course, this is not the truth of correctness; not truth as ἀλήθεια; not true as α-λήθη; but the truth of the dynamics of discover and concealment. Such a dynamic motivates appearance by concealment: what appears and let to appearance is only a derivative of what is hidden; the hidden gives way to the phenomenon. Thus, phenomenology is a way of indicating the inapparent. What is inapparent in the phenomenon is not some noumenal reality that “exists” outside of it, but a dimension that belongs to it itself - being. Being is hidden, but allows to be present through the clearing, which is setting difference in arrival-departure way. The presencing forces to think in order to realize the phenomenon. The phenomenology of the inapparent is nothing but a way of thinking.

Key words: *phenomenon, being, concealment, truth, presence, clearing, difference.*

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

УДК 1(091).128

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2023-2-9>

Добродум Ольга Вікторівна

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри журналістики та реклами
Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-2028-7697

ПРОБЛЕМА СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ У ПОВІСТІ М. ГОГОЛЯ «ВТРАЧЕНА ГРАМОТА»

У даній статті вперше проаналізована проблема смерті та безсмертя у повісті М. Гоголя «Втрачена грамота» в координатах українського методологічного підходу філософської антропології – метаантропологія Н. Хамітова.

Микола Васильович Гоголь – це лише письменник, це український філософ та видатний мислитель і його твори становлять цінність для філософського мистецтва (у значенні Н. Хамітова).

Мета статті – проаналізувати проблему смерті та безсмертя в повісті М. Гоголя «Втрачена грамота».

Методи. Для досягнення мети автор використав метод герменевтики та методологічну парадигму – метаантропологія Н. Хамітова для аналізу тексту повісті.

На основі аналізу проблеми смерті та безсмертя в повісті «Втрачена грамота» М. Гоголя, автор приходить до висновку, що безсмертя можливе, адже є життя після смерті (головний герой був у пеклі як прояві потойбічного існування). Це ознака персоналістичного світогляду.

Перенесення до пекла – це символічна смерть діда, адже він перейшов между земного буття, коли чорти перенесли його до пекельного виміру. Дід, у межах методології метаантропологія Н. Хамітова, – це людина буденного буття, тобто він має буденний тип світогляду і «пливе за течією» у своїх уявленнях про смерть та безсмертя.

Проблема смерті та безсмертя у «Втраченій грамоті» полягає в тому, що людина будь якого рівні буття – буденного, граничного чи метаграничного може опинитися в пеклі і для того, щоб з цього пекла (можна розглядати також як метафору та символізм) вийти, людина повинна боротися за своє безсмертя та виграти у грі з силами зла.

Ключові слова: смерть, безсмертя, особистість, М. Гоголь, Т. Кушерець, «Втрачена грамота».

Вступ. В українській філософії наступила нова ера – ера філософського мистецтва. Підтвердженням цьому є ряд статей українських філософів (Н. Хамітов та С. Крилова, Т. Кушерець, О. Титаренко, П. Нестеренко та ін.), які аналізують літературні твори та поведінку героїв романів, повістей та філософських казок в межах парадигми української філософської антропології – метаантропології Н. Хамітова [9].

Яскравим прикладом цьому слугують наукові публікації української дослідниці Т. Кушерець: 1) «Проблема смерті та безсмертя в «Так казав Заратустра» Ф. Ніцше» [3]. 2) «Проблема смерті та безсмертя: Танатос та Осіріс у людському бутті» [5]. 3) «Проблема смерті та безсмертя особистості в поемі «Катерина» Тараса Шевченка» [4].

У першій статті Т. Кушерець аналізує філософську працю Ф. Ніцше «Так казав Заратустра» як приклад філософського мистецтва, як сукупність персоналістичних, персоніфікованих особистостей головних дійових осіб та мотивів і змісту феноменів смерті та безсмертя як філософської проблеми у даному творчому доробку філософії Фрідріха Ніцше [3].

У другій публікації Т. Кушерець проводить філософський аналіз філософських явищ Танатосу як потягу до смерті і Осірісу як потягу до безсмертя [5].

За Т. Кушерець, «проблема смерті та безсмертя особистості корелює з потягом до смерті Танатос та потягом до безсмертя Осіріс, які проявляються в людському бутті та впливають на вчинки і психологію інших людей.

Якщо у людському бутті потяг до смерті Танатос проявляється у відсутності віри та безнадії, то потяг до безсмертя Осіріс навпаки проявляється у бажанні вірити, надіятися та позасвідомому тяжінні до вічного життя» [5, с. 41].

Отже, науковець Т. Кушерець доводить, що існує філософська кореляція між Танатосом та Осірісом і проблемою смерті та безсмертя особистості. Ми вважаємо дану статтю Т. Кушерець методологічно цінною при проведенні філософсько-антропологічних досліджень у руслі філософського мистецтва, адже головних героїв літературних творів можна аналізувати з позицій наявності чи відсутності у них потягів до смерті (Танатос З. Фрейда) та безсмертя (Осіріс П. Нестеренка).

У третій статті дослідниця, за допомогою методології метаантропологія, аналізує прояви буденного, граничного та метаграничного буття у творі генія української літератури Тараса Шевченка «Катерина» [4].

Згідно з результатами дослідження Т. Кушерець, «Катерина перебувала в стані депресії та під впливом потягу до смерті Танатосу, який почав глушити та зменшувати материнський інстинкт, вчинила самогубство. Отже, бажання головної героїні померти виявилось сильнішим за бажання рости сина та боротися за власну дитину.

Катерина, в методологічному підході українського дослідника Н. Хамітова, який зветься метаантропологія, це людина буденного буття, у якої відсутній персоналістичний світогляд» [4, с. 96].

Що ж таке філософське мистецтво в цілому? За українським дослідником Н. Хамітовим, філософське мистецтво – «це філософія персоналістичних образів – образів героїв, які не лише вступають у світоглядні діалоги, а й переживають і осмислюють події, роблять вчинки. ... Філософське мистецтво у строгому сенсі – це філософія концептуальних героїв, які розвиваються від світоглядних діалогів до вчинків і подій» [7, с. 69].

Одним із представників філософського мистецтва в Україні є український філософ М. Гоголь. Про те, що М. Гоголь філософ говорять українські дослідники П. Берко та Б. Левик у статті «Микола Гоголь: християнин і філософ» [1].

За П. Берко і Б. Левиком, «серед інтелектуалів українського народу Микола Гоголь займає своєрідне місце. Це був письменник всесвітньо відомий, проте водночас – і надзвичайно одиникий. Від його творчості йдуть нові шляхи не тільки в культурі, але і філософії» [1, с. 219].

Повісті Миколи Васильовича Гоголя піднімають проблему смерті та безсмертя головних героїв його творчості. З особливою гостротою дана проблематика присутня у «Втраченій грамоті» М. Гоголя.

Мета статті – проаналізувати проблему смерті та безсмертя в повісті М. Гоголя «Втрачена грамота».

Методи. Для досягнення мети, ми використали герменевтику та метаантропологію Н. Хамітова [8], а також метаантропологічний аналіз, який дозволяє нам аналізувати поведінку дійових осіб «Втраченої грамоти» М. Гоголя у межах буденного, граничного і метаграничного буття [10], а також синтез та метод узагальнення отриманих результатів у висновках.

За дослідником П. Нестеренко, «за допомогою герменевтичного методу ми можемо шукати в тексті смислові зв'язки та тлумачити науково-філософські уявлення про смерть та безсмертя особистості в світогляді сучасної людини, які містяться в філософській літературі» [6].

Отже, метод герменевтики є обов'язковим при проведенні досліджень у руслі філософії мистецтва на предмет аналізу філософських текстів, що знаходяться у художній літературі.

Результати дослідження. На початку повісті М. Гоголь розповідає наступну історію: «Треба було одного разу вельможному гетьманові послати до цариці грамоту. Тодішній полковий писар ... гукнув ото він діда, і каже йому, що так і так, виряджає його сам гетьман з грамотою

до цариці. Дід не любив довгих зборів: зашив грамоту в шапку» [2, с. 90] і поїхав. Але трапилося лихо – чорт поцупив шапку з грамотою [2].

Отже, на початку вищеназваної повісті ми бачимо вимір буденного буття гоголівських героїв, який починає межувати з дечим граничним, таким, що переходить межу земної реальності – виміром чорта. Крадіжка грамоти – це чортове діяння, яке означає звернення М. Гоголем до міфологічного типу світогляду, адже чорт – це міфологічна істота слов'янської міфології.

Гоголь описує покражу грамоти наступним чином: «Тут очі дідові почали злипатися так, що треба було щохвилини протирати їх кулаками та промивати недопитою горілкою. Як тільки ж вони прояснялись, все щезало. Трохи згодом, знову лізе з-під воза страховище... [2, с. 92]» Дід заснув, а вранці «тільки почав шукати шапку, а шапки – немає. Ударився дід об поли руками, коли згадав, що вчора помінялись вона на час шапками із запорожцем. Кому ж її взяти, як не чортові» [2, с. 93].

З цього ми можемо зробити висновок, що в координатах метаантропології дід є особою буденного буття, який живе так як живуть оточуючі його люди, а саме випиває, немає розвинутого абстрактно-логічного мислення тощо.

Коли у головного героя пропала шапку, яку вкрала нечиста сила, після пробудження дід пішов у шинок і вирішив запитати чумаків, як знайти грамоту, але вони не знали і тоді він звернувся за допомогою до шинкаря. «Я тебе навчу, як знайти грамоту», сказав він (шинкарь, – прим. О.Д.), одвівши діда вбік. У діда одлягло од серця. «Я вже по очах бачу, що ти – козак, не баба. Дивися ж! недалеко од шинку дорога зверне праворуч, у ліс. Як тільки почне в полі примеркати, будь наготові. У лісі живуть цигани і виходять із своїх нір кувати залізо такої ночі, коли тільки самі відьми літають на своїх кочергах. Чим вони насправді живуть, того тобі не треба знати. В лісі почувеш багато стуку, тільки ти не йди на той стук; а буде перед тобою маленька стежка мимо обгорілого дерева, тією доріжкою іди, та й іди, та й іди... Буде тебе тернина колоти, густа ліщина дорогу тобі заслоняти – ти все йди; і як дійдеш до невеличкої річки, тоді тільки спинися. Там ти й побачиш, кого треба» [2, с. 93].

Отже, шинкарь – це людина граничного буття, бо він має свою точку зору, свій світогляд та детально пояснює діду як знайти шлях до нечистої сили, що вкрала дідову шапку.

Послухавши шинкаря, дід помандрував до лісу і знайшов чортів, що сиділи в людській подобі. Він сів біля них, кинув їм гроші і чорти перенесли його в пекло. Філософськи це перенесення в пекло зі світу живих – символічна смерть діда, а його повернення в світ живих – воскресіння.

М. Гоголь так описує цей епізод повісті: «Дід догадався, взяв у жменю всі свої гроші і кинув як собакам їм (чортам, – прим. О.Д.) у середину. І зразу все перед ним перемішалось, земля затрусилась, і як уже воно сталося, – він і сам мого не розкаже, – опинився десь чи не в самісінькому пеклі. Мати моя рідна! охнув дід, гарненько роздивившись: які страховища! одно хороше, друге ще краще. Відьом така гибель, як от, буває, снігу випаде на Різдво: та виряджені, та намазані, як панночки на ярмарку. І всі вони, скільки не було їх там, наче п'яні, вибивали якогось пекельного тропака. Куряву збили – світу не видно! Тільки подивитись, як високо стрибало бісове поріддя, і то у хрещеної людини мороз піде поза спиною. Одначе, хоч і страшно було, а все ж сміх узяв діда, коли він побачив, як чорти з собачими мордами, на німецьких ніжках, вертіли хвостами та упали коло відьом, мов парубки коло красних дівчат... Тільки загляділи вони діда, – так і гунули до нього ордою. Свинячі, собачі, козлячі, дрофіні, конячі морди – всі притьмом полізли цілуватися. Плюнув дід, так йому гидко стало! Нарешті, вхопили вони діда і посадовили за стіл» [2, с. 95].

Дана цитата М. Гоголя дозволяє нам прийти до припущення, що у пекельному вимірі, в якому опиняється дід, є також жителі трьох рівнів буття: буденного, граничного та метакричного в термінології Н. Хамітова.

Старша відьма в пеклі сказала, що нечиста сила поверне діду шапку з втраченою грамотою, якщо він три рази зіграє в ними в дурня. Умова така – щоб він хоч один раз виграв у карти.

Два рази дід програв, а на третій раз виграв у дурня. Нечиста сила повернула йому втрачену грамоту і дала коня, який відвіз його з пекла додому [2].

Який філософський сенс закладений у тому, що нечиста сила повернула діду його шапку з грамотою? Він полягає в тому, що головна відьма як представниця граничного буття разом з чортами, була одержима мотивом влади над іншими живими істотами і хотіла обманути діда, щоб запроторити його до пекла та перетворити на свого раба. Але дід як людина буденного буття, слідуючи усталеній традиції православного віровчення, зміг за допомогою хреста виграти в карти. З іншої сторони, Гоголь глибинно показує, що люди буденного буття, які хрестяться, на прикладі діда, не мають особистісного уявлення про ази православної віри і навіть не усвідомлюють гріховність порушення ключових християнських приписів та заборон, які вважають грання в карти – гріхом.

В кінці повісті М. Гоголь говорить, що коли дід повернувся додому, то «спочив трохи, ... добув коня і вже не спинявся ні вдень, ні вночі, поки не доїхав до місця і не оддав грамоти до рук самої цариці. Отам уже дід надивився такого дива, що вистачило йому надовго після того розкатування; як повели його в палати, такі високі, що коли б десять хат поставити одна на другу, і тоді, мабуть, не дістали б. Як зазирнув він в одну кімнату – нема; в другу – нема; в третю – нема; в четвертій теж нема, а вже в п'ятій гляне – сидить сама, в золотій короні, в сірій новісінькій свитці, в червоних чоботях і їсть золоті галушки. Як звеліла вона насипати йому повну шапку синиць, як... та чи й пригадаєш усе» [2, с. 98].

Дана цитата свідчить про те, що особистісної еволюції та розвитку особистості діда не відбулося в плані переходу в граничний вимір буття. Дід як був людиною буденного буття, так нею і залишився.

Висновки. Отже, на основі аналізу проблеми смерті та безсмертя в повісті «Втрачена грамота» М. Гоголя, ми можемо прийти до висновку, що безсмертя можливе, адже є життя після смерті (головний герой був у пеклі як прояві потойбічного існування). Це ознака персоналістичного світогляду.

Перенесення до пекла – це символічна смерть діда, адже він перейшов межу земного буття, коли чорти перенесли його до пекельного виміру. Дід, у межах методології метаантропології Н. Хамітова, – це людина буденного буття, тобто він має буденний тип світогляду і «пливе за течією» у своїх уявленнях про смерть та безсмертя.

Відьма у пеклі, яка грала у дурня з дідом, – це людина граничного буття.

Проблема смерті та безсмертя у «Втраченій грамоті» полягає в тому, що людина будь якого рівні буття – буденного, граничного чи метаграничного може опинитися в пеклі і для того, щоб з цього пекла (можна розглядати також як метафору та символізм) вийти, людина повинна боротися за своє безсмертя та виграти у грі з силами зла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берко П. І., Левик Б. С. Микола Гоголь: християнин і філософ. <https://core.ac.uk/download/pdf/268530589.pdf> (дата звернення: 27.09.2023).
2. Гоголь М. Втрачена грамота. *Вечори на хуторі біля Диканьки. Тарас Бульба. Вій: Повісті*. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан. Київ : Веселка. 2010. С. 90-98.
3. Кушерець Т. Проблема смерті та безсмертя в «Так казав Заратустра» Ф. Ніцше. 2023. http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/46_2023/12.pdf (дата звернення: 12.06.2023).
4. Кушерець Т. Проблема смерті та безсмертя особистості в поемі «Катерина» Тараса Шевченка. 2023. http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/47_2023/11.pdf (дата звернення: 06.08.2023).
5. Кушерець Т. В. Проблема смерті та безсмертя: Танатос та Осіріс у людському бутті. 2023. http://apfs.nuoua.od.ua/archive/40_2023/7.pdf (дата звернення: 12.06.2023).
6. Нестеренко П. О. Проблема смерті та безсмертя особистості: світоглядні й соціокультурні аспекти. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 Філософія. Український державний університет імені Михайла Драгоманова. Київ, 2023.
7. Хамітов Н. Академічна філософія як наука і мистецтво. 2020 URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/185052/11-Khamitov.pdf?sequence=1> (дата звернення: 29.09.2023).
8. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту / Н. В. Хамітов, К.: КНТ, 2017. 394 с.

9. Khamitov N. The mystery of male and female nature. Sofia : Kibea, 2022. 200 p.

10. Khamitov N., Krylova S. Gender and Existential Dimensions of Man in the Era of Globalization and Philosophical Education. 2020. <https://philosophy.azbuki.bg/en/philosophy/sadarzhanie-na-sp-filosofiya-2020-g/sp-filosofiya-knizhka-2-2020-godina-xxix/> (дата звернення: 02.12.2021).

REFERENCES

1. Berko P. I., Levyk B. S. Mykola Hohol: khrystyanyyn i filosof [Mykola Gogol: Christian and Philosopher]. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/268530589.pdf> [in Ukrainian].

2. Hohol M. (2010). Vtrachena hramota. *Vechory na khutori bilya Dykanky. Taras Bulba. Vii: Povisti* [The Lost Letter. Evenings at the farm near Dykanka. Taras Bulba. VII: Stories]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. Kyiv : Veselka, 90-98. [in Ukrainian].

3. Kusherets T. (2023). Problema smerti ta bezsmertya v «Tak kazav Zaratustra» F. Nitsshe [The problem of death and immortality in Thus Spoke Zarathustra by F. Nietzsche]. Retrieved from http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/46_2023/12.pdf [in Ukrainian].

4. Kusherets' T. (2023). Problema smerti ta bezsmertya osobystosti v poemi «Kateryna» Tarasa Shevchenko [The problem of death and immortality of the individual in the poem “Kateryna” by Taras Shevchenko]. Retrieved from http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/47_2023/11.pdf [in Ukrainian].

5. Kusherets T. V. (2023). Kusherets T. Problema smerti ta bezsmertya: Tanatos ta Osiris u lyudskomu butti [The Problem of Death and Immortality: Thanatos and Osiris in Human Being]. Retrieved from http://apfs.nuoua.od.ua/archive/40_2023/7.pdf [in Ukrainian].

6. Nesterenko P. O. (2023). Problema smerti ta bezsmertya osobystosti: svitohlyadni y sotsiokulturni aspekty [The problem of death and immortality of personality: worldview and sociocultural aspects]. Kvalifikatsiyna naukova pratsya na pravakh rukopysu. Dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya doktora filosofiyi za spetsialnistyu 033 Filosofiya. Ukrayinskyy derzhavnyy universytet imeni Mykhayla Drahomanova. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Khamitov N. (2020). Akademichna filosofiya yak nauka i mystetstvo [Academic philosophy as science and art]. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/185052/11-Khamitov.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

8. Khamitov N. (2017). Filosofska antropolohiya: aktualni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu [Philosophical anthropology: current problems. From theoretical to practical turn]. Kyiv : KNT. 394 p. [in Ukrainian].

9. Khamitov N. (2022). The mystery of male and female nature. Sofia : Kibea. 200 p.

10. Khamitov N., Krylova S. (2020). Gender and Existential Dimensions of Man in the Era of Globalization and Philosophical Education. <https://philosophy.azbuki.bg/en/philosophy/sadarzhanie-na-sp-filosofiya-2020-g/sp-filosofiya-knizhka-2-2020-godina-xxix/>

Dobrodum Olga Viktorivna

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Journalism and Advertising

State University of Trade and Economics

19, Kyoto str., Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-2028-7697

THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY IN M. GOGOL'S STORY “THE LOST LETTER”

In this article, for the first time, the problem of death and immortality in M. Gogol's story "The Lost Deed" is analyzed in the coordinates of the Ukrainian methodological approach of philosophical anthropology - N. Khamitov's meta-anthropology.

Mykola Vasyliovych Gogol is only a writer; he is a Ukrainian philosopher and an outstanding thinker, and his works are valuable for philosophical art (in the sense of N. Khamitov).

The aim of the article is to analyze the problem of death and immortality in M. Gogol's story “The Lost Letter”.

Methods. To achieve the goal, the author used the method of hermeneutics and the methodological paradigm – N. Khamitov's meta-anthropology to analyze the text of the story.

*Based on the analysis of the problem of death and immortality in M. Gogol's story "The Lost Letter", the author comes to **the conclusion** that immortality is possible, because there is life after death (the main character was in hell as a manifestation of an afterlife). This is a sign of a personalistic worldview.*

The transfer to hell is the symbolic death of the grandfather, because he crossed the border of earthly existence when the devils transferred him to the hellish dimension. Grandfather, within the framework of N. Khamitov's meta-anthropology methodology, is a person of everyday life, that is, he has an everyday type of outlook and "goes with the flow" in his ideas about death and immortality.

The problem of death and immortality in "The Lost Letter" is that a person of any level of existence – everyday, boundary or meta-boundary can find himself in hell, and in order to get out of this hell (which can also be considered as a metaphor and symbolism), a person must fight for your immortality and win the game against the forces of evil.

Key words: death, immortality, personality, M. Gogol, T. Kusherets "The Lost Letter".

УДК 1(091).128

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2023-2-10>**Титаренко Олена Юріївна**кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філологіїУкраїнського державного університету імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-8606-3253

ПРОБЛЕМА СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ У ПОВІСТІ «МАЙСЬКА НІЧ, АБО УТОПЛЕНА» М. ГОГОЛЯ

Актуальність теми дослідження. Творчість Миколи Гоголя актуальна як ніколи для нашого суспільства у час складних випробувань, у зв'язку з російською військовою агресією.

М. Гоголь у своїх філософських, містичних оповіданнях піднімає глибинно проблему смерті та безсмертя людської особистості.

Мета статті – проаналізувати проблему смерті та безсмертя в повісті М. Гоголя «Майська ніч, або Утоплена».

Методологія. Для досягнення мети був застосований методологічний підхід метаантропологія Н. Хамітова. Також автором були використані методи герменевтики, аналізу, синтезу та узагальнення.

Автор приходиться до **висновку**, що людина граничного буття за гоголевським мотивом (утоплена сотникова дочка) навіть після смерті не може побачити відьму-мачуху, яка обернулася на одну із потопельниць. Відьма – це теж людина граничного буття.

М. Гоголь вдається до філософського символізму. Померлі потопельниці у ставку – особистості граничного буття, які застрягли у власному особистісному розвитку. Чому ніхто з живих людей, яких зустрічає померла донька сотника, побачити відьму? Тому що це переважно люди буденного буття і таке завдання їм не під силу.

Левко, який кохає Ганну і хоче з нею одружитися, своїм коханням та щирими почуттями, був на межі трансформації у особистість метаграничного буття і тому він зміг допомогти утопленій донці сотника та вказав їй на відьму.

Після допомоги панночці, Левко робить вибір, він не просить грошей, а обирає кохання з Ганною. Тому він стає особистістю метаграничного буття.

Проблема смерті і безсмертя у повісті «Майська ніч, або Утоплена» полягає в тому, що лише маючи взаємодію зі світом мертвих, головний герой зміг досягнути вищої сходи особистісного існування – метаграничного виміру.

Ключові слова: смерть, безсмертя, особистість, М. Гоголь, «Майська ніч, або Утоплена», Н. Хамітов, П. Нестеренко.

Вступ. Творчість Миколи Гоголя актуальна як ніколи для нашого суспільства у час складних випробувань, у зв'язку з російською військовою агресією.

Ця злочинна, нічим не виправдана, ганебна, терористична російська війна проти України загострила та зробила актуальним як ніколи раніше для українського суспільства філософське дослідження проблеми смерті та безсмертя людської особистості.

Український талановитий філософ та мислитель Павло Нестеренко написав своє дисертаційне дослідження з філософської антропології на тему «Проблема смерті та безсмертя особистості: світоглядні й соціокультурні аспекти». Ретельно дослідивши рукопис дисертації дослідника, нас осяяли інсайти та непереборне бажання написати дану статтю з філософії, адже філософія людини – це не лише «строге академічне письмо», філософія людини, за член-кореспондентом НАН України, професором Назіпом Хамітовим – це «філософське мистецтво» [4], яке дозволяє більшу свободу для вираження думки дослідника та аналіз поведінки літературних героїв у межах київської філософсько-антропологічної парадигми метаантропологія Н. Хамітова [6].

У 2022 р. у третьому випуску фахового, наукового журналу «Перспективи. Соціально-політичний журнал», вийшла англomовна наукова стаття П. Нестеренка «The problem of death and immortality in the teachings of H. Skovoroda in the context of modern Ukrainian philosophical anthropology» (пер. «Проблема смерті та безсмертя у вченні Г. Сковороди в контексті сучасної української філософської антропології») [7]. Дана наукова публікація дослідника П. Нестеренка не просто геніальна, вона глибинно, вперше в історії України аналізує та розкриває проблему смерті та безсмертя у філософській спадщині батька української філософії, великого, українського генія Григорія Савича Сковороди.

П. Нестеренко доводить, що «що смерть і безсмертя розуміються філософом (Г. Сковородою, – прим. О.Т.) в існуванні людей у буденному, граничному та метаграничному вимірах. На буденному рівні буття люди бояться смерті: або не вірять у життя після смерті, або бояться вічних пекельних мук.

Для осіб граничного людського існування, які сповнені волі до влади та творчості, віра в безсмертя душі може стати спокусою для їх гордості.

Особи метаграничного існування поєднують смирення та розуміння Іншого з прагненням до добрих справ і духовної творчості» [7, с. 11].

Можна погодитися з автором. Г. Сковорода писав свої філософські твори у художній, довільній формі діалогів. Отже, філософські праці художньої літератури можна аналізувати у трьох метаантропологічних вимірах.

Серед українських письменників-філософів, твори яких можна зарахувати як філософські, можна виділити ім'я М. Гоголя. Микола Гоголь у своїх філософських, містичних оповіданнях піднімає глибинно проблему смерті та безсмертя людської особистості.

Згідно з Вікіпедією, Микола Васильович Гоголь – це «російський прозаїк, оповідач і драматург українського походження» [8].

Ми не можемо погодитися з тим, що Гоголь – це «російський». Ми вважаємо, М. Гоголь – це український письменник і філософ, тому важливо та актуально проводити філософські дослідження його творчої спадщини.

Мета статті – проаналізувати проблему смерті та безсмертя в повісті М. Гоголя «Майська ніч, або Утоплена».

Методологія. Для досягнення мети був застосований методологічний підхід метаантропологія Н. Хамітова [5]. Також нами були використані методи герменевтики, аналізу, синтезу та узагальнення.

За українським мислителем В. Лісовим, аналіз та синтез – це «розкладання цілого на частини та з'єднання частин в ціле в процесі предметно-практичної або розумової діяльності. В методологічному плані аналіз є таким способом дослідження об'єкта, що пролягає у виокремленні його частин, властивостей, відношень тощо з метою їх самостійного вивчення» [2].

У нашому дослідженні ми використовуємо метантропологічний аналіз та синтез, тобто досліджуючи філософську працю «Майська ніч, або Утоплена» М. Гоголя, ми розкладаємо текст на елементи у пошуку трьох метаантропологічних рівнів буття: буденного, граничного та метаграничного [5]. А у висновках ми узагальнюємо та складаємо досліджувані метаантропологічні елементи – смислові одиниці тексту, які дозволяють нам досягнути метаантропологічний рівень буття головних героїв.

Виклад основного матеріалу. На початку повісті М. Гоголь розповідає легенду про відьму та утоплена доньку сотника. «Привіз сотник молоду жінку до нового дому свого. Красна була молода жінка. Рум'яна та білолиця була молода жінка; тільки так страшно глянула на свою пасербицю, що та аж скрикнула, її побачивши. ... Зайшла ніч; пішов сотник з молодою жінкою до своєї опочивальні; замкнулася й ясна панночка у себе в світлиці. Гірко їй стало; заплакала вона. Аж бачить: страшна чорна кішка крадеться до неї; шерсть на ній горить, і залізні пазури цокають по помосту» [1, с. 68].

Проводячи метаантропологічний аналіз, ми можемо побачити, що Гоголь описує буденний рівень буття тогочасної української родини, батько одружується на мачусі, а його рідна донька,

яка переживає екзистенційну, трагічну ситуацію смерті матері, вже з першого погляду починає бачити, що дивиться на неї мачуха не з добром, а з ненавистю.

Захищаючись від лихої відьми-мачухи у образі чорної кішки, дівчина взяла батькову шаблю та відрубала кішці лапу. Через три дні з'явилася її мачуха з перев'язаною рукою, сотникова дочка зрозуміла, що мачуха відьма. Під чарами відьми, батько вигнав рідну доньку з дому, а вона у відповідь від горя кинулася у ставок та утопилася [1].

«Старі баби вигадали, буцімто з того часу всі утоплениці виходили місячними ночами в панський сад грітися попри місяця; і сотникова дочка стала у них за найстаршу. Якоїсь ночі побачила вона мачуху свою біля ставу, кинулася на неї і, кричачи, затигла у воду. Проте відьма й тут додумалась: обернулася під водою на одну із утоплених, та через те й уникла трійчатки з зеленого очерету, якою хотіли її утоплениці бити. Ет, вір бабам! Кажуть іще, немов панночка збирає щоночі утоплених і заглядає поодиноці кожній в обличчя, щоб пізнати, котра з них відьма; та й досі не пізнала. І коли попадеться з людей хто, зараз силує його вгадувати, страхаючи, що як не вчинить по її, то вона його втопить у воді» [1, с. 68–69]. – говорить М. Гоголь.

Метаантропологічний аналіз дозволяє нам побачити проблему смерті та безсмертя у даній злободенній, трагічній ситуації. Людина буденного буття не може бути відьмою. Відьма априорі – це людина граничного буття, яка має свій чаклунський, відьомський особистісний світогляд і використовує диявольські чари заради мотиву отримати владу чаклунством над іншими людьми.

Гоголь зображує ситуацію боротьби добра та зла, коли зла мачуха, перетворившись у сатанинську кішку, хоче вбити, задушити свою падчерку. На межі життя та смерті, панночка захищається, рубає чаклунку мечем, але зло на деякий час перемагає добро, відьма вижила і рідний батько, зачарований бісівською магією мачухи, фактично, зрікається рідної доньки та виганяє її з дому. Батько – це людина буденного буття. Він немає сили волі протистояти злим чарам мачухи-відьми та втрачає батьківський інстинкт.

Отже, М. Гоголь піднімає тему проблеми смерті та безсмертя особистості. Дочка сотника – це людина граничного буття, яка не витримавши приниження та соціальної несправедливості і жорстокого вчинку рідного батька, який був під деструктивним впливом злої мачухи, – вчиняє самогубство. Зло перемогло добро. Але все ж божественна справедливість не дозволяє відійти панночці у небуття. Вона стає безсмертною русалкою, щоб отримати другий шанс перемогти злу мачуху. Адже мачуха-відьма – це магічна істота і щоб її перемогти, панночка теж повинна бути сповнена магічної, потойбічної сили.

Головні герої повісті Гоголя – закохані Ганна та Левко, які не можуть із-за соціальної нерівності одружитися. Одного разу Левко побачив вночі утоплену панночку, яка звернулася до нього за допомогою: «Сльози тихо покотилися по блідому виду її (доньки сотника, – прим. О.Т.). «Парубче», сказала вона, і дивно якось її мова за серце брала: «парубче, найди мені мою мачуху! Я нічого не пожалію для тебе. Я нагороджу тебе. Я тебе щедро та багато нагороджу!» [1, с. 85].

Левко погодився. У цей час потопельниці вийшли на берег і почали гратися в гру. «Левко поглянув на берег: у тонкому срібному тумані маячили легкі, мов тіні, дівчата в білих, як уквітчана конваліями лука, сорочках; разки золотого намиста, коралі, дукачі виблискували у них на шиях; та вони були бліді; тіло їх було прозоре, як хмарки, і ніби світилося наскрізь у срібному місячному промінні. Дівоче коло наблизилось до нього. Почулися голоси. «Нумо у ворона, нумо гратися у ворона!» – зашуміли всі, наче комиш при березі, коли торкнуться його під тихий присмерковий час легкі вітрові уста. «Кому ж бути за ворона?» Кинули жеребок – і одна дівчина вийшла із натовпу. Левко взявся придивлятися до неї. Обличчя, одяг, все на ній таке саме, як і на інших. Помітно тільки, що вона неохоче грала цю роль. Дівочий гурт витягся довгою низкою і прудко втікав од нападу хижого ворона. «Ні, я не хочу бути за ворона», сказала дівчина, стомлена та знеможена. «Мені шкода одбирати курчат у бідної матері!» «Ти не відьма!» подумав Левко. «Хто ж буде за ворона?» Дівчата знову хотіли кинути жеребок. «Я буду за ворона!» визвалася одна з-поміж них. Левко почав пильно вдивлятися в обличчя її. Прудко й сміливо гналася вона за дівочим ключем і кидалася на всі боки, щоб упіймати свою здобич. Тут Левко запримітив, що тіло її не так світилось, як у інших: всередині в ньому щось чорніло.

Зненацька пролунав крик: ворон кинувся на одну з гурту, схопив її, і Левкові привиділось, ніби у неї випустились кігті і на виду блиснула люта радість. «Відьма!» сказав він, раптом показавши на неї пальцем» [1, с. 85–86].

Метаантропологічний аналіз дозволяє нам побачити нові приховані аспекти проблеми смерті та безсмертя особистості у повісті «Майська ніч, або Утоплена». Мотив безсмертя домінує над мотивом смерті. Після тілесної кончини життя не закінчується для головних героїнь: Доньки сотника та злої Відьми. Вони перейшли в метафізично граничний, особливий вимір реальності, який межує з земною буденністю. Ця потойбічна, гоголівська реальність надзвичайно ірраціональна, не логічна, примарна, тому Панночка ніяк не може побачити, хто ж з потопельниць-русалок є її мачухою. Потрібна допомога від світу живих – від реальності логіки та ясної свідомості. Тому Донька сотника шукає, хто з живих людей може їй показати, хто ж насправді серед русалок Відьма. Але не всі живі люди можуть виконати подібне завдання, адже мачуха – це людина граничного буття, а побачити людину граничного буття може лише представник чи представниця з земної реальності, які самі є людьми буття граничного.

Далі Микола Васильович Гоголь зображує важливу особистісну зміну Левка. «Панночка засміялася, і дівчата з криком повели за собою ту, що вдавала ворона. «Чим же віддячити тобі, парубче? Я знаю, тобі не золота треба: ти кохаєш Ганну; та суворий батько твій не дає тобі поборитися з нею. Він тепер не стане на заваді; візьми, оддай йому цю записку...» Біла рученька простяглась, обличчя її дивно якось засвітилось і засіяло... Млосно забилося козакове серце, тремтіння невимовне його охопило... Він ухопив записку і... прокинувся» [1, с. 86].

Ця цитата М. Гоголя має важливий філософський зміст. На наше розуміння автор продемонстрував трансформацію особистості Левка та перехід його з граничного у метаграничний рівень особистісного буття. Адже, Левко мав вибір. Він міг попросити у панночки золота і стати дуже багатим та незалежним від свого батька. Але він обирає кохання. І саме кохання, як точка біфуркації, змінює особистість головного героя, роблячи його людиною метаграничного буття у термінології Н. Хамітова [3].

Повість закінчується щасливим фіналом. Батько Левка дозволяє йому одружитися з Ганною.

Висновки. Отже, на основі метаантропологічного аналізу проблеми смерті та безсмертя в повісті М. Гоголя «Майська ніч, або Утоплена», ми можемо прийти до висновку, що людина граничного буття за гоголівським мотивом (утоплена сотникова дочка) навіть після смерті не може побачити відьму-мачуху, яка обернулася на одну із потопельниць. Відьма – це теж людина граничного буття.

М. Гоголь вдається до філософського символізму. Померлі потопельниці у ставку – особистості граничного буття, які застрягли у власному особистісному розвитку. Чому ніхто з живих людей, яких зустрічає померла донька сотника, побачити відьму? Тому що це переважно люди буденного буття і таке завдання їм не під силу.

Левко, який кохає Ганну і хоче з нею одружитися, своїм коханням та щирими почуттями, був на межі трансформації у особистість метаграничного буття і тому він зміг допомогти утопленій донці сотника та вказав їй на відьму.

Після допомоги панночки, Левко робить вибір, він не просить грошей, а обирає кохання з Ганною. Тому він стає особистістю метаграничного буття.

Проблема смерті і безсмертя у повісті «Майська ніч, або Утоплена» полягає в тому, що лише маючи взаємодію зі світом мертвих, головний герой зміг досягнути вищої сходинки особистісного існування – метаграничного виміру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гоголь М. Майська ніч, або Утоплениця. *Вечори на хуторі біля Диканьки*. Тарас Бульба. *Вій: Повісті*. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан. Київ : Веселка. 2010. С. 64-89.
2. Лісовий В. Аналіз і синтез. *Філософський енциклопедичний словник за ред. В. І. Шанкарук*. Київ. Абрис. 2002. С. 19-20.
3. Хамітов Н. Філософська антропологія у «позитивному» та «негативному» проблемному полі: концепти Еросу і Танатосу. *Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного*. Київ : Наукова думка, 2010. С. 167–191.

4. Хамітов Н. Академічна філософія як наука і мистецтво. 2020. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/185052/11-Khamitov.pdf?sequence=1> (дата звернення: 29.09.2023).
5. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Київ : КНТ, 2017. 394 с.
6. Khamitov N. The mystery of male and female nature. Sofia : Kibea, 2022. 200 p.
7. Nesterenko P. O. The problem of death and immortality in the teachings of H. Skovoroda in the context of modern Ukrainian philosophical anthropology. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. № 3. 2022. URL: http://perspektyvy.pdpu.od.ua/3_2022/1.pdf (дата звернення: 25.06.2023).
8. WikipediA Nikolai Gogol. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Nikolai_Gogol (дата звернення: 06.03.2023).

REFERENCES

1. Hohol M. (2010). *Mayska nich, abo Utopelnytsya. Vechory na khutori bilya Dykanky*. Taras Bulba. *Viy: Povisti* [May Night, or Drowning. Evenings at the farm near Dykanka. Taras Bulba. Vii: Stories]. Ternopil: Navchalna knyha - Bohdan. Kyiv: Veselka. S. 64-89. [in Ukrainian].
2. Lisovyy V. (2002). Analiz i syntezy [Analysis and synthesis]. *Filosofskyy entsyklopedychnyy slovnyk za red. V. I. Shankaruk*. Kyiv. Abrys. S. 19-20.
3. Khamitov N. (2010). *Filosofska antropohiya u «pozytyvnomu» ta «nehatyvnomu» problemnomu poli: kontsepty Erosu i Tanatosu* [Philosophical anthropology in the "positive" and "negative" problematic field: the concepts of Eros and Thanatos]. *Hrani lyudskoho buttya: pozytyvni ta nehatyvni vymiry antropokulturnoho*. Kyiv: Naukova dumka. S. 167–191 [in Ukrainian].
4. Khamitov N. Akademichna filsofiya yak nauka i mystetstvo [*Academic philosophy as science and art*]. 2020. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/185052/11-Khamitov.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
5. Khamitov N. (2017). *Filosofska antropohiya: aktualni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu* [Philosophical anthropology: current problems. From theoretical to practical turn]. Kyiv: KNT. S. 394. [in Ukrainian].
6. Khamitov N. (2022). The mystery of male and female nature. Sofia : Kibea, 200 p.
7. Nesterenko P. O. The problem of death and immortality in the teachings of H. Skovoroda in the context of modern Ukrainian philosophical anthropology. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyy zhurnal*. № 3. 2022. Retrieved from http://perspektyvy.pdpu.od.ua/3_2022/1.pdf.
8. WikipediA Nikolai Gogol. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Nikolai_Gogol.

Tytarenko Olena Yuriivna

Candidate of Philological Sciences, Professor,
 Professor at the Department of English Philology
 Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University
 9, Pyrogova str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8606-3253

THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY IN THE STORY “MAY NIGHT, OR THE DROWNED” BY M. GOGOL

Problem. *The work of Mykola Gogol is more relevant than ever for our society at a time of difficult trials, in connection with Russian military aggression.*

M. Gogol in his philosophical and mystical stories deeply raises the problem of death and immortality of the human personality.

The purpose *of the article is to analyze the problem of death and immortality in M. Gogol's story “May Night, or Drowned.”*

Methodology. *To achieve the goal, the methodological approach of N. Khamitov's meta-anthropology. We also used the methods of hermeneutics, analysis, synthesis and generalization.*

The author comes to **the conclusion** that a person of boundary existence according to Gogol's motive (a drowned centurion's daughter) cannot even after death see the witch-stepmother, who turned into one of the drowning women. A witch is also a person of boundary existence.

M. Gogol resorts to philosophical symbolism. The deceased drowned women in the pond are individuals of boundary existence who are stuck in their own personal development. Why do none of the living people who the dead centurion's daughter meets see the witch? Because these are mostly people of everyday life and such a task is beyond their power.

Levko, who loves Hanna and wants to marry her, with his love and sincere feelings, was on the verge of transformation into a person of a meta-boundary existence, and therefore he was able to help the drowned centurion's daughter and pointed her to the witch.

After helping the young lady, Levko makes a choice, he does not ask for money, but chooses love with Hanna. Therefore, he becomes a person of meta-boundary existence.

The problem of death and immortality in the story "May Night, or Drowned" is that only by interacting with the world of the dead, the main character was able to reach the highest level of personal existence - the meta-boundary dimension.

Key words: death, immortality, personality, M. Gogol, "May Night, or Drowned", N. Khamitov, P. Nesterenko.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Богданов В. С.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ УКРАЇНИ: КОНСТРУЮВАННЯ ДОСВІДУ.....4

Проценко О. П., Чмихун С. Є.

ФЕНОМЕН АГРЕСІЇ У ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ СОЦІО-ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ.....13

Семенов І. С.

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ВІДПОВІДНІСТЬ
ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИМ ЦІННОСТЯМ..... 21

Ушно І. М.

ФІЛОСОФІЯ ТЕХНІКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ.....30

ФІЛОСОФІЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ АБО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Івашкевич Л. С.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ У НАУЦІ: СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ПІДХОДИ
ДО ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ.....37

Терпищій С. О.

ПРОБЛЕМА МЕДІАГРАМОТНОСТІ ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ
ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ 2022–2023 РОКІВ.....45

Фідровська М. Г.

ЦІКАВІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ НАУКИ, А ТАКОЖ ПАРАДИГМА ЛЮДИНИ.....52

Худенко А. В.

«ФЕНОМЕНОЛОГІЯ НЕЯВНОГО» М. ГАЙДЕГГЕРА: СПРОБА ТЕМАТИЗАЦІЇ..... 58

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

Добродум О. В.

ПРОБЛЕМА СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ У ПОВІСТІ М. ГОГОЛЯ «ВТРАЧЕНА ГРАМОТА».....67

Титаренко О. Ю.

ПРОБЛЕМА СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ У ПОВІСТІ «МАЙСЬКА НІЧ,
АБО УТОПЛЕНА» М. ГОГОЛЯ.....73

CONTENTS

PHILOSOPHY OF THE HUMAN PERSON WITH ITS FEATURES, ABILITIES, AND PROPERTIES

Bogdanov V. S.

THE NATIONAL IDEA OF UKRAINE: CONSTRUCTING EXPERIENCE.....4

Protsenko O. P., Chmyhun S. E.

THE PHENOMENONA OF AGGRESSION IN THE PROBLEMTIC FIELD OF SOCIOHUMANITARIAN KNOWLEDGE13

Semenov I. S.

EXISTENTIAL CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY: COMPLIANCE WITH GENERAL HUMAN VALUES.....21

Usno I. M.

PHILOSOPHY OF TECHNIQUE AND TECHNOLOGY: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL CONTEXT.....30

PHILOSOPHY OF THE SPIRITUAL SPHERE OR INTELLECTUAL PROCESSES

Ivashkevych L. S.

CONFLICT OF INTEREST IN SCIENCE: CONTRADICTIONS AND APPROACHES TO THE STUDY OF THE CONCEPT.....37

Terepyschchi S. O.

THE PROBLEM OF MEDIA LITERACY OF THE ADULT POPULATION AFTER THE FULL-SCALE RUSSIAN AGGRESSION OF 2022–2023.....45

Fidrovska M. H.

INTERESTING QUESTIONS OF HISTORY OF SCIENCE, AND PARADYGM OF HUMAN.....52

Khudenko A. V.

PHENOMENOLOGY OF THE INAPPARENT OF M. HEIDEGGER: ENDEAVOR OF THEMATIZATION.....58

PHILOSOPHY OF MAN WITH ITS FEATURES, ABILITIES AND PROPERTIES

Dobrodum O. V.

THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY IN M. GOGOL’S STORY “THE LOST LETTER”.....67

Tytarenko O. Yu.

THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY IN THE STORY “MAY NIGHT, OR THE DROWNED” BY M. GOGOL.....73

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

ВИПУСК 2(52) 2023

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.
Обл.-вид. арк. 7,55. Ум. друк. арк. 9,53. Зам. № 1023/613
Підписано до друку 29.09.2023. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.